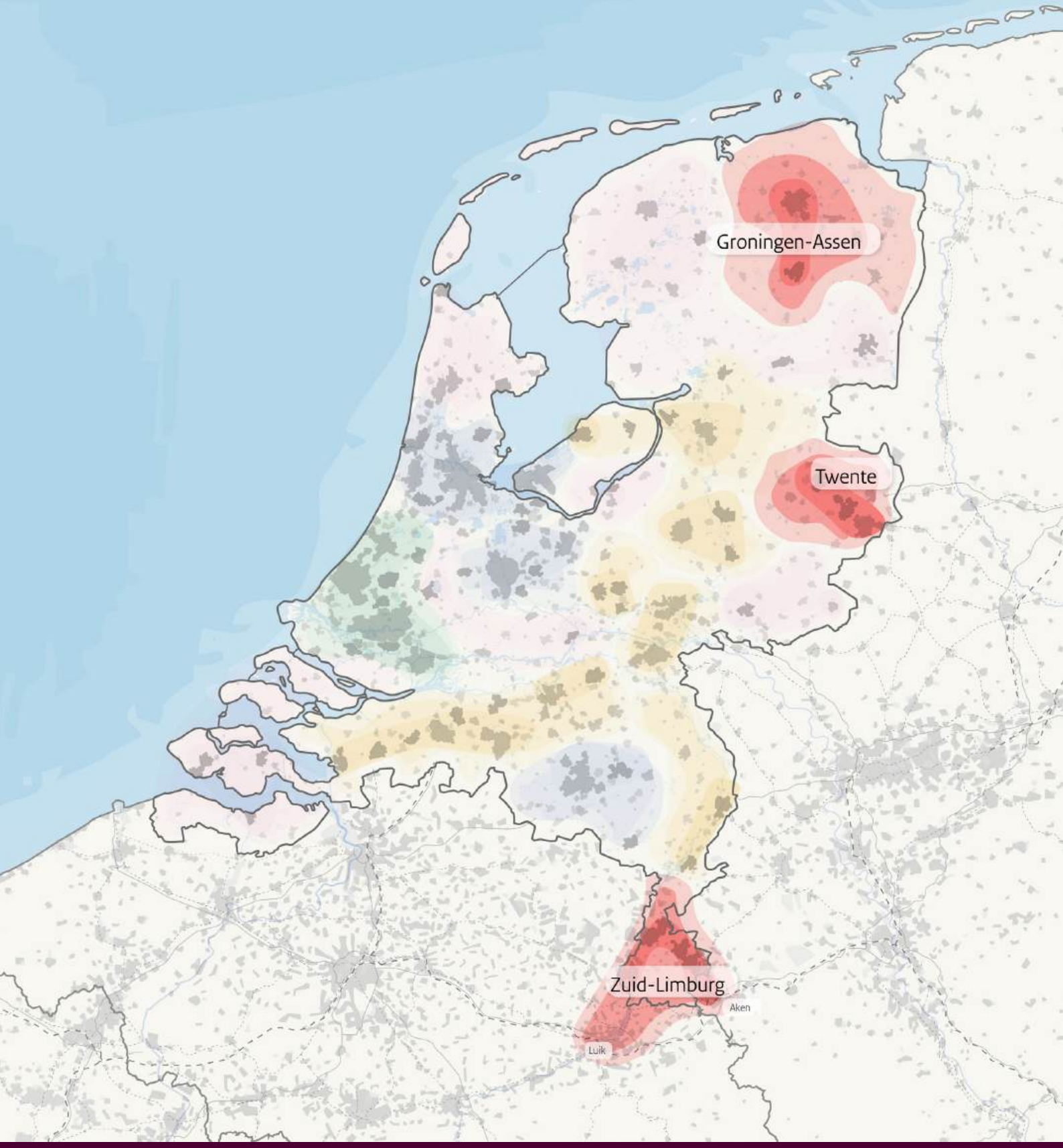

Atlas van initieerregio's

analyse

September 2026

Atlas van initieerregio’s

Deze atlas bundelt het kaart- en cijfermateriaal achter het onderzoek Initiëren van een Schaalsprong. Het rapport beschrijft wat Groningen-Assen, Twente en Zuid-Limburg nodig hebben om hun economische ontwikkeling een structurele impuls te geven. De atlas laat zien waarop die analyse rust.

We ordenen het materiaal langs vier dimensies uit het rapport. De economische motor beschrijft wat de regio’s maken en verdienen. Het menselijk kapitaal gaat over de mensen die daarvoor nodig zijn. De ruimtelijk-economische condities beschrijven de fysieke basis van werklocaties, netwerken, energie en water. De sociaal-ruimtelijke condities gaan over wonen, voorzieningen en kwaliteit van leven. De vijfde dimensie uit het rapport, het bestuurlijk-institutioneel kapitaal, laat zich niet in kaarten vangen en ontbreekt daarom in deze atlas.

PosadMaxwan
Binckhorstlaan 36
2516 BE Den Haag
070 322 2869

September 2026

Inhoud

	Leeswijzer	V
Deel 1	Overzicht van Conclusies	10
Deel 2	Analyse	18
	Economische motor	20
	Menselijk kapitaal	54
	Ruimtelijk-economische condities	86
	Sociaal-ruimtelijke condities	134
Bijlagen		158

Leeswijzer

Deze atlas bundelt het kaart- en cijfermateriaal achter het rapport Initiëren van een Schaalsprong. Elke indicator staat op een eigen spread. Links leest u wat de indicator meet en waarom die ertoe doet, gevolgd door de bevindingen in de lopende tekst en in kaders. Een kader gaat over de drie initieerregio's samen of over één regio. Rechts staat de kaart of grafiek. Aan het einde van elke dimensie staan alle kaders op een rij, en het overzicht van conclusies voorin vat ze per regio samen.

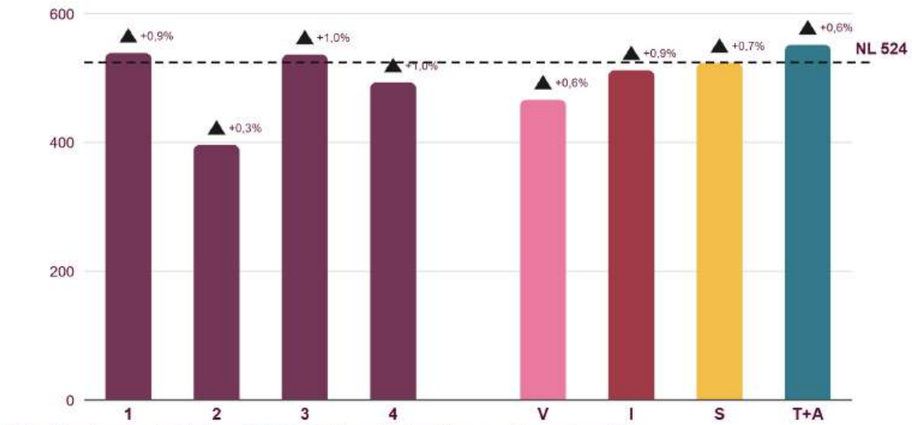
De staafgrafieken volgen een vaste opbouw, zoals in het voorbeeld hieronder. Links staan de vier gebieden van de initieerregio's, genummerd 1 tot en met 4. Groningen-Assen splitsen we in twee delen, omdat die sterk van elkaar verschillen. Groningen-Assen e.o. (1) omvat de COROP-gebieden Overig Groningen en Noord-Drenthe, inclusief de Eemshaven. Delfzijl en Oost-Groningen (2) omvat de COROP-gebieden Delfzijl en omgeving en Oost-Groningen. Daarna volgen Twente (3) en Zuid-Limburg (4). De kaart toont hun ligging.

Rechts in de grafiek staan vier vergelijkingsgroepen, gebaseerd op de regionale opgaven uit de ontwerp-Nota Ruimte. Dat zijn Vitaliseren (V), Initiëren (I, de drie regio's samen), Stimuleren (S) en Transformeren en Accommoderen (T+A). De stippellijn geeft het Nederlands gemiddelde. De driehoek boven elke staaf toont de trend van het gebied zelf over de genoemde periode, met de gemiddelde jaarlijkse verandering als getal. Een open driehoek betekent dat de reeks een gebiedswijziging kruist en daar niet continu is.

De meeste cijfers komen van CBS, LISA en DUO. De bron staat onder elke grafiek. De werkmilieus zijn gebaseerd op de werkmilieudatabase van PosadMaxwan. Enkele indicatoren hebben we speciaal voor dit onderzoek ontwikkeld, zoals de koppeling van bedrijven en opleidingen aan de NTS-technologieën. Die zijn indicatief en niet wetenschappelijk gevalideerd.

Banen per 1.000 inwoners 2025

LISA-banen (alle vestigingen, 2025) per 1.000 inwoners (2026)

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2018-2025. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl- en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: LISA 2018 en 2025, alle vestigingen, inclusief eenpersoonsvestigingen. Bevolking CBS 86247NED. Bewerking PosadMaxwan.

De vijf dimensies van een schaalsprong

Het rapport Initiëren van een Schaalsprong analyseert de drie regio's langs vijf samenhangende dimensies. Samen beschrijven zij de agglomeratiekracht van een regio, het vermogen om kennis, mensen, ruimte en bestuur zo te bundelen dat groei zichzelf gaat versterken. Deze atlas volgt dezelfde indeling. Per dimensie bundelen we de indicatoren die laten zien waar de regio's nu staan. De vijfde dimensie, het bestuurlijk-institutioneel kapitaal, laat zich niet in kaarten vangen en staat alleen in het rapport.

Economische motor
De stuwende bedrijven en sectoren die inkomen van buiten de regio verdienen, en waar specialisatie en vernieuwing ontstaan. De atlas toont hier de sectorstructuur, de stuwende laag, de productiviteit, de ontwikkeling per bedrijfstak, het innovatie-ecosysteem, de ondernemersdynamiek, de export en de positie in de NTS-technologieën. De kernboodschap in het rapport is dat de motor onder zijn kunnen draait.

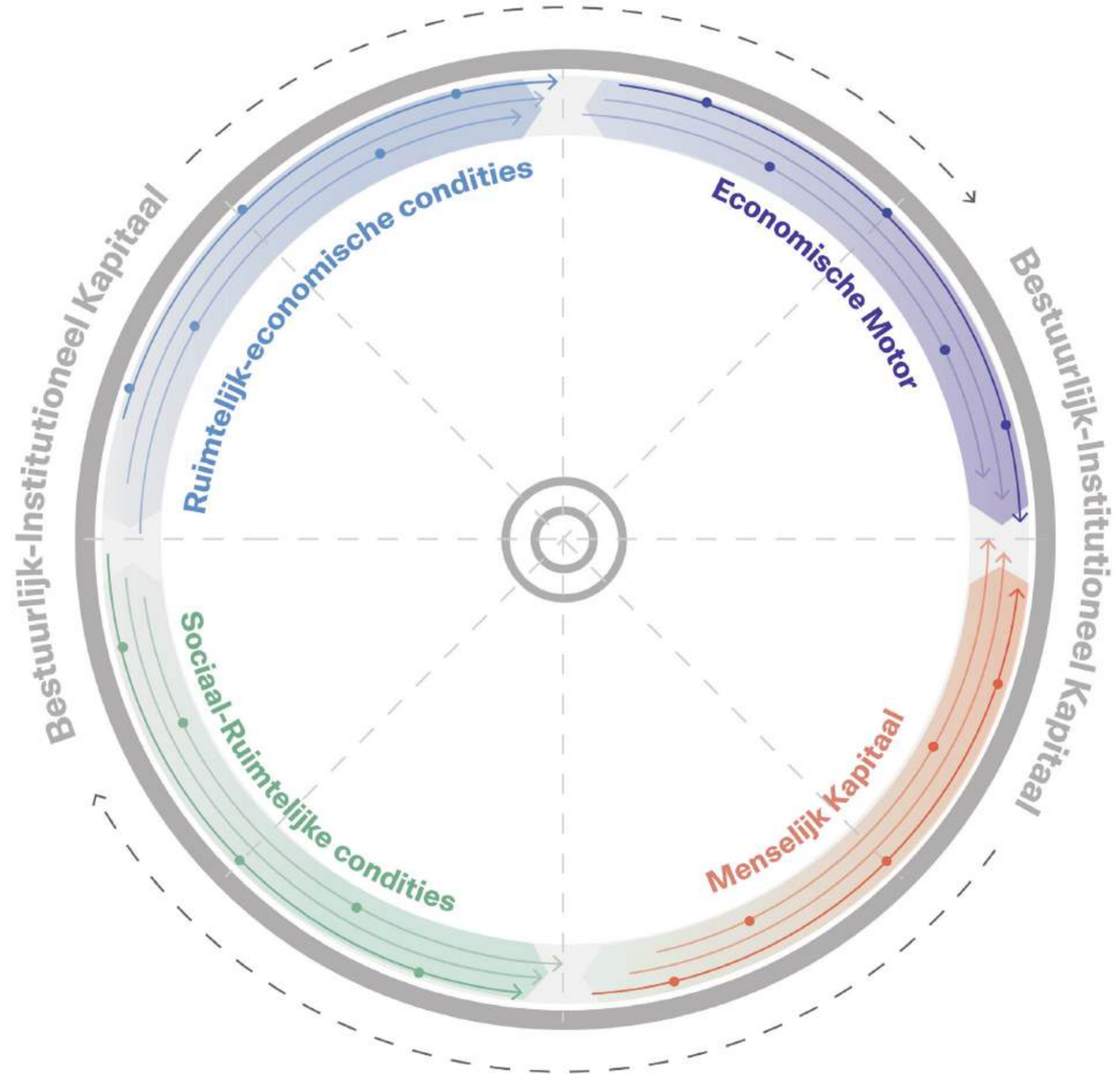
Menselijk kapitaal
De beroepsbevolking en de kennisketen die haar voedt, van de instroom van studenten tot het behoud van talent na het afstuderen. De atlas toont hier de bevolkingsontwikkeling, het opleidingsniveau, het onderwijsaanbod, de retentie van afgestudeerden, de arbeidsmarkt, de pendel en de opleidingen in de NTS-technologieën. De kernboodschap in het rapport is veel opleiden en weinig oogsten.

Ruimtelijk-economische condities
De fysieke dragers van de economie. Werkmilieus, bereikbaarheid, energie, digitale verbindingen en het water- en bodemsysteem bepalen waar groei kan landen. De atlas toont per regio de vier werkmilieus en hun kwaliteiten, de netwerken voor mensen, goederen, data en energie, en de klimaatopgaven uit de ontwerp-Nota Ruimte. In het rapport is de kernboodschap dat de fysieke condities eerder knellen dan de ruimte.

Sociaal-ruimtelijke condities
Wonen, voorzieningen, landschap en leefkwaliteit, de condities die bepalen of mensen willen komen en blijven. De atlas toont de woonmilieus, de woningmarkt, het voorzieningenniveau, het groen en vier maten voor de kwaliteit van leven, met brede welvaart als integrerend perspectief. De kernboodschap in het rapport is dat wonen zwaar meeweegt in de schaalsprong.

Bestuurlijk-institutioneel kapitaal
Het vermogen om gericht te beslissen, te investeren en uit te voeren over een horizon die politieke en bestuurlijke cycli overstijgt. Deze dimensie draagt de andere vier. Zij gaat over samenwerking, mandaat en de afspraken tussen Rijk en regio, en laat zich niet in kaarten vangen. Het rapport behandelt haar uitgebreid, met als kernboodschap dat zekerheid het bindende tekort is.

Onderlinge afhankelijkheid en de spiraallogica
De vijf dimensies staan niet los van elkaar. Een sterke motor trekt talent aan, talent houdt de motor draaiende, goede ruimtelijke en sociale condities dragen beide, en bestuurlijke continuïteit maakt het geheel investeerbaar. Stagneert één dimensie, dan trekt zij de andere mee omlaag. Een dunne dienstenlaag drukt bijvoorbeeld de retentie van talent, en een dun stedelijk milieu drukt beide. Lees de indicatoren in deze atlas daarom in samenhang. Samen laten zij zien waar een regio opwaarts draait en waar een neerwaartse spiraal dreigt.

deel 1

Overzicht van Conclusies

Eigen profielen, gedeelde opgave

Groningen-Assen, Twente en Zuid-Limburg tellen samen ruim twee miljoen inwoners en leveren 9,6 procent van de Nederlandse toegevoegde waarde. De atlas laat drie regio's zien met elk een eigen economisch profiel, een volledig onderwijsaanbod van mbo tot wo en ruimte die elders schaars wordt. Wat zij delen, is dat dit potentieel nog onvoldoende tot groei leidt. De productiviteit ligt onder het landelijk niveau, de stuwende dienstenlaag is dun, de bevolking groeit nauwelijks en de netcapaciteit is vrijwel vol. Binnen de regio's zijn de verschillen soms groter dan tussen de regio's onderling, zoals tussen de stad Groningen en Oost-Groningen of tussen Maastricht en de Parkstad. Juist daar ligt de opgave. De regio's hebben de bouwstenen in huis en vullen elkaar aan. Het komt erop aan die bouwstenen te verbinden.

Economische motor

Samen leveren de drie regio's 9,6 procent van de Nederlandse toegevoegde waarde. Elke regio heeft een industriële kern met een eigen profiel. Twente leunt op een breed mkb in de maakindustrie, Zuid-Limburg op chemie en life sciences, Delfzijl en Oost-Groningen op chemie en energie. In de NTS-technologieën overlappen de profielen weinig, waardoor de regio's elkaar aanvullen. Tegelijk liggen de stuwende clusters als eilanden in een verder verzorgende economie. De stuwende dienstenlaag is dun en de zakelijke diensten blijven overal achter. De arbeidsproductiviteit ligt in alle regio's onder het landelijk niveau, ook binnen de eigen specialisaties. Het aantal nieuwe bedrijven per inwoner is lager dan landelijk. De regio's zijn stevig verweven met de rest van Nederland. Een groot deel van hun goederenuitvoer gaat naar bedrijven elders in het land.

Menselijk kapitaal

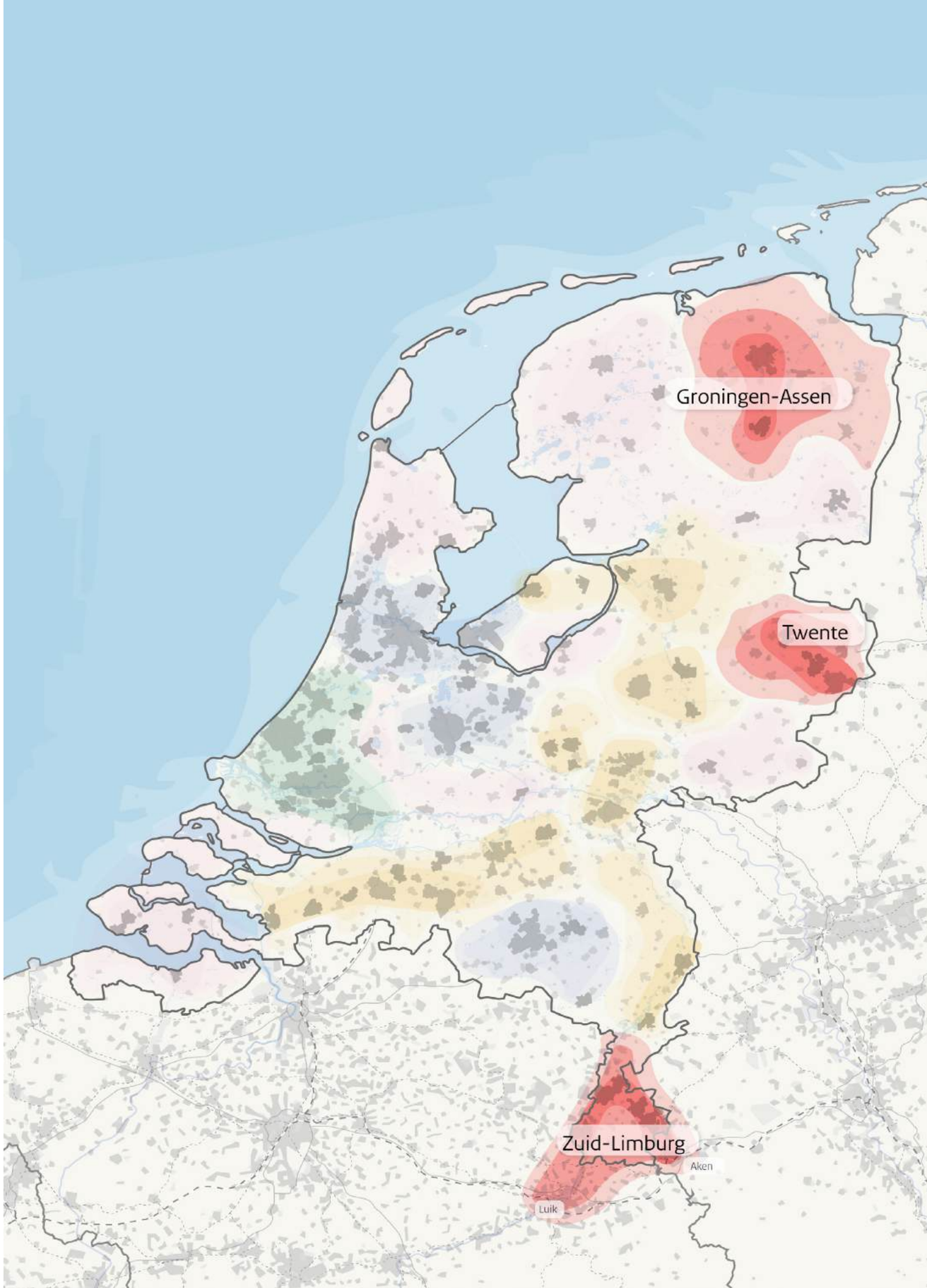
De bevolking groeit nauwelijks, terwijl Nederland tot 2040 met ruim 6 procent groeit. De natuurlijke aanwas is in alle gebieden negatief. Wat de bevolking op peil houdt, is migratie. Elke regio heeft de volledig onderwijsaanbod van mbo tot wo in huis, en de grote universiteiten zorgen voor veel wo-studenten. Toch houden de regio's minder internationale afgestudeerden vast dan de metropoolregio's. De arbeidsmarkt is krap, al zijn er minder vacatures per werkzoekende dan in het midden van het land. Werkzoekenden staan daardoor zwakker, en er is relatief meer arbeidspotentieel beschikbaar. De drie regio's vormen elk een eigen Daily Urban System, waarin kleinere gemeenten sterk afhankelijk zijn van werk in de centrumstad.

Ruimtelijk-economische condities

De ruimtelijke structuur van de regio's is gebouwd rond de industrie die er ooit groot was. Dat levert enkele zeer kenmerkende industriemilieus op, zoals de Eemsdelta en Chemelot, en in Twente een groot aandeel hoogwaardige productiemilieus. Het infrastructuurnetwerk is omvangrijk. Elke regio heeft twee tot drie steden met een hoge OV-knooppuntwaarde en enkele kernen waar de knooppuntwaarde en het aantal banen en inwoners nog niet bij elkaar passen. De regio's liggen aan belangrijke goederencorridors, op wisselende afstand van de hoofdstromen. Energie en digitale connectiviteit verschillen sterk per regio, maar overal is de netcapaciteit vrijwel vol. De regio's delen een andere water- en bodemopgave dan het westen van het land, met verdroging en waterafvoer als kern.

Sociaal-ruimtelijke condities

De regio's bieden wat de Randstad steeds minder kan bieden. De woonmilieus zijn ruimer en rustiger, de woningprijzen stegen minder hard en het woningtekort is kleiner. De nieuwbouw ligt echter ook lager. Voorzieningen concentreren zich zoals overal in de steden. Het landelijk gebied scoort hoog op tevredenheid over de woonomgeving. De brede welvaart volgt grotendeels het landelijk patroon, met lagere scores in de steden. Oost-Groningen vormt een uitzondering met uitzonderlijk lage scores op brede welvaart, eenzaamheid en ervaren gezondheid. In Zuid-Limburg scoren de Parkstad en de Westelijke Mijnstreek laag op brede welvaart, en de hele regio laag op ervaren gezondheid.

Groningen-Assen: Kennisstad en energiedelta

Groningen-Assen bestaat uit twee economieën die dicht bij elkaar liggen en nog weinig op elkaar aansluiten. Groningen-Assen e.o. is een kennis- en dienstenregio, jong en hoogopgeleid, met de stad Groningen als centrum waarop vrijwel alles is gericht. Delfzijl en Oost-Groningen vormen een industriële en energetische delta met de hoogste exportintensiteit van alle gebieden. Tegelijk daalt daar de bevolking, ontstaan er weinig nieuwe bedrijven en is de brede welvaart uitzonderlijk laag. De regio is een energieknooppunt van nationale betekenis en krijgt de nationale AI-fabriek. Het profiel omvat agrifood, biobased materialen, energie, health, ICT, veiligheid en weerbaarheid en chemie. De opgave is de kennis van de stad en de industrie in de Eemsdelta met elkaar te verbinden, zodat groei in het ene deel ook het andere deel bereikt.

Economische motor

Groningen-Assen bestaat economisch uit twee delen. Groningen-Assen e.o. draait op kennis, zorg, onderwijs en overheid, met een banendichtheid boven het landelijk gemiddelde en sterke ICT. Delfzijl en Oost-Groningen vormen een industriële delta met kapitaalintensieve chemie en energie. Daar ligt de exportintensiteit met circa 78 procent het hoogst van alle gebieden en is procestechnologie sterk oververtegenwoordigd. De keerzijde is een lage banendichtheid en weinig nieuwe bedrijven. Met hoge R&D-uitgaven vormt Groningen een eiland tussen regio's die weinig in onderzoek investeren. De afbouw van de gaswinning drukt de groei van de toegevoegde waarde. De stuwende dienstenlaag is dun en concentreert zich rond de as Groningen-Assen. Het economisch profiel van de regio omvat agrifood, biobased materialen, energie, health, ICT, veiligheid en weerbaarheid en chemie.

Menselijk kapitaal

De demografische tegenstelling is groot. De as Groningen-Assen is jong, heeft een positieve natuurlijke aanwas en trekt studenten aan. De gemeenten eromheen zijn ouder. Voor Delfzijl en Oost-Groningen verwacht het CBS tot 2040 een bevolkingsdaling van bijna 10 procent, uitzonderlijk sterk voor Noordwest-Europa. Groningen-Assen e.o. heeft het hoogste opleidingsniveau van alle gebieden en ruim 100 studenten per duizend inwoners. Daarbuiten valt het grote aandeel middelbaar opgeleiden op. Het Daily Urban System is sterk monocentrisch en vrijwel alles is gericht op de stad Groningen. Grensoverschrijdende pendel speelt nauwelijks een rol. Werkzoekenden in landbouw, techniek en onderwijs staan zwakker dan landelijk.

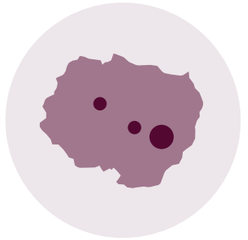
Ruimtelijk-economische condities

Groningen-Assen is een energieknooppunt van nationale betekenis, met een uitgebreid energienetwerk en veel hernieuwbare energie. Ook hier is de netcapaciteit vrijwel vol. De regio heeft een unieke positie buiten de Randstad als aanlanding van internationale datakabels en vestigingsplek voor datacenters, en krijgt de nationale AI-fabriek. De industriemilieus in de Eemsdelta zijn schaars en zeer hoogwaardig. De stedelijke werkmilieus in Groningen hebben een zeer hoge kwaliteit. Het enige erkende innovatiemilieu scoort beperkt op ligging en bereikbaarheid. De bereikbaarheid is diffuus. Steden zijn multimodaal ontsloten, maar grote delen van het landelijk gebied zijn slecht bereikbaar. De regio ligt het verst van de logistieke hoofdcorridors. Langs de kust spelen verzilting, kwel en de versterking van keringen.

Sociaal-ruimtelijke condities

De stad Groningen heeft stedelijke woon-werkmilieus, de rest van de regio is overwegend landelijk en rustig. Het landschap met beschermde natuur ligt vooral tussen Groningen en Assen. De afstand tot regionale voorzieningen is op sommige plekken zeer groot. Oost-Groningen springt eruit. Het gebied scoort uitzonderlijk laag op brede welvaart, sociale eenzaamheid en ervaren gezondheid, en lager dan de meeste landelijke gemeenten op tevredenheid over de woonomgeving. Die opgave staat in scherp contrast met de kansen in de stad en in de Eemsdelta.

Twente: Maakregio met technologische breedte

Twente is van de drie regio's het sterkst een maakregio. De industrie levert er waarde en werk tegelijk, gedragen door een breed lokaal mkb met chiptech, medtech, defensie en energie. De toegevoegde waarde groeit iets sneller dan landelijk, en de productiviteit ook. De Universiteit Twente en de hogescholen leiden bovengemiddeld veel technisch talent op, in negen van de tien NTS-technologieën. Twente scoort bovendien hoog op ervaren gezondheid en is een van de minst eenzame regio's van het land. Daar staat tegenover dat de productiviteit nog onder het landelijk niveau ligt, de stuwende dienstenlaag dun is en energie een knelpunt kan worden. De opgave is doorbouwen op wat er al staat, met meer massa rond de as Enschede-Hengelo-Almelo.

Economische motor

In Twente is de industrie waardemotor en werkgelegenheidsmotor tegelijk. Het aandeel stuwende banen ligt met 34,3 procent het dichtst bij het landelijk niveau van de drie regio's. Het profiel rust op een breed lokaal mkb met chiptech, medtech, defensie en energie, en is evenwichtiger dan in de andere regio's. Twente is oververtegenwoordigd in vijf NTS-technologieën, met fotonica en mechatronica voorop. De toegevoegde waarde groeit iets sneller dan landelijk, met ICT als snelste groeier. De arbeidsproductiviteit ligt nog onder het landelijk niveau, ook in de metaalelektro, maar groeit sneller dan landelijk. R&D-uitgaven en octrooiaanvragen blijven achter, zoals in het grootste deel van Nederland. De exportintensiteit ligt rond het landelijk gemiddelde.

Menselijk kapitaal

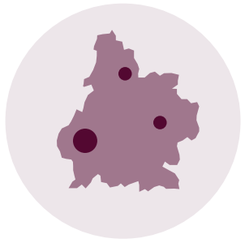
Twente heeft een gemengde leeftijdsopbouw, met een jonge stad Enschede en een positieve natuurlijke aanwas in het westen van de regio. De bevolking groeit licht. De Universiteit Twente combineert op schaal technische en maatschappijwetenschappelijke opleidingen. Daardoor telt de regio ruim anderhalf keer zoveel bètatechniekstudenten als landelijk. Het opleidingsaanbod is bovengemiddeld sterk in acht van de tien NTS-technologieën. De arbeidsparticipatie ligt op het landelijk niveau. Het Daily Urban System is polycentrisch, met Enschede, Hengelo en Almelo als kernen. Grensoverschrijdende pendel met Duitsland maakt een klein deel van de economie uit.

Ruimtelijk-economische condities

Twente heeft het grootste aandeel productiemilieus van alle gebieden. Bij Almelo en tussen Hengelo en Enschede liggen productiemilieus met de hoogste kwaliteit van Nederland. De innovatiemilieus liggen dicht bij elkaar rond Hengelo en Enschede en scoren op veel kwaliteiten. Industriemilieus zijn klein en verspreid. Twee multimodale assen, richting Emmen en richting Deventer, dragen de bereikbaarheid. Daarbuiten is die laag. Glasvezel is vrijwel gebiedsdekkend. Energie kan een knelpunt worden, omdat de energie-infrastructuur beperkt is en de netcapaciteit vrijwel vol. De aansluiting op het Duitse waterstofnetwerk bij Nordhorn, voorzien voor eind 2027, biedt perspectief.

Sociaal-ruimtelijke condities

Twente combineert stedelijke centra met overwegend rustige, landelijke woonmilieus. Kwalitatief hoogwaardig groen ligt in kleinere eenheden verspreid door de regio. De regio is een van de minst eenzame van Nederland, en het platteland scoort uitzonderlijk goed. Ook de ervaren gezondheid is hoog. Almelo vormt daarop een negatieve uitzondering. De brede welvaart volgt het landelijk patroon, met lagere scores in de steden.

Zuid-Limburg: Grensregio in het hart van een Europese kennisdriehoek

Zuid-Limburg ligt midden in de driehoek Eindhoven-Brussel-Keulen, met drie miljoen mensen binnen 40 kilometer. De regio heeft hoge R&D-uitgaven en het grootste aandeel banen in innovatiemilieus van alle gebieden. Het profiel omvat circulaire chemie, life sciences & health, smart services en AI. De chemie zit midden in een transitie en verloor tussen 2010 en 2022 42 procent van haar toegevoegde waarde. De bevolking is oud, de arbeidsparticipatie is het laagst van alle gebieden en in delen van de regio blijven brede welvaart en ervaren gezondheid achter. De grootste kans ligt over de grens. Zuid-Limburg kan zijn arbeidsmarkt en kennisbasis vergroten zonder zelf te groeien, door de Euregio als één gebied te benutten.

Economische motor

Zuid-Limburg ligt midden in de driehoek Eindhoven-Brussel-Keulen, de kern van het innovatie-ecosysteem van Noordwest-Europa. De R&D-uitgaven zijn hoog, terwijl het aantal hightechoctrooien nog achterblijft. Het profiel omvat circulaire chemie, life sciences & health, smart services en AI. De regio is oververtegenwoordigd in biomoleculaire en procestechnologie. Met circa 44 procent ligt de exportintensiteit ruim boven het landelijk niveau. Tegelijk wegen de publieke sectoren en laagproductieve consumentendiensten zwaar. De chemie verloor tussen 2010 en 2022 42 procent van haar toegevoegde waarde, terwijl de bedrijfstak landelijk groeide. De arbeidsproductiviteit ligt onder het landelijk niveau.

Menselijk kapitaal

Zuid-Limburg is een relatief oude regio. Alle gemeenten hebben een groot aandeel ouderen en een negatieve natuurlijke aanwas. Omdat de bevolking al oud is, stijgt de mediane leeftijd er minder dan in de meeste regio's van Noordwest-Europa. De arbeidsparticipatie is het laagst van alle gebieden, mede door de oudere bevolkingsopbouw. Het opleidingsniveau verschilt binnen de regio. De Parkstad telt bovengemiddeld veel laagopgeleiden, de regio Maastricht veel hoogopgeleiden. Met circa 6 procent grenswerkers heeft Zuid-Limburg na Noord-Limburg de grootste grensoverschrijdende pendel van Nederland. Gezien de drie miljoen mensen binnen 40 kilometer is dat nog bescheiden.

Ruimtelijk-economische condities

Zuid-Limburg heeft het grootste aandeel banen in innovatiemilieus van alle gebieden, verspreid over Sittard-Geleen, Maastricht en Heerlen. De industriemilieus zijn schaars en zeer hoogwaardig, met Chemelot en de Beatrixhaven. De productiemilieus tonen gemiddeld minder kwaliteit dan in de andere regio's. Vrijwel de hele regio is multimodaal ontsloten. Glasvezel ontbreekt in grote delen van de regio, terwijl er opvallend veel datacenters staan. Alleen Chemelot is goed aangesloten op het hoogspanningsnet, terwijl de verduurzaming daar een veelvoud van het huidige stroomverbruik vraagt. Hernieuwbare energie is beperkt beschikbaar. De bevaarbaarheid van de Maas is een aandachtspunt.

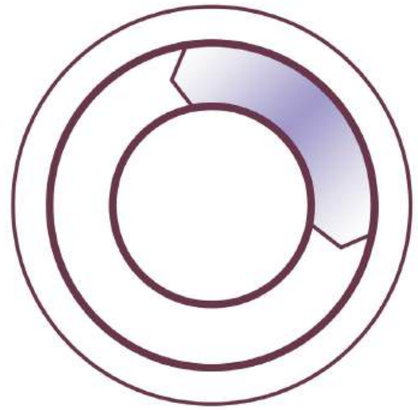
Sociaal-ruimtelijke condities

De Parkstad vormt een aaneengesloten stedelijk woonmilieu. Het Heuvelland is een aaneengesloten beschermd landschap tussen een stedelijke rand. Omdat de steden dicht op elkaar liggen, zijn regionale voorzieningen ook vanuit het Heuvelland goed bereikbaar. Sociale eenzaamheid speelt in en rond de steden. De ervaren gezondheid is laag in de hele regio, en de Parkstad en de Westelijke Mijnstreek scoren laag op brede welvaart. Heerlen scoort ook laag op tevredenheid over de woonomgeving.

deel 2

Analyse

Economische motor

Toelichting op de dimensie

De economische motor is in dit raamwerk de eerste van vijf dimensies. Deze dimensie vormt de productieve basis van de regio. Wat wordt er gemaakt en geleverd, hoe productief gebeurt dat, en hoe vernieuwend is het stelsel waarin dat gebeurt? De drie initieerregio's beschikken over een serieuze stuwende basis, hoogwaardige specialisaties en een sterke kennisinfrastructuur. Samen waren zij in 2022 goed voor 9,6 procent van de toegevoegde waarde in Nederland. Dat aandeel is verdeeld over Groningen-Assen e.o. en Twente (elk 3,0 procent), Zuid-Limburg (2,8 procent) en Delfzijl en Oost-Groningen (0,7 procent). Tegelijkertijd blijven alle drie achter in productiviteit en bredere economische dynamiek, zelfs binnen hun eigen kernsectoren. Sterke wortels, beperkt bereik.

Indicatoren

Indicatoren m.b.t. de regionale sectorale structuur:
- Indicator 1. Werkgelegenheid
- Indicator 2. Sectorale structuur
- Indicator 3. Stuwende en verzorgende sectoren
- Indicator 4. Stuwende industrie en stuwende diensten
- Indicator 5. Arbeidsproductiviteitsvoordeel

Indicatoren m.b.t. de economische ontwikkeling per regio:
- Indicator 6. Sectorale ontwikkeling Groningen-Assen e.o.
- Indicator 6. Sectorale ontwikkeling Delfzijl en Oost-Groningen
- Indicator 6. Sectorale ontwikkeling Twente
- Indicator 6. Sectorale ontwikkeling Zuid-Limburg

Indicatoren m.b.t. innovatie, dynamiek en export:
- Indicator 7. Het innovatie-ecosysteem in Noordwest-Europa
- Indicator 8. Oprichtingen
- Indicator 9. Faillissementen
- Indicator 10. Exportintensiteit
- Indicator 11. Interregionale verwevenheid

Indicatoren m.b.t. de nationale technologiestrategie:
- Indicator 12. Locatiequotiënt NTS-technologieën
- Indicator 13. Spreiding NTS-technologieën

1 Werkgelegenheid

Deze indicator laat zien waar het werk zit. De kaart toont het aantal banen per gemeente. De grafiek zet het aantal banen per duizend inwoners af tegen het Nederlands gemiddelde. Een hoge banendichtheid betekent dat een gebied werk biedt aan meer mensen dan er wonen, en dus een functie heeft voor de omgeving. Zo wordt zichtbaar welke kernen als werkcentrum fungeren en hoe de regio's zich verhouden tot de grote banenclusters elders in het land.

Groningen-Assen e.o. en Twente hebben met circa 535 banen per duizend inwoners een banendichtheid net boven het Nederlands gemiddelde van 524. Zuid-Limburg ligt met circa 490 iets lager. Delfzijl en Oost-Groningen blijven met circa 390 banen per duizend inwoners duidelijk achter. Op de kaart springt per regio een beperkt aantal grote banenkernen eruit, zoals de stad Groningen, Enschede en Maastricht. Daaromheen ligt een fijnmazig patroon van kleinere werkkernen. Sinds 2018 groeit het aantal banen per inwoner in alle gebieden. In Delfzijl en Oost-Groningen gaat dat het langzaamst.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

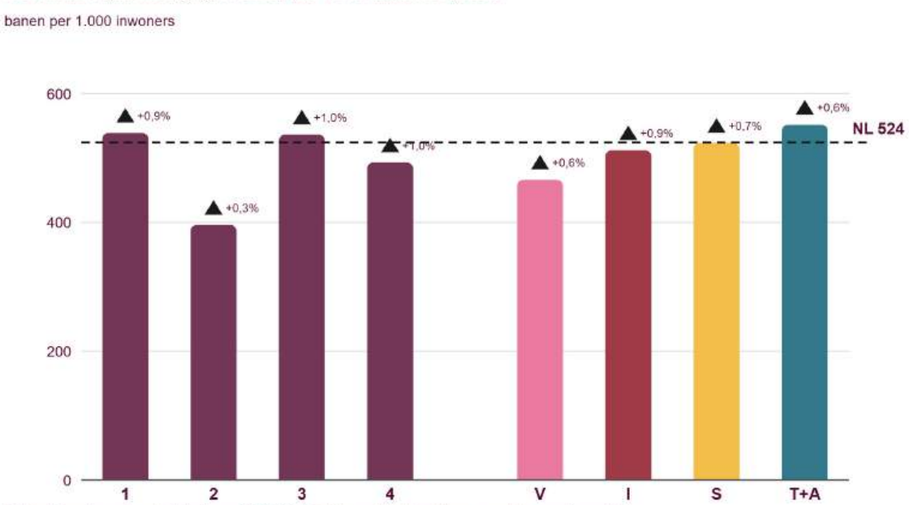
De banendichtheid ligt rond het landelijk gemiddelde, met Delfzijl en Oost-Groningen als duidelijke uitzondering.

Bevinding Groningen-Assen

De stad Groningen is de grote banenkern. Delfzijl en Oost-Groningen hebben de laagste banendichtheid van alle gebieden.

Banen per 1.000 inwoners 2025

LISA-banen (alle vestigingen, 2025) per 1.000 inwoners (2026)

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2018-2025. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl- en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: LISA 2018 en 2025, alle vestigingen, inclusief eenpersoonsvestigingen. Bevolking CBS 86247NED. Bewerking PosadMaxwan.

2 Sectorale structuur

De sectorstructuur is afgeleid uit de historische reeks toegevoegde waarde en arbeidsvolume per COROP-gebied van het CBS, voor het jaar 2022. Voor Nederland en de vier gebieden tonen we het aandeel van elke bedrijfstak in de toegevoegde waarde en in het arbeidsvolume. De bedrijfstakken zijn gegroepeerd in zes categorieën. Vertrouwelijke bedrijfstakken blijven open, waardoor het aandeel industrie een ondergrens is. Ligt het aandeel in de toegevoegde waarde hoger dan het aandeel in het arbeidsvolume, dan levert een sector veel waarde met relatief weinig werk. Dat wijst op kapitaalintensieve productie. De kleine grafiek toont het aandeel van alleen de sectie industrie in de toegevoegde waarde in 2023.

De niet-marktgerichte sectoren wegen in Groningen-Assen e.o. en Zuid-Limburg zwaarder dan landelijk. Publieke instellingen geven een stabiele basis voor de arbeidsmarkt. Ze betekenen ook dat de marktsector, waar productiviteitsgroei vooral ontstaat, kleiner is.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De zakelijke diensten blijven in alle regio's duidelijk achter bij Nederland.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De industrie inclusief energie levert in alle gebieden een groter deel van de toegevoegde waarde dan landelijk.

Bevinding Groningen-Assen

Niet-marktgerichte sectoren wegen structureel zwaarder dan in Nederland.

Bevinding Groningen-Assen

De industrie, met energie, levert veel waarde met weinig banen. Dat maakt haar kwetsbaar voor eenzijdigheid en transities.

Bevinding Twente

De industrie weegt bovengemiddeld zwaar, als waardemotor en als werkgelegenheidsmotor. Publieke sectoren wegen even zwaar als landelijk.

Bevinding Zuid-Limburg

Niet-marktgerichte sectoren wegen structureel zwaarder dan in Nederland.

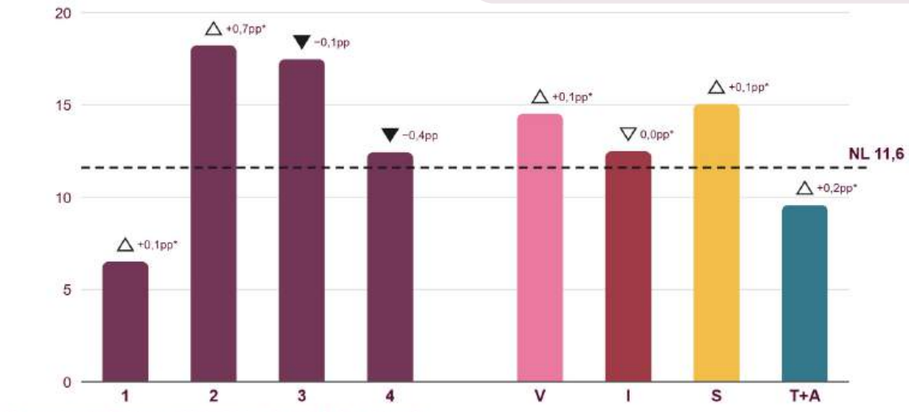
Bevinding Zuid-Limburg

Consumentendiensten met een lage productiviteit wegen zwaarder dan landelijk, vooral in werkgelegenheid.

Aandeel industrie 2023

Aandeel van sectie C Industrie in de toegevoegde waarde,

aandeel in %

* het trendvenster kruist een gebiedswijziging, de reeks is daar niet continu

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2014-2023. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

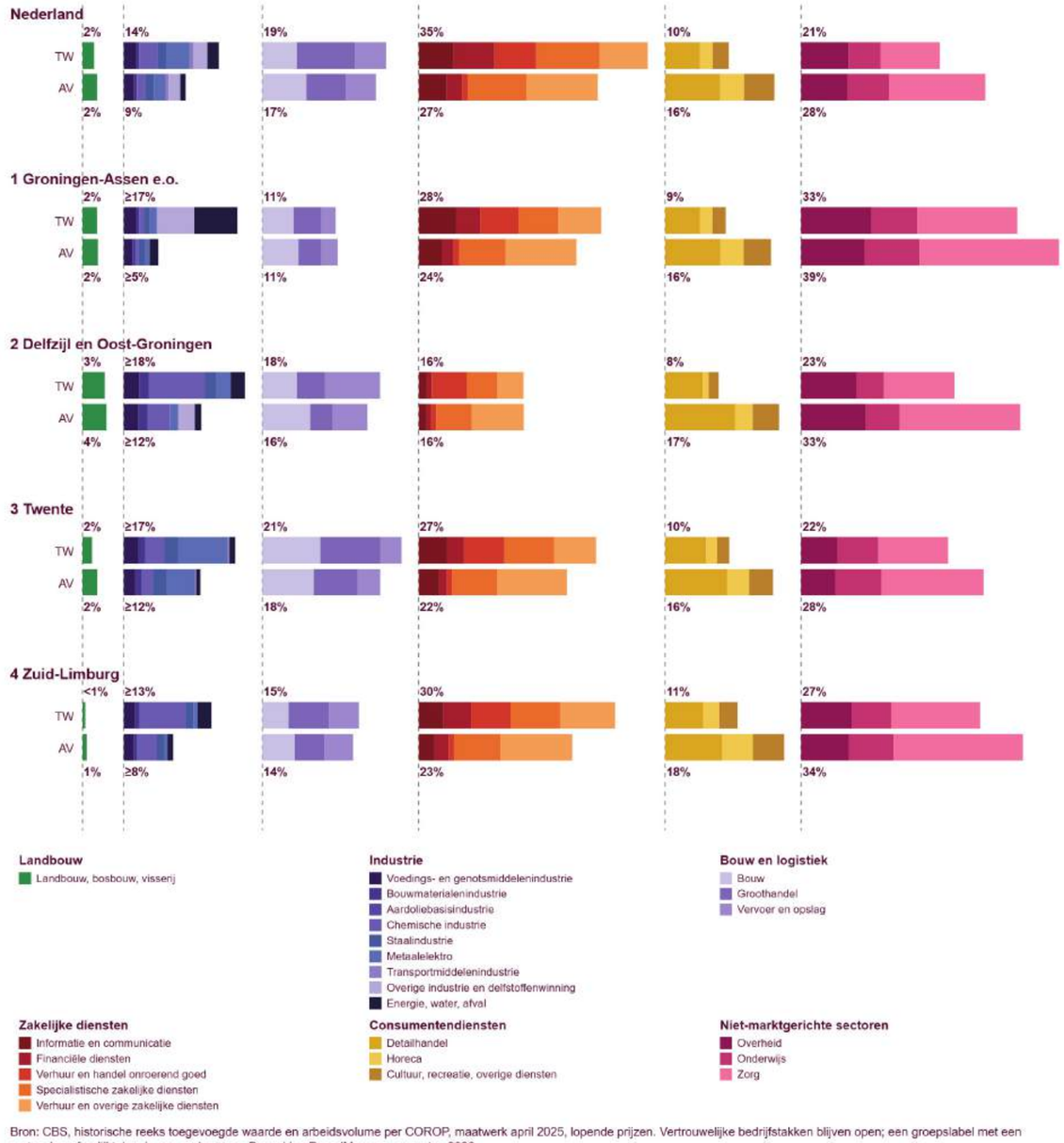
1 Groningen-Assen e.o. 2 Delfzijl- en Oost-Groningen 3 Twente 4 Zuid-Limburg

V Vitaliseren I Initiëren, de drie regio's samen S Stimuleren T+A Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS 85925NED, Productieproces; bedrijfstak en regio. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

Sectorstructuur van de vier regio's 2022

Aandeel per bedrijfstak in de toegevoegde waarde (TW) en het arbeidsvolume (AV), 2022, met Nederland als maatstaf

Bron: CBS, historische reeks toegevoegde waarde en arbeidsvolume per COROP, maatwerk april 2025, lopende prijzen. Vertrouwelijke bedrijfstakken blijven open; een groepslabel met een groter-dan-of-gelijkteken is een ondergrens. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

3 Stuwende en verzorgende sectoren

Stuwende activiteiten zijn sectoren die hun afzet vooral buiten de regio realiseren, via export, via toelevering aan grote nationale spelers of via kennisexport. Verzorgende activiteiten draaien op de regionale vraag en groeien mee met bevolking en koopkracht. We rekenen een sector tot de stuwende sectoren bij een exportaandeel van minimaal veertig procent in de toegevoegde waarde, of een exportomzet van minstens twintig miljard euro op nationaal niveau. Stuwende sectoren brengen geld de regio in. De verzorgende economie groeit daarop mee. De verhouding tussen beide laat zien in welke mate een regio zelf verdienvermogen opbouwt.

Op de kaart van Nederland tekenen zich enkele zwaartepunten af waar stuwende activiteit sterk geconcentreerd is. Ook in de drie initieerregio's liggen herkenbare stuwende clusters, zoals rond Hengelo in Twente, Sittard-Geleen in Zuid-Limburg en de Eemsdelta, het havencluster van Eemshaven en Delfzijl, in Groningen-Assen. Twente telt daarnaast veel gemengde gemeenten, waar stuwende en verzorgende banen elkaar in evenwicht houden. Opvallend is hoe deze clusters liggen. Ze vormen eilanden in een verder overwegend verzorgende omgeving.

Het aandeel stuwende banen ligt in alle gebieden onder het landelijk niveau van 35 procent. Twente komt met 34,3 procent het dichtst in de buurt. Daarna volgen Delfzijl en Oost-Groningen met 32,2 procent en Zuid-Limburg met 29,8 procent. Groningen-Assen e.o. heeft met 26,6 procent het laagste aandeel, wat past bij het grote gewicht van zorg, onderwijs en overheid.

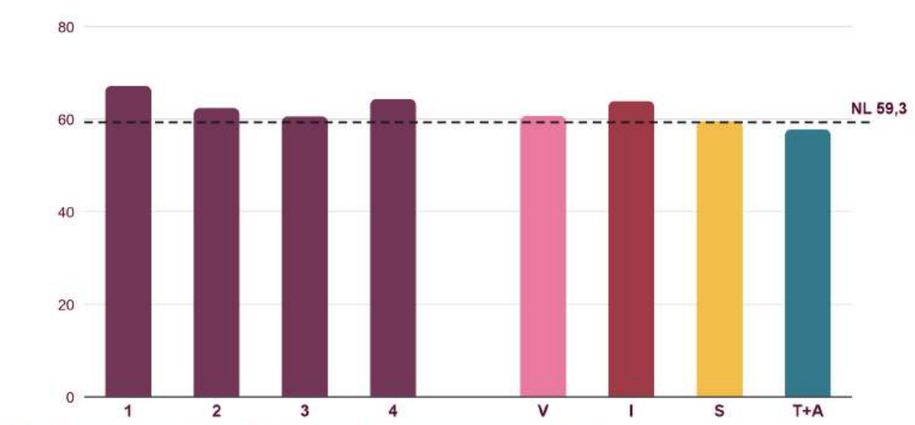
Bevinding Initiërenregio's Algemeen

Iedere regio heeft ruimtelijk geïsoleerde stuwende clusters in een verder overwegend verzorgende omgeving.

Aandeel verzorgende banen 2025

Verzorgende banen als percentage van alle banen, LISA 2025, vestigingsgemeente

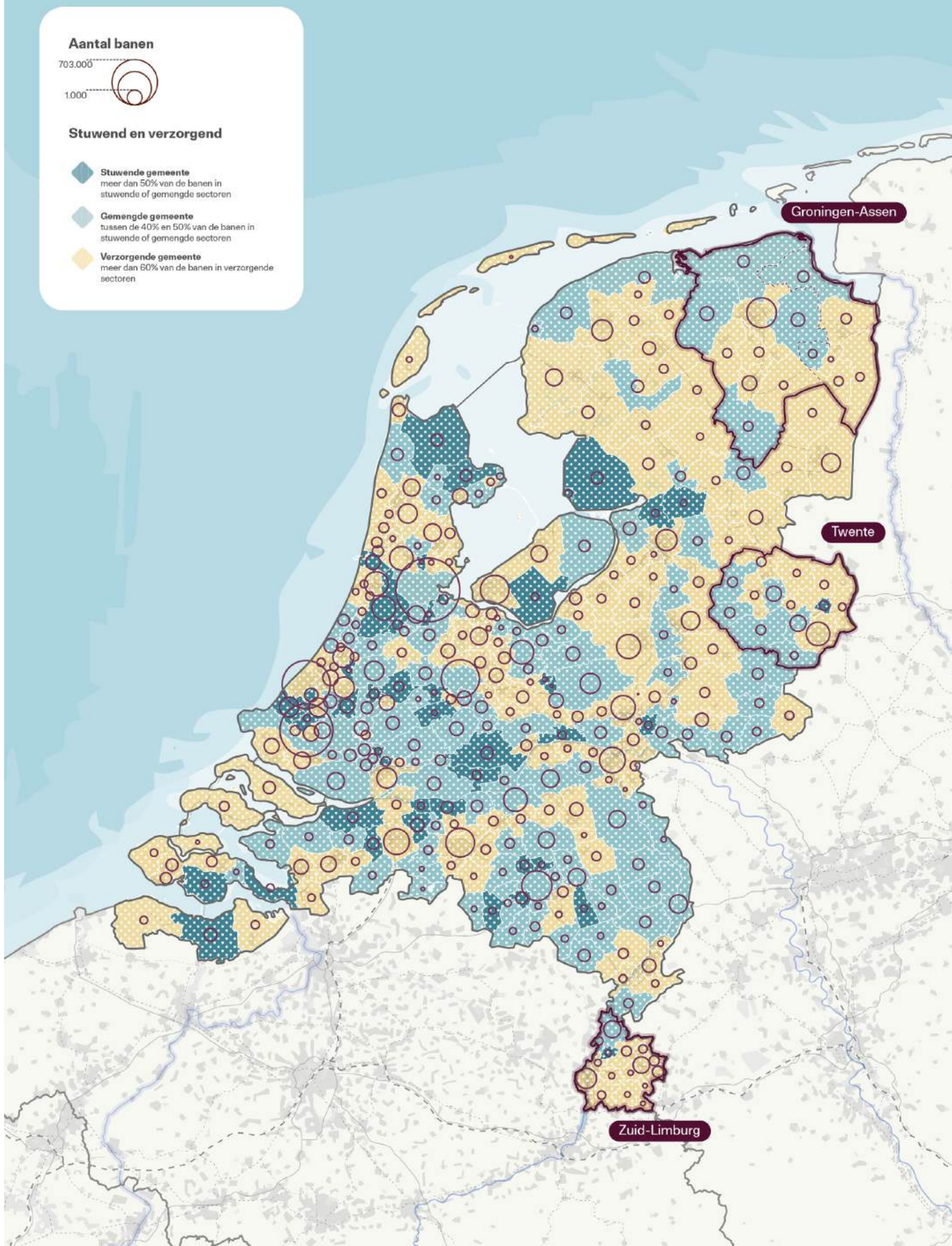
aandeel in %

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2025. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: LISA, eigen classificatie op SBI-klasseniveau, inclusief eenpersoonsvestigingen. Gemengde klassen tellen niet als verzorgend. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

4 Stuwende industrie en stuwende diensten

Binnen de stuwende sectoren onderscheiden we stuwende industrie en stuwende diensten. Tot de stuwende industrie rekenen we onder meer chemie, machinebouw, hightech-elektronica, transportmiddelen en voedingsmiddelenindustrie. Tot de stuwende diensten rekenen we onder meer ICT-diensten, gespecialiseerde zakelijke dienstverlening en financiële dienstverlening. De indicator laat zien op welk deel van de stuwende economie een regio leunt. Een regio met vooral stuwende industrie is gevoelig voor industriële transities. Een sterke stuwende dienstenlaag levert kennisintensieve werkgelegenheid rond hoofdkantoren en gespecialiseerde dienstverlening.

De drie initieerregio's worden aan de stuwende kant gedomineerd door industrie. Twente met machinebouw en metaalelektro, Zuid-Limburg met chemie en Delfzijl en Oost-Groningen met chemie en energie. In Delfzijl en Oost-Groningen valt 20 procent van alle banen in de stuwende industrie, in Twente bijna 16 procent. Landelijk is dat ruim 11 procent. De stuwende dienstenlaag is in alle gebieden dunner dan landelijk, met 12 tot 19 procent van de banen tegen ruim 23 procent landelijk. In Groningen-Assen e.o. concentreert die dienstenlaag zich rond de as Groningen-Assen, in Twente langs de stedelijke as Almelo-Hengelo-Enschede.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De regio's worden aan de stuwende kant gedomineerd door industrie. De stuwende dienstenlaag is zeer dun.

Bevinding Groningen-Assen

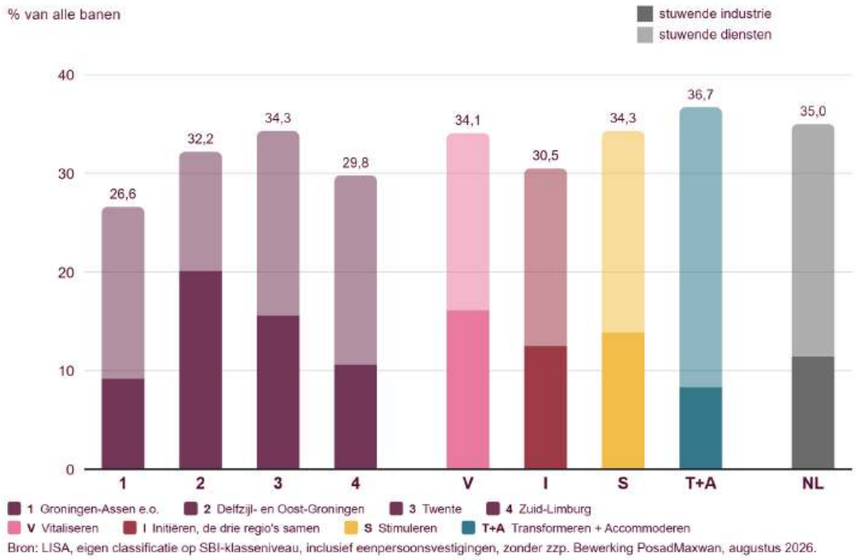
De stuwende dienstensector is geconcentreerd rond de as Groningen-Assen.

Bevinding Twente

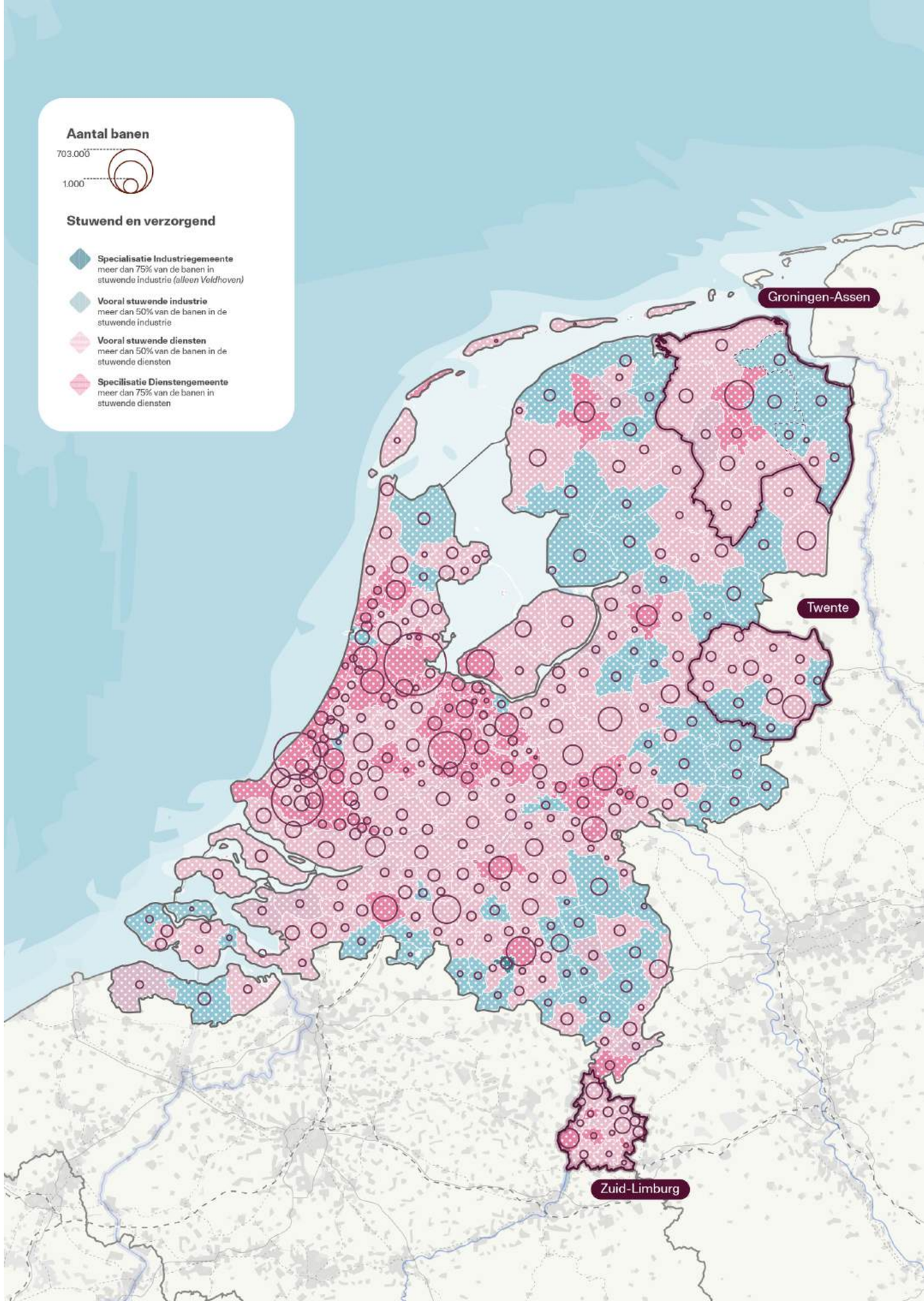
Twente heeft een dunne stuwende dienstenlaag langs de stedelijke as Enschede-Hengelo-Almelo.

Stuwende industrie en diensten

Stuwende banen als percentage van alle banen, naar industrie en diensten, LISA 2025. Gemengde klassen tellen hier niet mee

Bron: LISA, eigen classificatie op SBI-klasseniveau, inclusief eenpersoonsvestigingen, zonder zzp. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

5 Arbeidsproductiviteitsvoordeel

Arbeidsproductiviteit is de toegevoegde waarde per arbeidsjaar. De linkergrafiek toont het regionale gemiddelde, de rechtergrafiek de productiviteit per bedrijfstak, met het landelijk niveau als referentie. De grootte van een vierkant staat voor het arbeidsvolume van de regio in die bedrijfstak. Zo wordt zichtbaar of een regio in haar eigen sectoren productiever of minder productief is dan landelijk. Een voorsprong binnen een specialisatie wijst op een sterke positie in de waardeketen. Een achterstand wijst op ruimte voor verdieping, bijvoorbeeld via automatisering, R&D of hogere segmenten in de keten.

In 2022 lag de arbeidsproductiviteit in alle gebieden onder het landelijk niveau van 103 duizend euro per arbeidsjaar. Groningen-Assen e.o. haalt circa 93 procent van dat niveau, Twente circa 89 en Zuid-Limburg circa 94 procent. Delfzijl en Oost-Groningen zitten er met bijna 100 duizend euro het dichtst bij. De afbouw van de gaswinning drukt de Groningse reeks. Twente laat wel de sterkste groei zien. Tussen 2010 en 2022 steeg de productiviteit daar met 11,1 procent, tegen 8,1 procent landelijk.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De productiviteit ligt in alle regio's onder het landelijk niveau, en meestal ook binnen de eigen specialisaties.

Bevinding Groningen-Assen

Delfzijl en Oost-Groningen zijn in de chemie productiever dan landelijk, Groningen-Assen e.o. in informatie en communicatie.

Bevinding Twente

In de metaalelektro, de belangrijkste specialisatie, ligt de productiviteit ruim onder het landelijk niveau. De productiviteit groeit wel sneller dan landelijk.

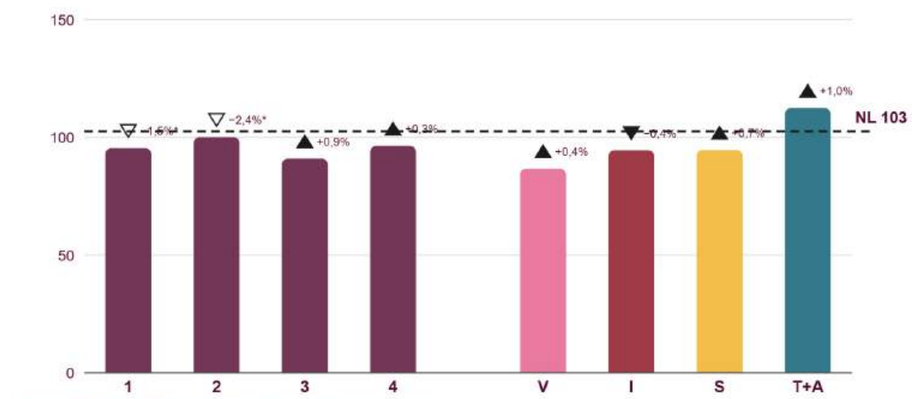
Bevinding Zuid-Limburg

De chemie, de belangrijkste specialisatie, haalt het landelijk productiviteitsniveau net niet.

Arbeidsproductiviteit 2022, historische reeks

Toegevoegde waarde per arbeidsjaar, 2022, lopende prijzen

duizend euro per arbeidsjaar

* het trendvenster kruist een gebiedswijziging, de reeks is daar niet continu

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2010-2022. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

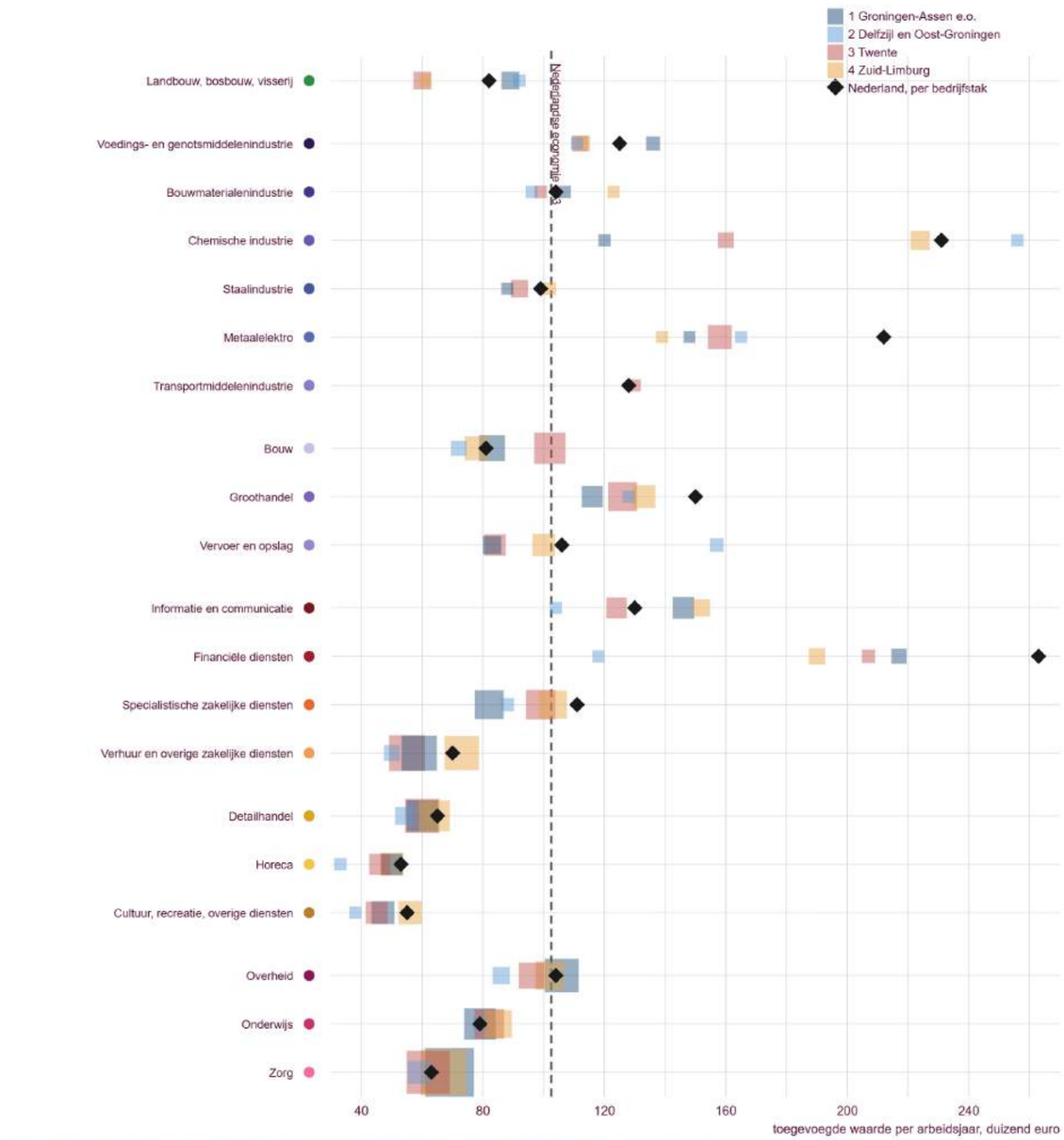
1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg

V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS, historische reeks toegevoegde waarde en arbeidsvolume per COROP, maatwerk april 2025, lopende prijzen. De afbouw van de gaswinning drukt de Groningse reeks. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

Arbeidsproductiviteit per bedrijfstak en regio 2022

Toegevoegde waarde per arbeidsjaar in duizend euro, 2022, lopende prijzen. De grootte van een vierkant is het arbeidsvolume van de regio

Bron: CBS, historische reeks toegevoegde waarde en arbeidsvolume per COROP, maatwerk april 2025, lopende prijzen. Aardolie, delfstoffenwinning, energie en onroerend goed blijven buiten beeld; daar meet de toegevoegde waarde vooral kapitaal. Vertrouwelijk: Staalindustrie (2), Transportmiddelenindustrie (1), Transportmiddelenindustrie (2), Transportmiddelenindustrie (4). Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

6 Sectorale ontwikkeling Groningen-Assen e.o.

Per gebied zetten we de groei van het arbeidsvolume (horizontaal) af tegen de groei van de toegevoegde waarde (verticaal) per bedrijfstak, over de periode 2015 tot 2022. De grootte van een bel is de toegevoegde waarde in 2022. De stippellijnen geven het regionale en het landelijk groeitempo. Bellen hoog in de grafiek groeien sterk in waarde, bellen rechts sterk in banen. Een bel die vooral naar rechts beweegt, groeit in werk zonder evenredige waardegroei. Zo wordt zichtbaar welke bedrijfstakken de regionale groei dragen en of die groei uit productiviteit of uit extra werk komt. Bedrijfstakken met vertrouwelijke cijfers ontbreken.

In Groningen-Assen e.o. groeien de meeste bedrijfstakken in banen en in waarde. De zorg is de grootste bedrijfstak en groeit vooral in werkgelegenheid. Informatie en communicatie groeit vooral in waarde, met weinig extra banen. Toch blijft de totale groei van de toegevoegde waarde ruim achter bij het landelijk tempo. Dat verschil komt vrijwel geheel uit de delfstoffenwinning, die vanwege vertrouwelijkheid niet als bel zichtbaar is. De afbouw van de gaswinning drukt zo het hele regionale beeld.

De kleine grafiek toont de specialisatie per bedrijfstak in 2010 (rondje) en 2022 (kruis). De locatiequotiënt deelt het aandeel van een bedrijfstak in de regionale toegevoegde waarde door het landelijk aandeel. Boven 1 is de bedrijfstak sterker vertegenwoordigd dan landelijk. De afstand tussen rondje en kruis laat zien of een specialisatie sterker of zwakker is geworden.

Bevinding Groningen-Assen

De totale waardegroei blijft achter door de afbouw van de gaswinning.

Bevinding Groningen-Assen

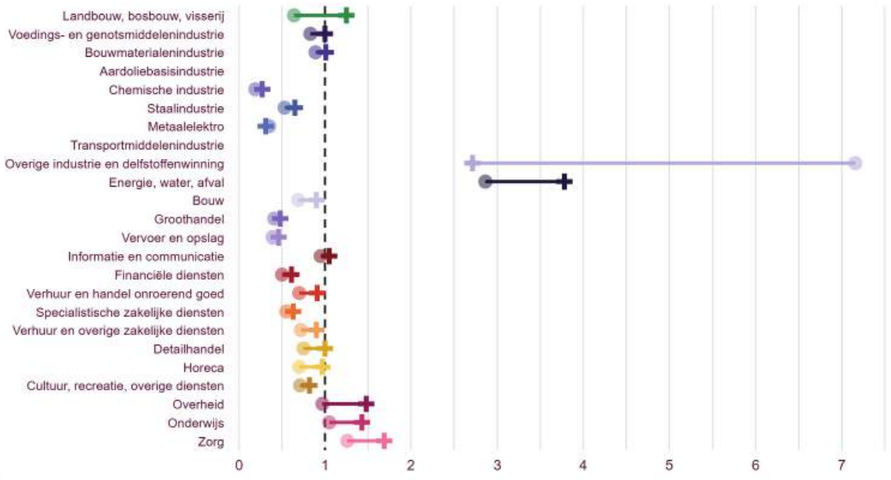
De zorg groeit vooral in banen, ICT vooral in waarde.

Bevinding Groningen-Assen

De specialisatie verschuift van gaswinning naar energie, zorg en overheid.

Specialisatie Groningen-Assen e.o., 2010 en 2022

Locatiequotiënt op basis van toegevoegde waarde. Boven 1 is de bedrijfstak sterker vertegenwoordigd dan landelijk

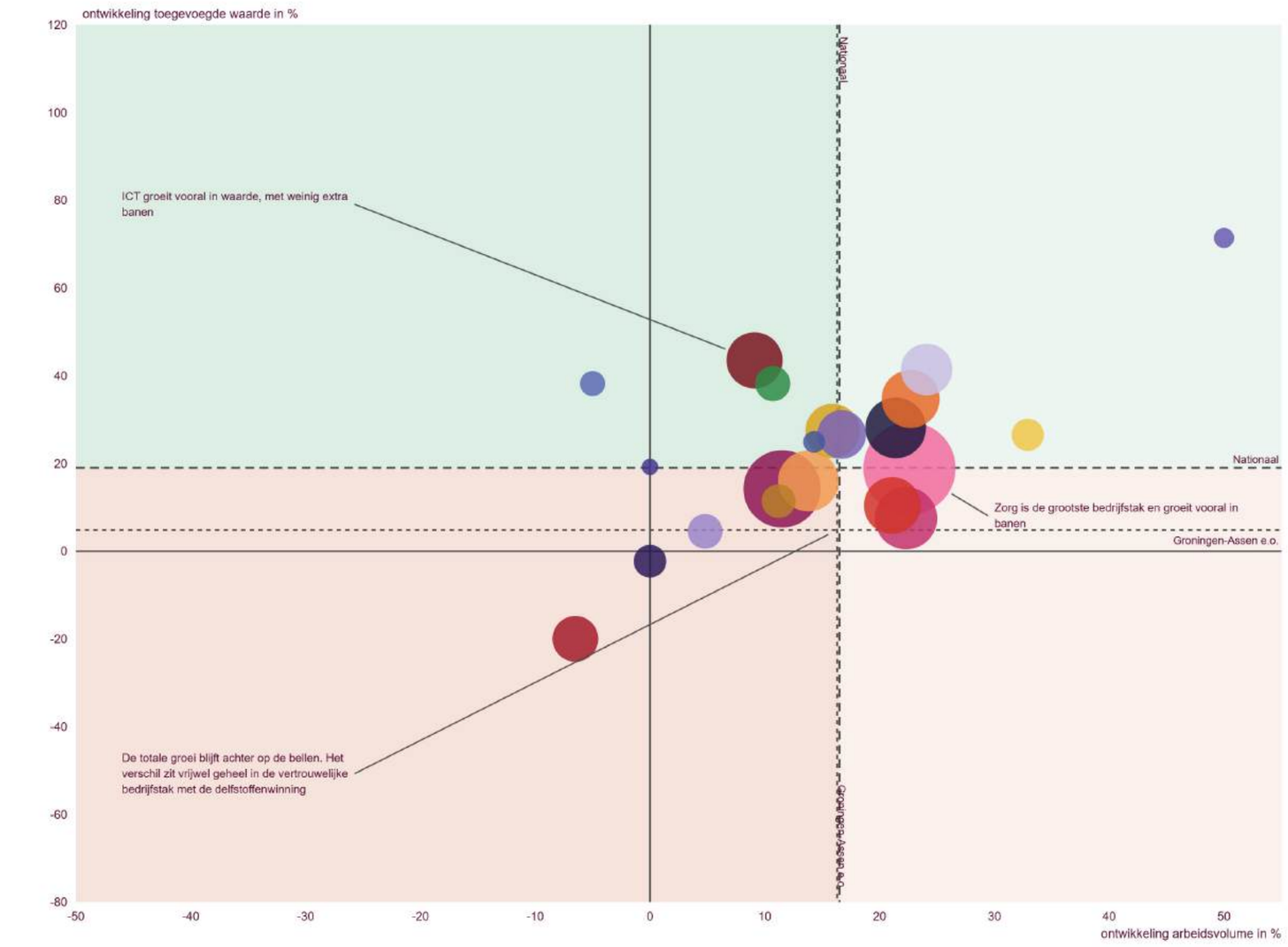

Rondje 2010, kruis 2022. Stippellijn: landelijk gemiddelde (1,0).

Bron: CBS, historische reeks toegevoegde waarde en arbeidsvolume per COROP, maatwerk april 2025, lopende prijzen. Vertrouwelijk in minstens een van beide jaren: Aardoliebasisindustrie, Transportmiddelenindustrie. De reeks kruist de gebiedswijziging van 2018. De landelijke noemer bevat ook extraterritoriale toegevoegde waarde. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

Ontwikkeling per bedrijfstak Groningen-Assen e.o., 2015-2022

Groei van het arbeidsvolume (x) en de toegevoegde waarde (y) per bedrijfstak, 2015-2022, lopende prijzen. De belgrootte is de toegevoegde waarde van 2022

Bron: CBS, historische reeks toegevoegde waarde en arbeidsvolume per COROP, maatwerk april 2025, lopende prijzen. Vertrouwelijk en dus niet getoond: Aardoliebasisindustrie, Transportmiddelenindustrie, Overige industrie en delfstoffenwinning. De reeks kruist de gebiedswijziging van 2018. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

6 Sectorale ontwikkeling Delfzijl en Oost-Groningen

Per gebied zetten we de groei van het arbeidsvolume (horizontaal) af tegen de groei van de toegevoegde waarde (verticaal) per bedrijfstak, over de periode 2015 tot 2022. De grootte van een bel is de toegevoegde waarde in 2022. De stippellijnen geven het regionale en het landelijk groeitempo. Bellen hoog in de grafiek groeien sterk in waarde, bellen rechts sterk in banen. Een bel die vooral naar rechts beweegt, groeit in werk zonder evenredige waardegroei. Zo wordt zichtbaar welke bedrijfstakken de regionale groei dragen en of die groei uit productiviteit of uit extra werk komt. Bedrijfstakken met vertrouwelijke cijfers ontbreken.

De kleine grafiek toont de specialisatie per bedrijfstak in 2010 (rondje) en 2022 (kruis). De locatiequotiënt deelt het aandeel van een bedrijfstak in de regionale toegevoegde waarde door het landelijk aandeel. Boven 1 is de bedrijfstak sterker vertegenwoordigd dan landelijk. De afstand tussen rondje en kruis laat zien of een specialisatie sterker of zwakker is geworden.

De chemie is met een locatiequotiënt van ruim 3 de sterkste specialisatie. De bouwmaterialenindustrie, de landbouw, vervoer en opslag en energie werden tussen 2010 en 2022 sterker vertegenwoordigd.

Bevinding Delfzijl en Oost-Groningen

De toegevoegde waarde daalt, vooral in de industrie.

Bevinding Delfzijl en Oost-Groningen

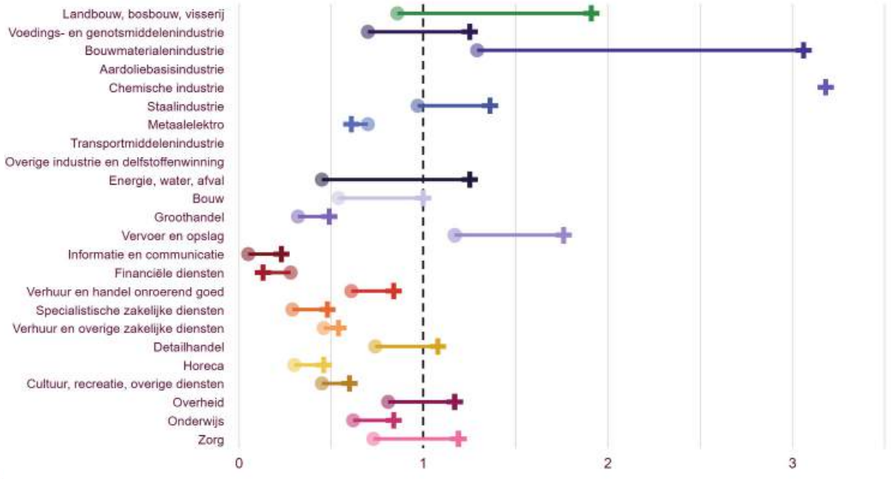
Bouw en specialistische zakelijke diensten groeien sneller dan landelijk.

Bevinding Delfzijl en Oost-Groningen

De chemie is de sterkste specialisatie. Bouwmaterialen, landbouw en logistiek werden sterker vertegenwoordigd.

Specialisatie Delfzijl- en Oost-Groningen, 2010 en 2022

Locatiequotiënt op basis van toegevoegde waarde. Boven 1 is de bedrijfstak sterker vertegenwoordigd dan landelijk

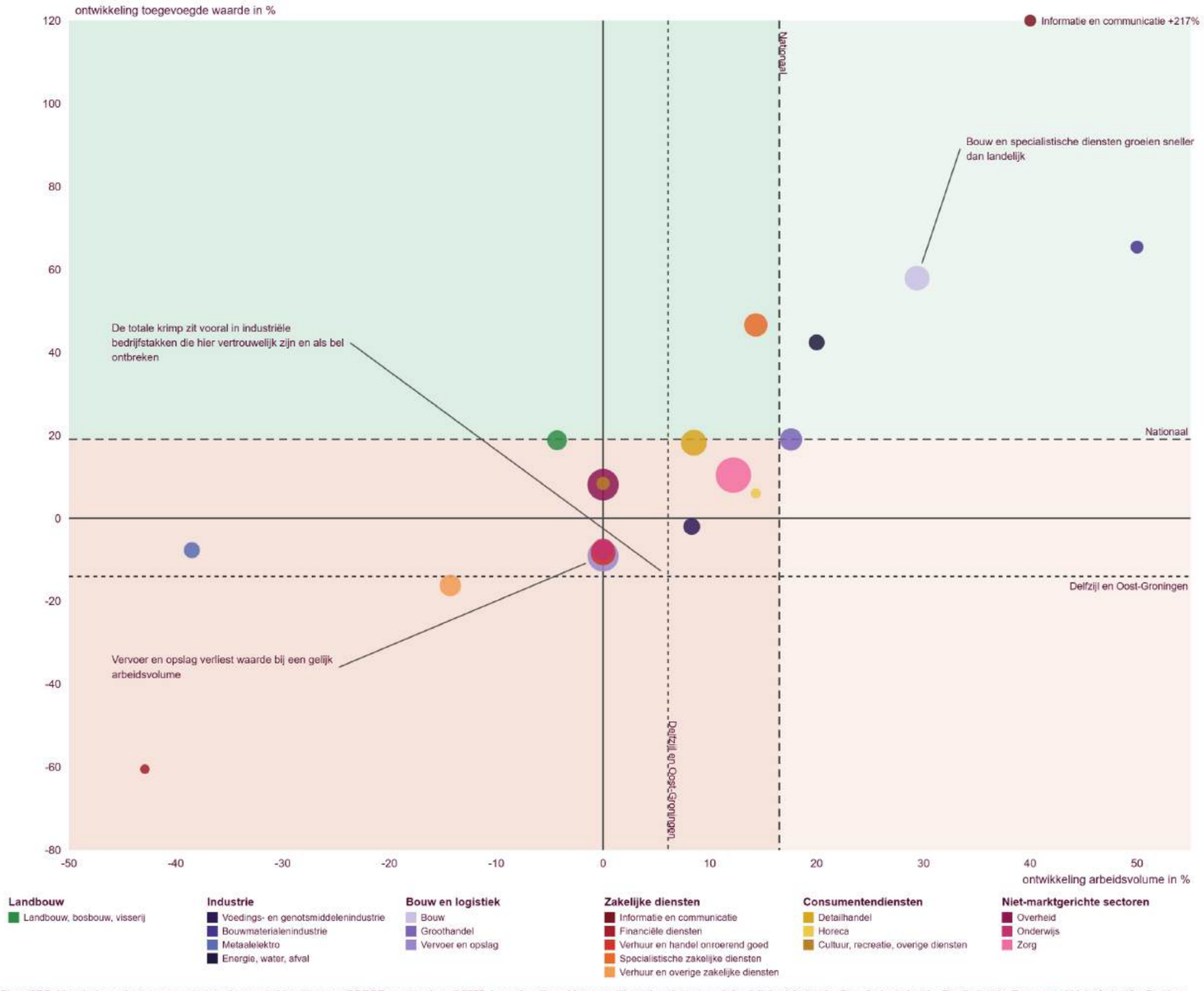

Rondje 2010, kruis 2022. Stippellijn: landelijk gemiddelde (1,0).

Bron: CBS, historische reeks toegevoegde waarde en arbeidsvolume per COROP, maatwerk april 2025, lopende prijzen. Vertrouwelijk in minstens een van beide jaren: Aardoliebasisindustrie, Chemische industrie, Transportmiddelenindustrie, Overige industrie en delfstoffenwinning. De reeks kruist de gebiedswijziging van 2018. De landelijke noemer bevat ook extraterritoriale toegevoegde waarde. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

Ontwikkeling per bedrijfstak Delfzijl en Oost-Groningen, 2015-2022

Groei van het arbeidsvolume (x) en de toegevoegde waarde (y) per bedrijfstak, 2015-2022, lopende prijzen. De belgrootte is de toegevoegde waarde van 2022

Bron: CBS, historische reeks toegevoegde waarde en arbeidsvolume per COROP, maatwerk april 2025, lopende prijzen. Vertrouwelijk en dus niet getoond: Aardoliebasisindustrie, Chemische industrie, Staalindustrie, Transportmiddelenindustrie, Overige industrie en delfstoffenwinning. De reeks kruist de gebiedswijziging van 2018. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

6 Sectorale ontwikkeling Twente

Per gebied zetten we de groei van het arbeidsvolume (horizontaal) af tegen de groei van de toegevoegde waarde (verticaal) per bedrijfstak, over de periode 2015 tot 2022. De grootte van een bel is de toegevoegde waarde in 2022. De stippellijnen geven het regionale en het landelijk groeitempo. Bellen hoog in de grafiek groeien sterk in waarde, bellen rechts sterk in banen. Een bel die vooral naar rechts beweegt, groeit in werk zonder evenredige waardegroei. Zo wordt zichtbaar welke bedrijfstakken de regionale groei dragen en of die groei uit productiviteit of uit extra werk komt. Bedrijfstakken met vertrouwelijke cijfers ontbreken.

Twente groeide tussen 2015 en 2022 in toegevoegde waarde en arbeidsvolume ongeveer in het landelijk tempo, in waarde zelfs iets sneller. Dat beeld past bij de langere reeks, waarin de Twentse toegevoegde waarde tussen 2010 en 2022 met 27,0 procent groeide tegen 25,5 procent landelijk. ICT groeit op beide assen boven het landelijk tempo. Tussen 2010 en 2022 groeide de toegevoegde waarde van de metaalelektro met 52 procent, terwijl de bedrijfstak landelijk nog harder groeide. De overheid kromp in banen, tegen een landelijke groei in.

De kleine grafiek toont de specialisatie per bedrijfstak in 2010 (rondje) en 2022 (kruis). De locatiequotiënt deelt het aandeel van een bedrijfstak in de regionale toegevoegde waarde door het landelijk aandeel. Boven 1 is de bedrijfstak sterker vertegenwoordigd dan landelijk. De afstand tussen rondje en kruis laat zien of een specialisatie sterker of zwakker is geworden.

Bevinding Twente

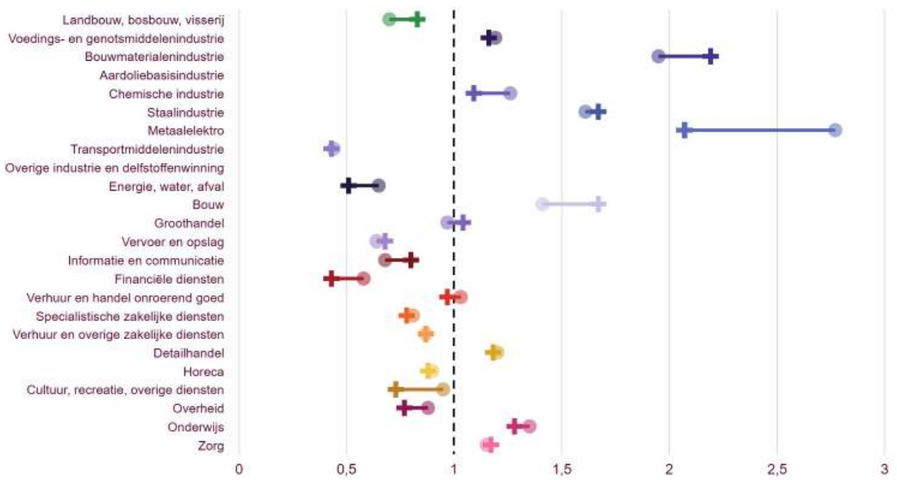
Twente groeit in het landelijk tempo, met ICT als snelste groeier.

Bevinding Twente

De metaalelektro blijft de grootste specialisatie, al wordt de voorsprong op het landelijk niveau kleiner.

Specialisatie Twente, 2010 en 2022

Locatiequotiënt op basis van toegevoegde waarde. Boven 1 is de bedrijfstak sterker vertegenwoordigd dan landelijk

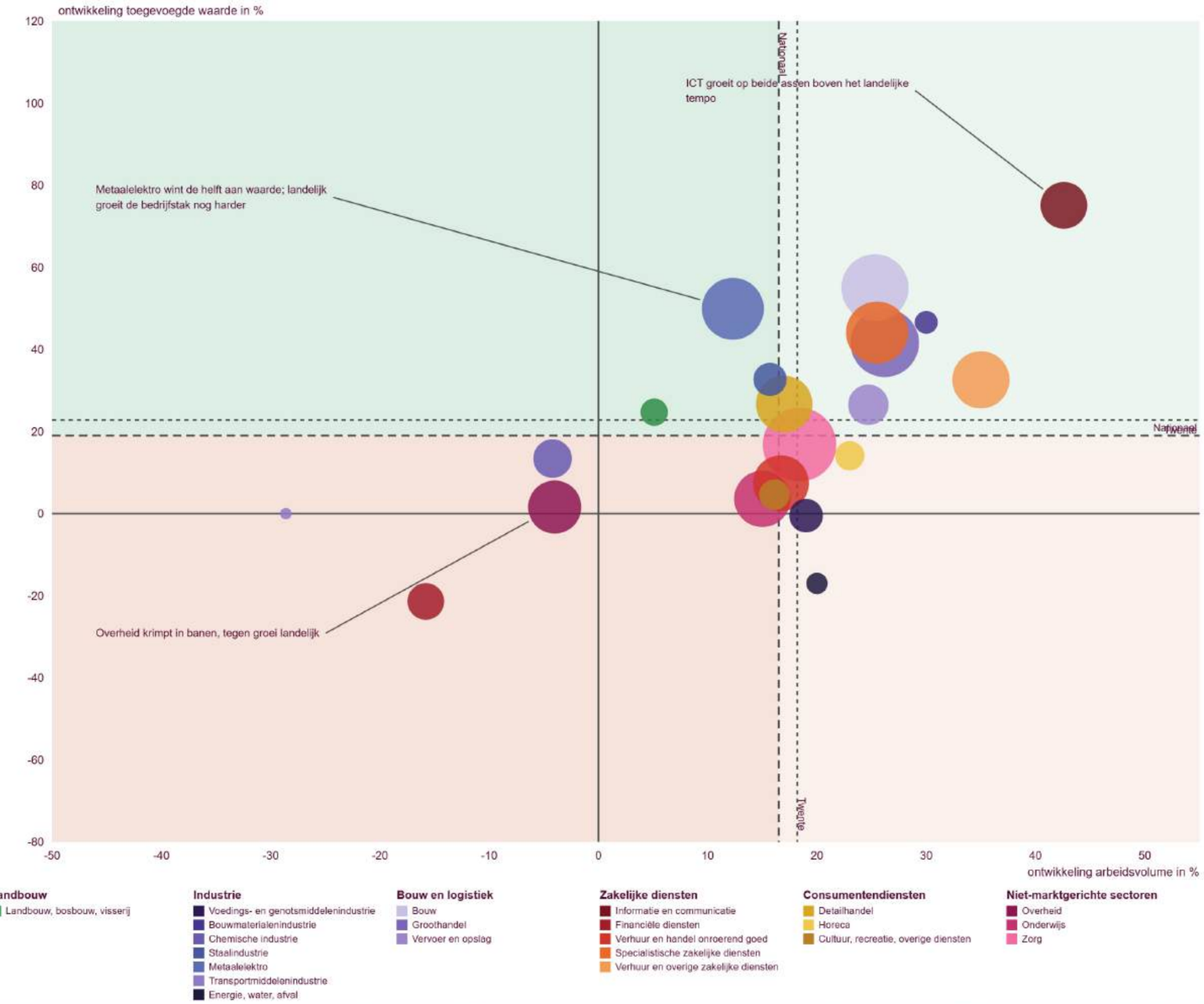

Rondje 2010, kruis 2022. Stippellijn: landelijk gemiddelde (1,0).

Bron: CBS, historische reeks toegevoegde waarde en arbeidsvolume per COROP, maatwerk april 2025, lopende prijzen. Vertrouwelijk in minstens een van beide jaren: Aardoliebasisindustrie, Overige industrie en delfstoffenwinning. De landelijke noemer bevat ook extraterritoriale toegevoegde waarde. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

Ontwikkeling per bedrijfstak Twente, 2015-2022

Groei van het arbeidsvolume (x) en de toegevoegde waarde (y) per bedrijfstak, 2015-2022, lopende prijzen. De belgrootte is de toegevoegde waarde van 2022

Bron: CBS, historische reeks toegevoegde waarde en arbeidsvolume per COROP, maatwerk april 2025, lopende prijzen. Vertrouwelijk en dus niet getoond: Aardoliebasisindustrie, Overige industrie en delfstoffenwinning. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

6 Sectorale ontwikkeling Zuid-Limburg

Per gebied zetten we de groei van het arbeidsvolume (horizontaal) af tegen de groei van de toegevoegde waarde (verticaal) per bedrijfstak, over de periode 2015 tot 2022. De grootte van een bel is de toegevoegde waarde in 2022. De stippellijnen geven het regionale en het landelijk groeitempo. Bellen hoog in de grafiek groeien sterk in waarde, bellen rechts sterk in banen. Een bel die vooral naar rechts beweegt, groeit in werk zonder evenredige waardegroei. Zo wordt zichtbaar welke bedrijfstakken de regionale groei dragen en of die groei uit productiviteit of uit extra werk komt. Bedrijfstakken met vertrouwelijke cijfers ontbreken.

Zuid-Limburg groeide tussen 2015 en 2022 trager dan landelijk, in waarde en in banen. De chemie verloor waarde, terwijl de bedrijfstak landelijk sterk groeide. Over de langere periode 2010 tot 2022 daalde de toegevoegde waarde van de chemie met 42 procent, van 2,8 naar 1,6 miljard euro in constante prijzen. Vervoer en opslag groeit juist ruim boven het landelijk tempo. De overheid kromp in banen en in waarde, tegen een landelijke groei in.

De kleine grafiek toont de specialisatie per bedrijfstak in 2010 (rondje) en 2022 (kruis). De locatiequotiënt deelt het aandeel van een bedrijfstak in de regionale toegevoegde waarde door het landelijk aandeel. Boven 1 is de bedrijfstak sterker vertegenwoordigd dan landelijk. De afstand tussen rondje en kruis laat zien of een specialisatie sterker of zwakker is geworden.

Bevinding Zuid-Limburg

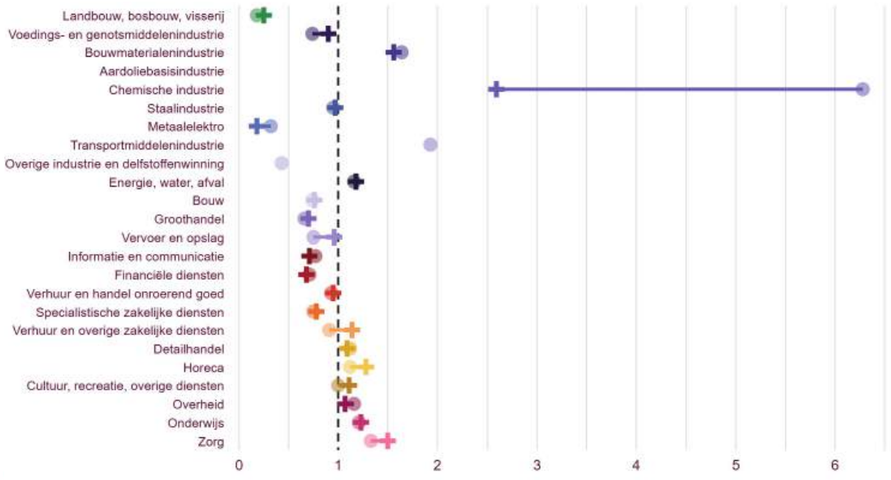
De chemie verliest waarde terwijl de bedrijfstak landelijk groeit. Vervoer en opslag groeit sterk.

Bevinding Zuid-Limburg

De chemie blijft de sterkste specialisatie, al is de voorsprong sinds 2010 meer dan gehalveerd.

Specialisatie Zuid-Limburg, 2010 en 2022

Locatiequotiënt op basis van toegevoegde waarde. Boven 1 is de bedrijfstak sterker vertegenwoordigd dan landelijk

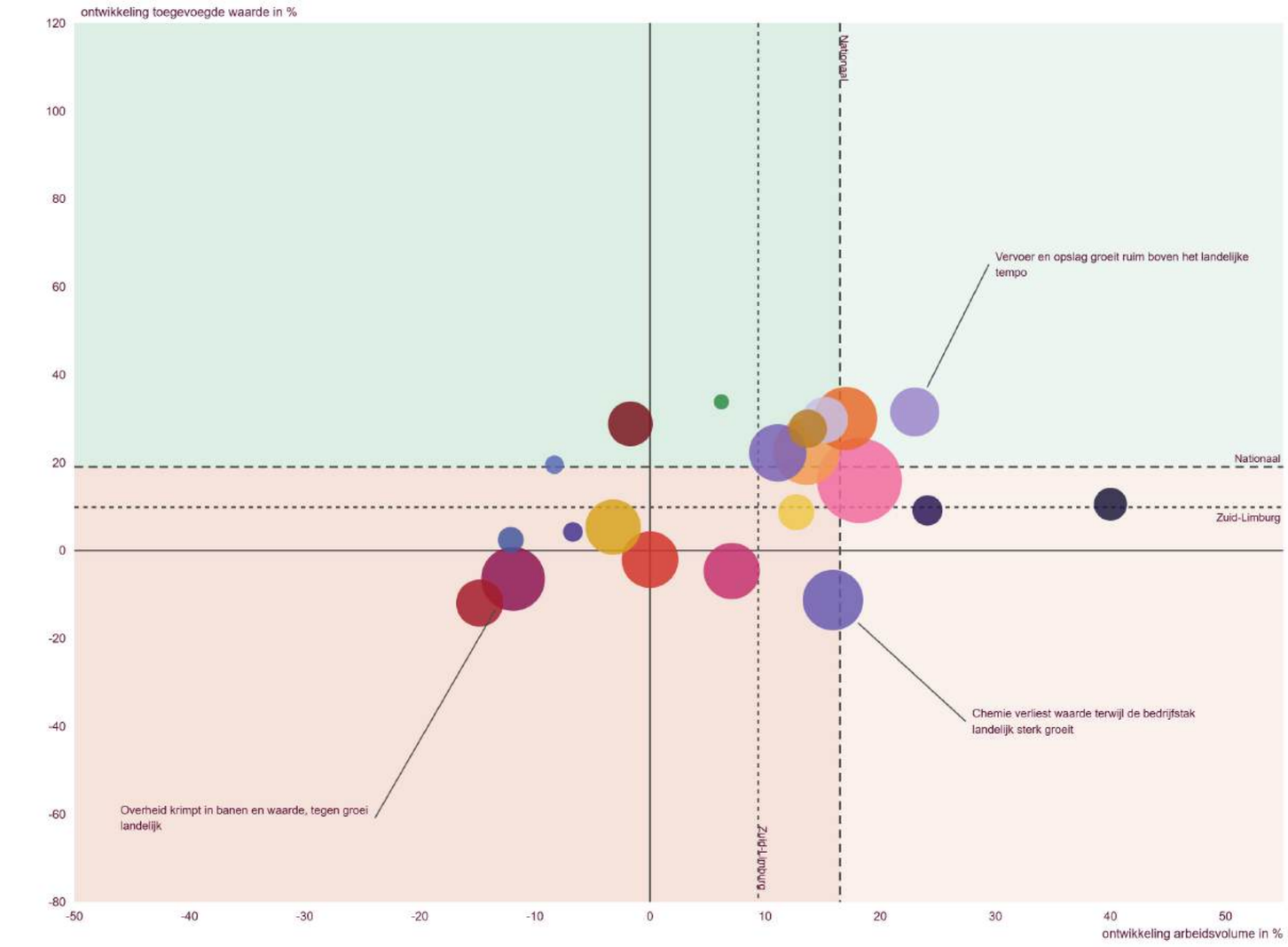

Rondje 2010, kruis 2022. Stippellijn: landelijk gemiddelde (1,0).

Bron: CBS, historische reeks toegevoegde waarde en arbeidsvolume per COROP, maatwerk april 2025, lopende prijzen. Vertrouwelijk in minstens een van beide jaren: Aardoliebasisindustrie, Transportmiddelenindustrie, Overige industrie en delfstoffenwinning. De landelijke noemer bevat ook extraterritoriale toegevoegde waarde. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

Ontwikkeling per bedrijfstak Zuid-Limburg, 2015-2022

Groei van het arbeidsvolume (x) en de toegevoegde waarde (y) per bedrijfstak, 2015-2022, lopende prijzen. De belgrootte is de toegevoegde waarde van 2022

Bron: CBS, historische reeks toegevoegde waarde en arbeidsvolume per COROP, maatwerk april 2025, lopende prijzen. Vertrouwelijk en dus niet getoond: Aardoliebasisindustrie, Transportmiddelenindustrie, Overige industrie en delfstoffenwinning. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

7 Het innovatie-ecosysteem in Noordwest-Europa

De kaart combineert per regio in Noordwest-Europa twee maten. De R&D-uitgaven als aandeel van het bruto binnenlands product laten zien hoeveel een regio investeert in kennis. Het aantal aanvragen voor hightechoctrooien laat zien in hoeverre die kennis wordt omgezet in verhandelbare technologie. Samen tonen ze waar het innovatie-ecosysteem van Noordwest-Europa zijn kern heeft en hoe de drie regio's zich daartoe verhouden.

De kern van het innovatie-ecosysteem van Noordwest-Europa ligt grotendeels in de driehoek Eindhoven-Brussel-Keulen. Brainport steekt met kop en schouders boven de andere regio's uit in het aantal hightechoctrooien. Aken en Leuven produceren ook veel octrooien, ondanks R&D-uitgaven op Nederlands niveau. In de Vlaamse Ruit en de regio Keulen-Bonn vormen R&D-uitgaven een groter deel van het bbp dan in Nederland. De metropoolregio's liften mee op deze kern. Buiten de metropoolregio's zijn R&D-uitgaven klein en worden nauwelijks hightechoctrooien aangevraagd.

De drie regio's verhouden zich elk anders tot dit beeld. Zuid-Limburg ligt midden in de kern. De R&D-uitgaven zijn er hoog, maar het aantal hightechoctrooien blijft nog achter. Groningen vormt met hoge R&D-uitgaven een eiland tussen regio's met weinig onderzoek en weinig octrooiaanvragen. Twente vertoont hetzelfde beeld als het grootste deel van Nederland, met achterblijvende R&D-uitgaven en minder octrooiaanvragen dan de kern.

Bevinding Groningen-Assen

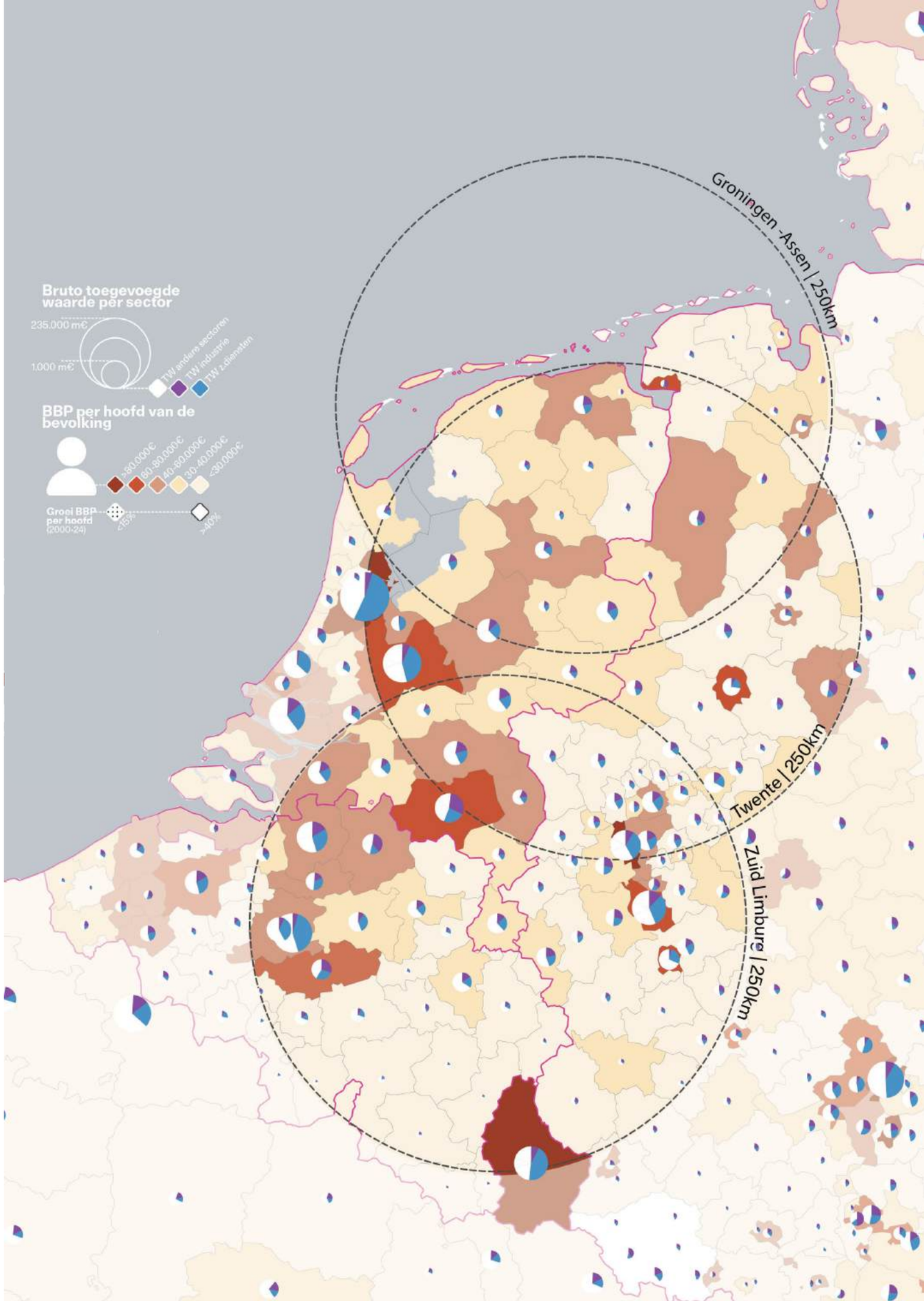
Met hoge R&D-uitgaven een eiland tussen regio's met weinig R&D en weinig octrooiaanvragen.

Bevinding Twente

Een vergelijkbaar beeld als in het grootste deel van Nederland, met achterblijvende R&D-uitgaven en octrooiaanvragen.

Bevinding Zuid-Limburg

Een gunstige ligging in de kern van het Noordwest-Europese innovatie-ecosysteem, met hoge R&D-uitgaven.

8 Oprichtingen

Het aantal nieuw opgerichte vestigingen per duizend inwoners is een maat voor ondernemersdynamiek. Nieuwe bedrijven brengen vernieuwing, concurrentie en werkgelegenheid. We normeren op inwoners, omdat een vestigingenstand per COROP-gebied ontbreekt. De driehoek toont de gemiddelde jaarlijkse verandering over 2015 tot 2025.

In 2025 lag het aantal oprichtingen in alle gebieden onder het landelijk niveau van 11,0 per duizend inwoners. Groningen-Assen e.o. kwam uit op circa 9,4, Twente op circa 8,8 en Zuid-Limburg op circa 8,6. Delfzijl en Oost-Groningen bleven met circa 6,5 duidelijk achter. Het aantal oprichtingen groeit wel in alle gebieden, in Zuid-Limburg het snelst. De vergelijkingsgroep Transformeren en Accommoderen ligt met circa 13 oprichtingen per duizend inwoners het hoogst.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De ondernemersdynamiek ligt in alle regio's onder het landelijk niveau, maar groeit wel.

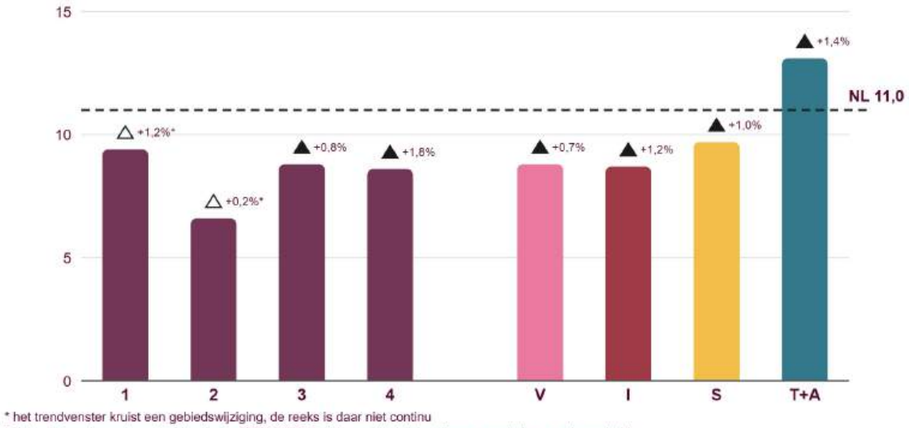
Bevinding Groningen-Assen

Delfzijl en Oost-Groningen hebben het laagste aantal oprichtingen per inwoner van alle gebieden.

Oprichtingen van vestigingen 2025

Opgerichte vestigingen per 1.000 inwoners, 2025, alle bedrijfstakken

oprichtingen per 1.000 inwoners

* het trendvenster kruist een gebiedswijziging, de reeks is daar niet continu
Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2015-2025. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS 83631NED. Genormeerd op inwoners omdat een vestigingenstand per COROP ontbreekt. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

Faillissementen 9

Het aantal uitgesproken faillissementen per honderdduizend inwoners geeft een beeld van bedrijven die onder druk stoppen. Samen met de oprichtingen laat het zien hoe sterk de bedrijvenpopulatie zich vernieuwt. Jaarcijfers schommelen sterk met de conjunctuur. Lees de indicator daarom in samenhang met de trend.

In 2025 lag het aantal faillissementen in Groningen-Assen e.o. met circa 21 per honderdduizend inwoners rond het landelijk niveau van 20,1. Twente lag met circa 25 erboven, Zuid-Limburg met circa 18 eronder. Delfzijl en Oost-Groningen kenden met circa 9 relatief weinig faillissementen. Samen met het lage aantal oprichtingen wijst dat op een bedrijvenpopulatie met weinig in- en uitstroom. In alle gebieden daalt het aantal faillissementen over de periode 2015 tot 2025.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

Het aantal faillissementen ligt rond het landelijk niveau en daalt in alle regio's.

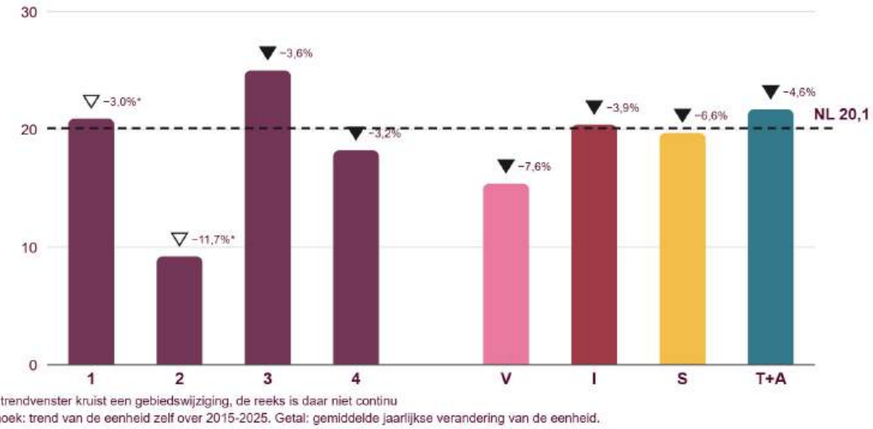
Bevinding Twente

Twente heeft het hoogste aantal faillissementen per inwoner van de drie regio's.

Faillissementen 2025

Uitgesproken faillissementen van bedrijven, instellingen en eenmanszaken per 100.000 inwoners, 2025

faillissementen per 100.000 inwoners

* het trendvenster kruist een gebiedswijziging, de reeks is daar niet continu
Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2015-2025. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS 82522NED. Jaarcijfers schommelen sterk met de conjunctuur. Genormeerd op inwoners omdat een vestigingenstand per COROP ontbreekt. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

10 Exportintensiteit

Exportintensiteit is de internationale goederenuitvoer, zonder wederuitvoer, als percentage van de toegevoegde waarde. De indicator laat zien hoe sterk een regionale economie verweven is met buitenlandse markten. Een hoge exportintensiteit wijst op een sterke internationale positie. Tegelijk maakt die een regio gevoeliger voor buitenlandse conjunctuur en handelsspanningen. Diensten tellen niet mee, en aardgas, rauwe melk en suikerbieten ontbreken in de brontabel. Omdat de teller productwaarde is en de noemer toegevoegde waarde, is de verhouding een index die boven de honderd kan uitkomen.

Delfzijl en Oost-Groningen hebben met circa 78 procent een uitzonderlijk hoge exportintensiteit, gedragen door de chemie in de Eemsdelta. Zuid-Limburg ligt met circa 44 procent ook ruim boven het landelijk niveau van 29 procent. Twente zit met circa 28 procent rond het landelijk gemiddelde. Groningen-Assen e.o. ligt met circa 15 procent laag. Dat past bij een economie die vooral draait op diensten, zorg en onderwijs, die in deze maat niet meetellen. De trend verschilt. In Zuid-Limburg stijgt de exportintensiteit licht, in Twente en Groningen-Assen e.o. daalt die.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De exportintensiteit verschilt sterk tussen en binnen de regio's.

Bevinding Groningen-Assen

Delfzijl en Oost-Groningen hebben de hoogste exportintensiteit van alle gebieden, Groningen-Assen e.o. de laagste.

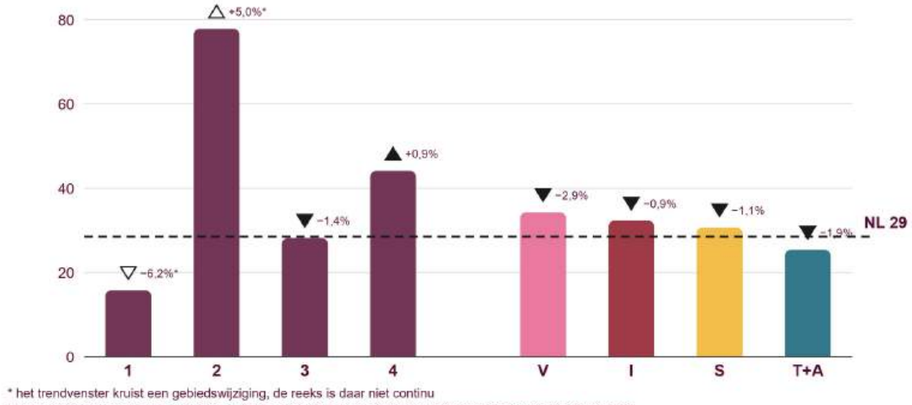
Bevinding Zuid-Limburg

Zuid-Limburg exporteert relatief veel, ruim boven het landelijk niveau.

Exportintensiteit 2023

Internationale goederenuitvoer als percentage van de toegevoegde waarde, 2023, zonder wederuitvoer

uitvoer in % van de toegevoegde waarde

* het trendvenster kruist een gebiedswijziging, de reeks is daar niet continu

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2015-2023. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg

V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS regionale goederenstromen en 85925NED. Alleen goederen, diensten tellen niet mee. De teller is productwaarde en de noemer toegevoegde waarde; de verhouding is een index en kan boven de honderd uitkomen. Aardgas, rauwe melk en suikerbieten ontbreken in de brontabel; waar CBS verder goederengroepen onderdrukt is de uitvoer een ondergrens. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

Interregionale verwevenheid 11

Deze indicator toont welk deel van de goederenuitvoer van een regio naar de rest van Nederland gaat. Een hoog aandeel betekent dat de regio vooral levert aan andere Nederlandse regio's. Een laag aandeel wijst op een sterkere oriëntatie op het buitenland. De indicator laat zien hoe sterk de regio's verbonden zijn met de nationale economie, en dus hoeveel hun productie bijdraagt aan ketens elders in Nederland.

Groningen-Assen e.o. levert met circa 68 procent het grootste deel van de goederenuitvoer aan de rest van Nederland. Twente en Delfzijl en Oost-Groningen liggen met bijna 60 procent ook boven het landelijk niveau van 54 procent. Zuid-Limburg is met circa 40 procent het sterkst op het buitenland gericht, wat past bij de ligging in de Euregio Maas-Rijn. De drie regio's zijn daarmee stevig verweven met de nationale economie. Een groot deel van wat zij produceren, vindt zijn weg naar bedrijven elders in Nederland.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De regio's zijn stevig verweven met de nationale economie. Een groot deel van hun uitvoer gaat naar de rest van Nederland.

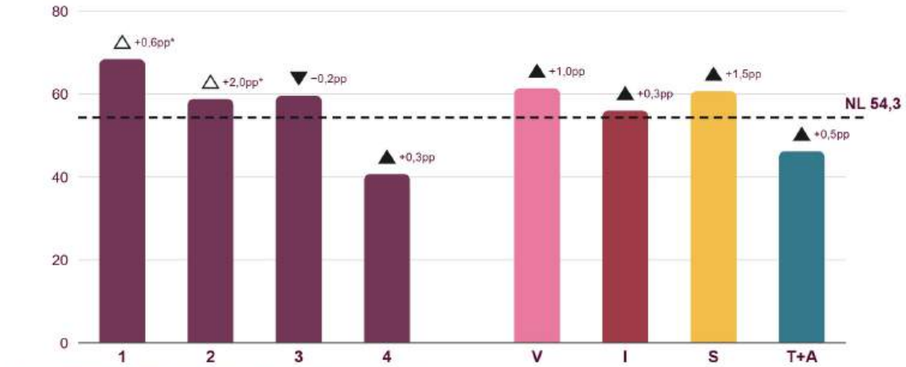
Bevinding Zuid-Limburg

Zuid-Limburg is van de drie regio's het sterkst op het buitenland gericht.

Interregionale verwevenheid 2023

Binnenlandse uitvoer als aandeel van de totale goederenuitvoer, 2023. Een hoog aandeel betekent afzet vooral aan de rest van Nederland

binnenlands aandeel in %

* het trendvenster kruist een gebiedswijziging, de reeks is daar niet continu

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2015-2023. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg

V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS regionale goederenstromen. Alleen goederen, zonder wederuitvoer. Aardgas, rauwe melk en suikerbieten ontbreken in de brontabel; waar CBS verder goederengroepen onderdrukt is de uitvoer een ondergrens. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

12 Locatiequotiënt NTS-technologieën

We koppelen bedrijven op basis van hun SBI-code aan de tien sleuteltechnologieën uit de Nationale Technologiestrategie (NTS). De bijlage toont die koppeling. De locatiequotiënt (LQ) vergelijkt het regionale aandeel banen in een technologie met het landelijk aandeel. Een LQ boven 1,0 betekent dat de technologie in de regio oververtegenwoordigd is. Het getal in de cirkel ernaast is het aantal met naam bekende sleutelorganisaties uit een aparte, handmatig samengestelde lijst. Die lijst telt niet mee in de LQ. De indicator laat zien waar regionale bedrijvigheid en nationale prioriteiten elkaar raken. Over de diepte van de capaciteiten zegt de LQ weinig.

Elk gebied heeft een eigen technologieprofiel. Twente is oververtegenwoordigd in fotonica (1,5), mechatronica (1,5), imaging (1,3), quantum (1,2) en energie (1,2). De regio telt bovendien veel gecureerde organisaties in mechatronica en halfgeleiders. Zuid-Limburg is sterk in biomoleculaire technologie (1,7) en procestechnologie (1,5). Delfzijl en Oost-Groningen hebben met 1,9 de hoogste LQ van alle gebieden, in procestechnologie. Groningen-Assen e.o. is oververtegenwoordigd in cybersecurity (1,2) en zit in de meeste andere technologieën rond het landelijk niveau, met relatief veel organisaties in biomoleculaire technologie en imaging. De profielen overlappen weinig. Samen dekken de regio's een groot deel van de NTS-technologieën af.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De regio's hebben elk een eigen technologieprofiel en vullen elkaar daarin aan.

Bevinding Groningen-Assen

Delfzijl en Oost-Groningen zijn sterk oververtegenwoordigd in procestechnologie, Groningen-Assen e.o. in cybersecurity.

Bevinding Twente

Twente is oververtegenwoordigd in vijf NTS-technologieën, met fotonica en mechatronica voorop.

Bevinding Zuid-Limburg

Zuid-Limburg is oververtegenwoordigd in biomoleculaire technologie en procestechnologie.

Locatiequotiënt Bedrijven x NTS-technologie

De locatiequotiënt (LQ) geeft aan of het aandeel banen in een NTS-technologie in een regio groter is dan landelijk (LQ boven 1,0) of kleiner (LQ onder 1,0).

13 Spreiding NTS-technologieën

De kaarten tonen per NTS-technologie waar in Nederland de bijbehorende bedrijven en organisaties gevestigd zijn. De omcirkelde gebieden zijn de drie initieerregio's. De locatiequotiënt geeft een verhouding. Deze kaarten laten de absolute ligging en concentratie zien, en daarmee hoe de regio's zich verhouden tot de grote clusters in de Randstad en Brainport.

AI en cybersecurity concentreren zich sterk in de Randstad, met Groningen als duidelijke concentratie in het noorden. Mechatronica is breed over het land gespreid, met Brainport als zwaartepunt en een stevige concentratie in Twente. Industriële processen concentreren zich rond Rotterdam, in Zuid-Limburg rond Chemelot en in de Eemsdelta. Fotonica kent naast Eindhoven en Delft een zichtbaar cluster in Twente. Halfgeleiders zijn sterk geconcentreerd in Brainport. Biomoleculaire technologie is breder verspreid, met concentraties in de Randstad, Groningen en Zuid-Limburg. Buiten de Randstad en Brainport vormen de drie regio's zo elk een eigen zwaartepunt in enkele technologieën.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

Buiten de Randstad en Brainport vormen de regio's elk een eigen zwaartepunt in enkele NTS-technologieën.

AI

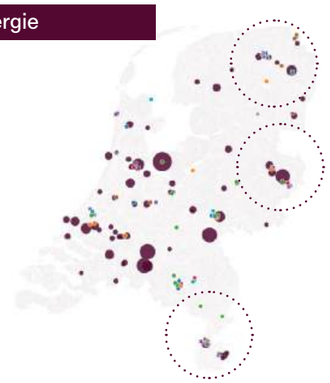
Biomol

Cyber

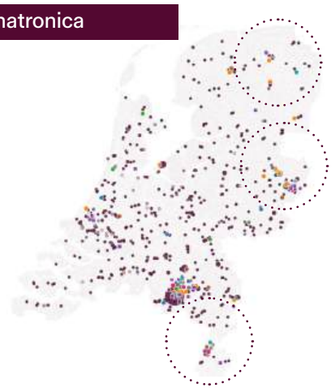
Energie

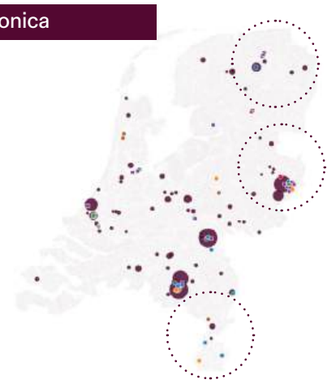
Imaging

Mechatronica

Fotonica

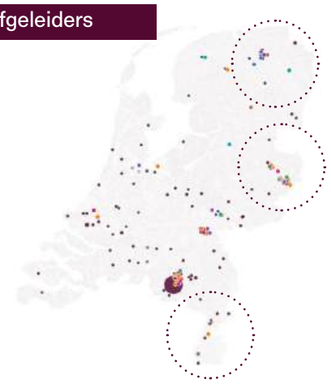
Ind. processen

Quantum

Halfgeleiders

Bevindingen Economische Motor

Initiërenregio's

1 Werkgelegenheid

De banendichtheid ligt rond het landelijk gemiddelde, met Delfzijl en Oost-Groningen als duidelijke uitzondering.

2 Sectorale Structuur

De zakelijke diensten blijven in alle regio's duidelijk achter bij Nederland.

2 Sectorale Structuur

De industrie inclusief energie levert in alle gebieden een groter deel van de toegevoegde waarde dan landelijk.

3 Stuwende en verzorgende sectoren

Iedere regio heeft ruimtelijk geïsoleerde stuwende clusters in een verder overwegend verzorgende omgeving.

4 Stuwende industrie en stuwende diensten

De regio's worden aan de stuwende kant gedomineerd door industrie. De stuwende dienstenlaag is zeer dun.

5 Arbeidsproductiviteitsvoordeel

De productiviteit ligt in alle regio's onder het landelijk niveau, ook binnen de eigen specialisaties.

8 Oprichtingen

De ondernemersdynamiek ligt in alle regio's onder het landelijk niveau, maar groeit wel.

9 Faillissementen

Het aantal faillissementen ligt rond het landelijk niveau en daalt in alle regio's.

Groningen-Assen

1 Werkgelegenheid

De stad Groningen is de grote banenkern. Delfzijl en Oost-Groningen hebben de laagste banendichtheid van alle gebieden.

2 Sectorale Structuur

Niet-marktgerichte sectoren wegen structureel zwaarder dan in Nederland.

2 Sectorale Structuur

De industrie, met energie, levert veel waarde met weinig banen. Dat maakt haar kwetsbaar voor eenzijdigheid en transities.

4 Stuwende industrie en stuwende diensten

Stuwende dienstensector is geconcentreerd rond de as Groningen-Assen.

5 Arbeidsproductiviteitsvoordeel

Delfzijl en Oost-Groningen zijn in de chemie productiever dan landelijk, Groningen-Assen e.o. in informatie en communicatie.

6 Sectorale ontwikkeling Groningen-Assen e.o.

De totale waardegroei blijft achter door de afbouw van de gaswinning. De zorg groeit vooral in banen, ICT vooral in waarde.

7 Het innovatie-ecosysteem in Noordwest-Europa

Met hoge R&D-uitgaven een eiland tussen regio's met weinig R&D en weinig octrooiaanvragen.

8 Oprichtingen

Delfzijl en Oost-Groningen hebben het laagste aantal oprichtingen per inwoner van alle gebieden.

Twente

2 Sectorale Structuur

De industrie weegt bovengemiddeld zwaar, als waardemotor en als werkgelegenheidsmotor. Publieke sectoren wegen even zwaar als landelijk.

4 Stuwende industrie en stuwende diensten

Een dunne maar aanwezige stuwende dienstensector langs de stedelijke as Almelo-Hengelo-Enschede.

5 Arbeidsproductiviteitsvoordeel

In de metaalelektro, de belangrijkste specialisatie, ligt de productiviteit ruim onder het landelijk niveau. De productiviteit groeit wel sneller dan landelijk.

6 Sectorale ontwikkeling Twente

Twente groeit in het landelijk tempo, met ICT als snelste groeier.

7 Het innovatie-ecosysteem in Noordwest-Europa

Een vergelijkbaar beeld als in het grootste deel van Nederland, met achterblijvende R&D-uitgaven en octrooiaanvragen.

9 Faillissementen

Twente heeft het hoogste aantal faillissementen per inwoner van de drie regio's.

12 Locatiequotiënt NTS-technologieën

Twente is oververtegenwoordigd in vijf NTS-technologieën, met fotonica en mechatronica voorop.

Zuid-Limburg

2 Sectorale Structuur

Niet-marktgerichte sectoren wegen structureel zwaarder dan in Nederland.

2 Sectorale Structuur

Consumentendiensten met een lage productiviteit wegen zwaarder dan landelijk, vooral in werkgelegenheid.

5 Arbeidsproductiviteitsvoordeel

De chemie, de belangrijkste specialisatie, haalt het landelijk productiviteitsniveau net niet.

6 Sectorale ontwikkeling Zuid-Limburg

De chemie verliest waarde terwijl de bedrijfstak landelijk groeit. Vervoer en opslag groeit sterk.

7 Het innovatie-ecosysteem in Noordwest-Europa

Een gunstige ligging in de kern van het Noordwest-Europese innovatie-ecosysteem, met hoge R&D-uitgaven.

10 Exportintensiteit

Zuid-Limburg exporteert relatief veel, ruim boven het landelijk niveau.

11 Interregionale verwevenheid

Zuid-Limburg is van de drie regio's het sterkst op het buitenland gericht.

12 Locatiequotiënt NTS-technologieën

Zuid-Limburg is oververtegenwoordigd in biomoleculaire technologie en procestechnologie.

Bevindingen Economische Motor

Initiërenregio’s

10 Exportintensiteit

De exportintensiteit verschilt sterk tussen en binnen de regio’s.

11 Interregionale verwevenheid

De regio’s zijn stevig verweven met de nationale economie. Een groot deel van hun uitvoer gaat naar de rest van Nederland.

12 Locatiequotiënt NTS-technologieën

De regio’s hebben elk een eigen technologieprofiel en vullen elkaar daarin aan.

13 Spreiding NTS-technologieën

Buiten de Randstad en Brainport vormen de regio’s elk een eigen zwaartepunt in enkele NTS-technologieën.

Groningen-Assen

10 Exportintensiteit

Delfzijl en Oost-Groningen hebben de hoogste exportintensiteit van alle gebieden, Groningen-Assen e.o. de laagste.

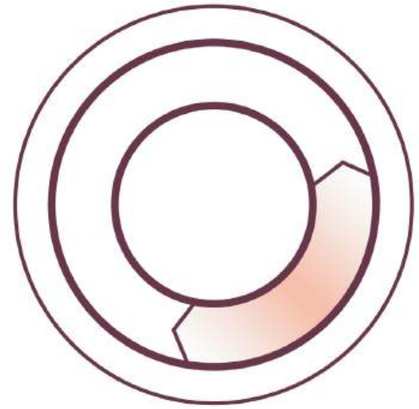
12 Locatiequotiënt NTS-technologieën

Delfzijl en Oost-Groningen zijn sterk oververtegenwoordigd in procestechnologie, Groningen-Assen e.o. in cybersecurity.

Twente

Zuid-Limburg

Menselijk Kapitaal

Toelichting op de dimensie

Het menselijk kapitaal is in dit raamwerk de tweede van vijf dimensies. Het gaat om het vermogen van de regio om te leveren wat de economische motor vraagt. Wie er woont en werkt, hoe deze mensen zijn opgeleid, hoe de regio talent aantrekt of verliest, en hoe onderwijs, arbeidsmarkt en kennisproductie samen functioneren. De drie initieerregio's beschikken over een aanzienlijke beroepsbevolking, een volledige kennispiramide van mbo via hbo naar wo, en een arbeidsmarkt die in alle drie de gevallen krap is, al minder krap dan in het midden van het land. Tegelijkertijd groeit hun bevolking marginaal of niet, ligt hun retentie van afgestudeerden lager dan in andere universiteitsregio's en leunt hun bevolkingsontwikkeling zwaar op migratie. Veel opleiden en weinig oogsten, is de rode draad.

Indicatoren

Indicatoren m.b.t. de omvang en ontwikkeling van de bevolking

- Indicator 1. Bevolkingsomvang en -ontwikkeling in Noordwest-Europa
- Indicator 2. Bevolkingsomvang en leeftijdsverdeling
- Indicator 3. Bevolkingsontwikkeling: natuurlijke aanwas
- Indicator 4. Bevolkingsontwikkeling: migratie
- Indicator 5. Bevolkingsontwikkeling: verhuizingen

Indicatoren m.b.t. de kennisstructuur

- Indicator 6. Opleidingsniveau van de beroepsbevolking
- Indicator 7. Onderwijsinstellingen
- Indicator 8. Studierichtingen WO
- Indicator 9. Retentiegraad afgestudeerden

Indicatoren m.b.t. het functioneren van de arbeidsmarkt

- Indicator 10. Beroepsbevolking: omvang en participatie
- Indicator 11. Daily Urban Systems: grootte pendelstromen
- Indicator 12. Daily Urban Systems: belang van pendelstromen
- Indicator 13. Grensoverschrijdende markt (buitenlandse pendel)
- Indicator 14. Spanning op de arbeidsmarkt

Indicatoren m.b.t. de nationale technologiestrategie

- Indicator 15. Locatiequotiënt opleidingen en NTS-technologieën

1 Bevolkingsomvang en -ontwikkeling in Noordwest Europa

De kaart toont de verwachte bevolkingsontwikkeling tot 2050 voor regio's in Noordwest-Europa, samen met de mate van stedelijkheid en de verwachte vergrijzing. De grafiek geeft de CBS-prognose voor 2026 tot 2040 per gebied. Zo plaatsen we de demografische opgave van de drie regio's in Europees perspectief. Dat is relevant omdat de regio's grenzen aan Duitse en Belgische regio's met vergelijkbare vraagstukken, en omdat zij op dezelfde arbeidsmarkt naar talent zoeken.

Volgens de CBS-prognose groeit de Nederlandse bevolking tussen 2026 en 2040 met 6,2 procent. De initieerregio's samen blijven vrijwel stabiel. Groningen-Assen e.o. groeit met circa 2 procent en Twente met circa 1 procent. Zuid-Limburg daalt licht. Voor Delfzijl en Oost-Groningen wordt een daling van bijna 10 procent verwacht. Dat is ook in Noordwest-Europees perspectief uitzonderlijk sterk.

Op de Europese kaart liggen de drie regio's te midden van regio's met een stabiele of groeiende, maar vergrijzende bevolking. Zuid-Limburg wijkt af. De bevolking is er al oud, waardoor de mediane leeftijd tot 2050 minder stijgt dan in de meeste regio's van Noordwest-Europa. De grijze druk neemt er wel nog toe.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De initieerregio's zijn omgeven door regio's met een stabiele of groeiende, maar vergrijzende bevolking.

Bevinding Groningen-Assen

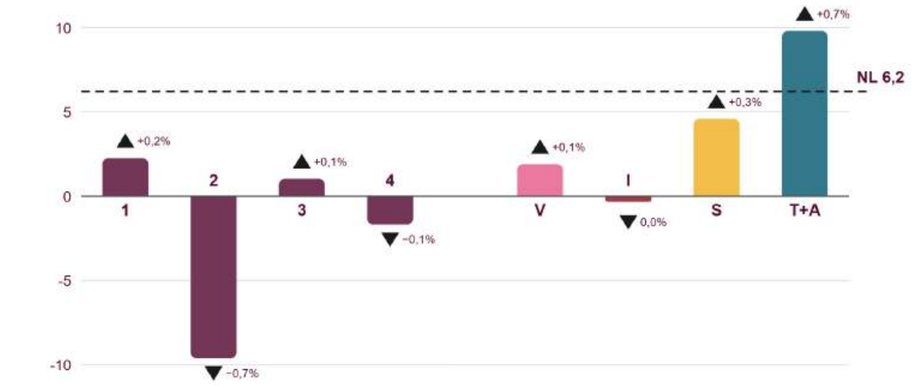
Voor Delfzijl en Oost-Groningen wordt een, voor dit deel van Europa, uitzonderlijk sterke bevolkingsdaling verwacht. Groningen-Assen e.o. groeit licht.

Bevinding Zuid-Limburg

In Zuid-Limburg stijgt de mediane leeftijd minder dan in de meeste regio's in dit deel van Europa, omdat de bevolking al oud is.

Bevolkingsprognose 2026-2040

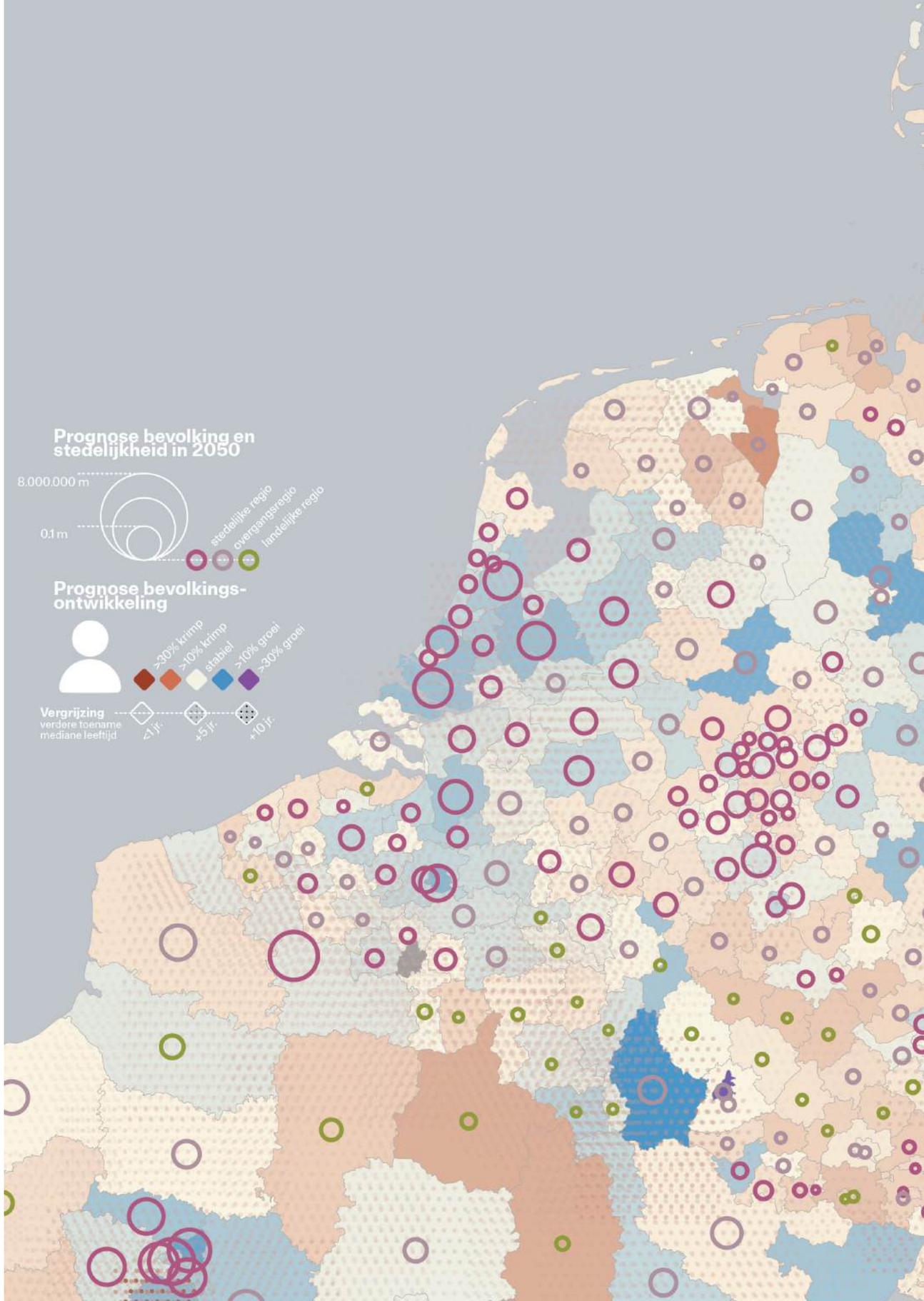
Verwachte bevolkingsgroei 2026-2040, CBS-prognose

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2026-2040. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl- en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS 85171NED, prognose op de COROP-indeling van 2021, vlag geschat. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

2 Bevolkingsomvang en leeftijdsverdeling

De kaart deelt gemeenten in naar leeftijdsopbouw, op basis van het aandeel 65-plussers en het aandeel jongeren onder de 25 jaar. De cirkels tonen de bevolkingsomvang. De grafiek toont de grijze druk, het aantal 65-plussers per honderd inwoners van 20 tot 65 jaar. De leeftijdsopbouw bepaalt hoe groot de toekomstige beroepsbevolking is en welke vraag naar zorg en voorzieningen ontstaat.

Landelijk staan in 2026 tegenover honderd inwoners van 20 tot 65 jaar 36,5 65-plussers. Groningen-Assen e.o. zit daar met circa 36 vlak onder, Twente met circa 39 iets boven. Delfzijl en Oost-Groningen (circa 49) en Zuid-Limburg (circa 48) hebben een veel hogere grijze druk. In alle gebieden stijgt de grijze druk, het snelst in Zuid-Limburg.

Op de kaart contrasteert de relatief jonge as Groningen-Assen sterk met de oudere gemeenten eromheen. In Twente combineren de meeste gemeenten een groot aandeel jongeren met een groot aandeel ouderen. Enschede is jong, aan de oostkant liggen enkele grijze gemeenten. In Zuid-Limburg hebben alle gemeenten een groot aandeel ouderen.

Bevinding Groningen-Assen

De relatief jonge as Groningen-Assen contrasteert sterk met de oudere gemeenten eromheen.

Bevinding Twente

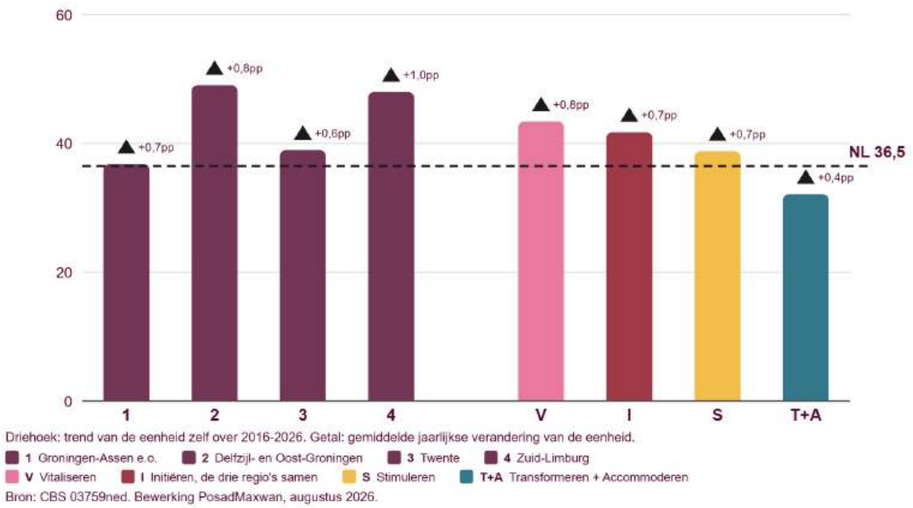
De meeste gemeenten combineren een groot aandeel jongeren met een groot aandeel ouderen. Enschede is jong.

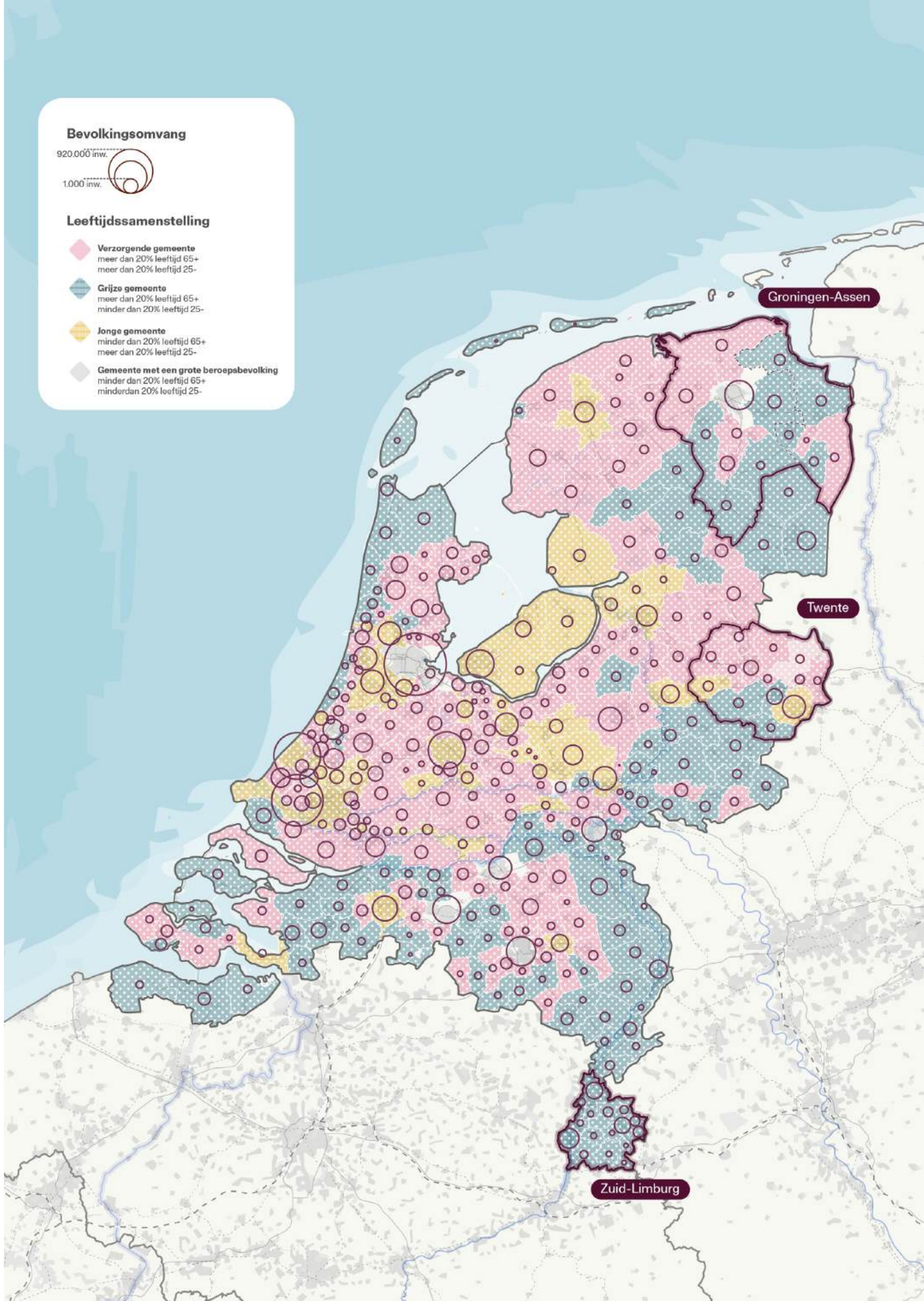
Bevinding Zuid-Limburg

Zuid-Limburg is een relatief oude regio. Alle gemeenten hebben een groot aandeel ouderen.

Grijze druk 2026

65-plussers per honderd inwoners van 20 tot 65 jaar, 2026

3 Bevolkingsontwikkeling
Natuurlijke aanwas

Natuurlijke aanwas is het aantal geboorten min het aantal sterfgevallen per duizend inwoners. De indicator laat zien of een bevolking op eigen kracht groeit, los van migratie. Een negatieve aanwas hangt samen met een oudere bevolkingsopbouw. De bevolking blijft dan alleen op peil met instroom van buiten.

Landelijk lag de natuurlijke aanwas tussen 2015 en 2025 gemiddeld op +0,5 per duizend inwoners per jaar. In alle vier de gebieden was die negatief. Groningen-Assen e.o. en Twente zitten op circa –1, Delfzijl en Oost-Groningen en Zuid-Limburg op bijna –5 per duizend inwoners. Binnen Groningen-Assen heeft de as Groningen-Assen een positieve aanwas en hebben de omliggende gemeenten een negatieve. Twente kent een tweedeling tussen oost en west, met een positieve aanwas in het westen van de regio. In Zuid-Limburg is de aanwas in alle gemeenten negatief.

Bevinding Groningen-Assen

De as Groningen-Assen, met een positieve aanwas, contrasteert sterk met de gemeenten eromheen.

Bevinding Twente

De regio kent een tweedeling tussen oost en west, met een positieve natuurlijke aanwas in het westen.

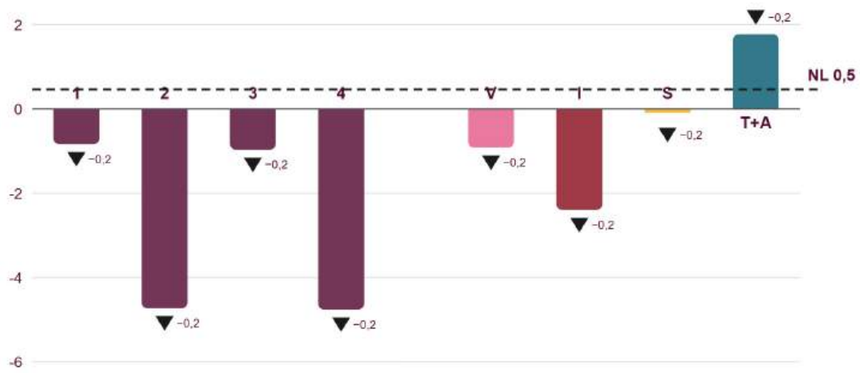
Bevinding Zuid-Limburg

De natuurlijke aanwas is in alle gemeenten negatief.

Natuurlijke aanwas 2015-2025

Geboorte min sterfte per 1.000 inwoners, gemiddelde 2015-2025

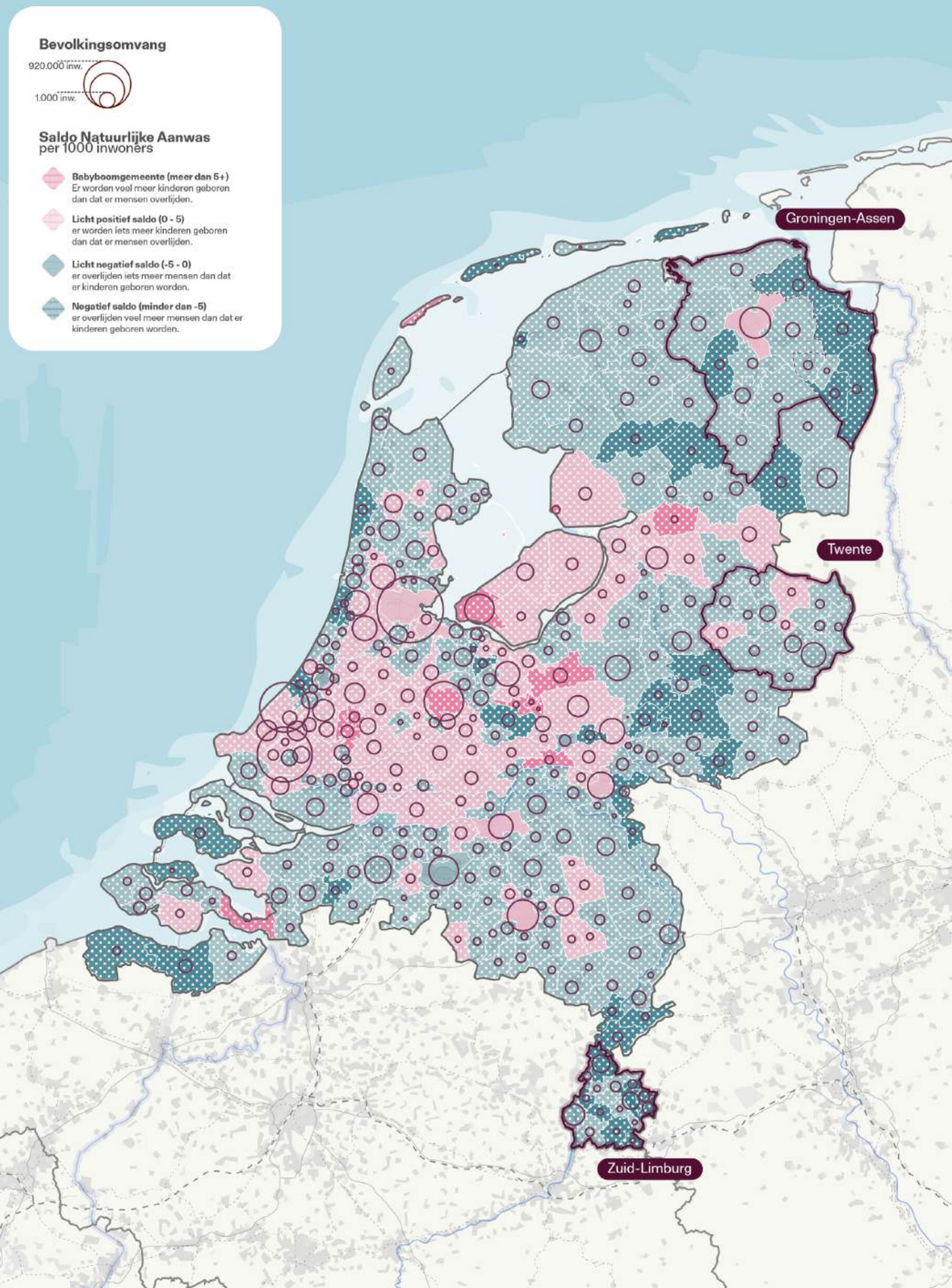
per 1.000 inwoners per jaar

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2015-2025. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. 2 Delfzijl- en Oost-Groningen 3 Twente 4 Zuid-Limburg
V Vitaliseren I Initiëren, de drie regio's samen S Stimuleren T+A Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS 37230ned. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

4 Bevolkingsontwikkeling
Migratie

De kaart toont het migratiesaldo per gemeente per duizend inwoners, samen met de belangrijkste trekfactoren. Dat zijn hoger onderwijs voor studiemigratie, grote groepen buitenlandse werknemers voor arbeidsmigratie en opvanglocaties voor asielmigratie. De grafiek toont het saldo van immigratie en emigratie. Omdat de natuurlijke aanwas in veel regio's daalt, bepaalt migratie steeds meer of een bevolking groeit. De indicator laat zien welke vorm van migratie de bevolking op peil houdt.

Landelijk bedroeg het buitenlands migratiesaldo tussen 2015 en 2025 gemiddeld 6 per duizend inwoners per jaar. Groningen-Assen e.o. ligt met circa 8 daarboven, met de stad Groningen als belangrijkste bestemming. Twente en Zuid-Limburg liggen met circa 3 tot 4 eronder. Het hoge saldo van Delfzijl en Oost-Groningen, circa 57, komt vrijwel geheel door het aanmeldcentrum in Ter Apel. Omdat de natuurlijke aanwas overal negatief is, komt de bevolkingsgroei in alle drie de regio's vrijwel volledig uit migratie. Slechts enkele landelijke gemeenten hebben een negatief migratiesaldo.

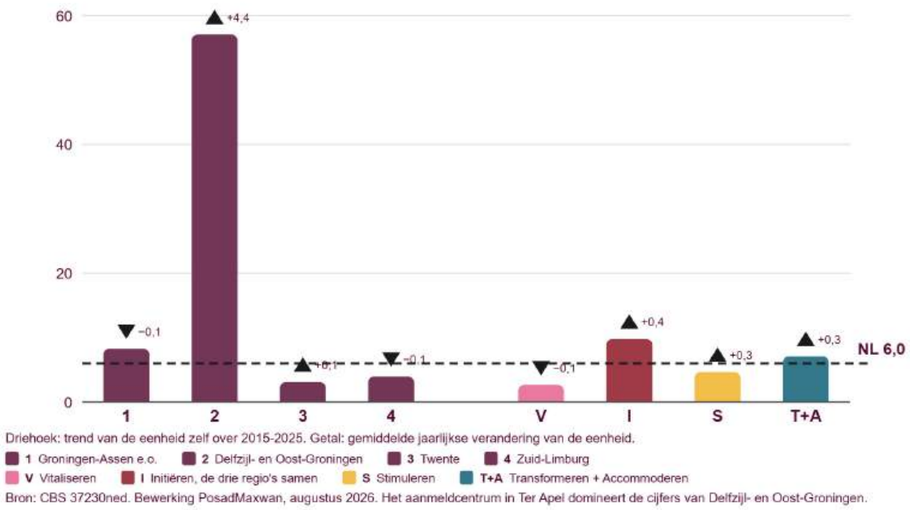
Bevinding Initiërenregio's Algemeen

In de drie regio's komt de bevolkingsgroei vrijwel geheel uit migratie. Slechts enkele landelijke gemeenten hebben een negatief saldo.

Buitenlandse migratie 2015-2025

Immigratie min emigratie per 1.000 inwoners, gemiddelde 2015-2025

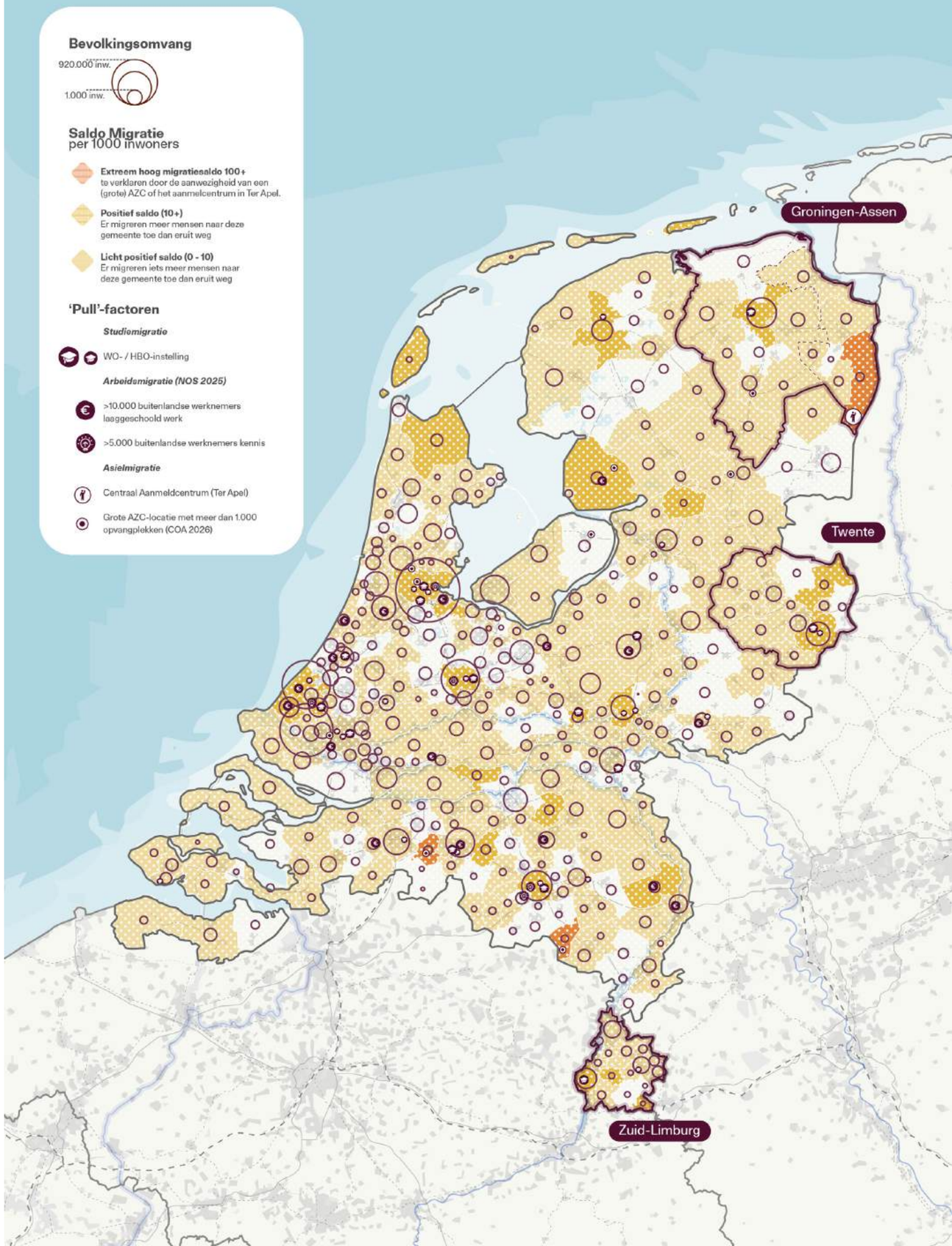
per 1.000 inwoners per jaar

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2015-2025. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl- en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS 37230ned. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026. Het aanmeldcentrum in Ter Apel domineert de cijfers van Delfzijl- en Oost-Groningen.

5 Bevolkingsontwikkeling
Verhuizingen

Het binnenlands verhuissaldo is het aantal mensen dat zich vanuit de rest van Nederland in een gemeente vestigt, min het aantal dat vertrekt, per duizend inwoners. Landelijk is dit saldo per definitie nul. De indicator laat zien welke gemeenten mensen aantrekken en welke gemeenten mensen verliezen. Zo wordt zichtbaar hoe verhuisstromen binnen en tussen regio's lopen.

Het verhuispatroon is in iedere regio vergelijkbaar. De grootste stad heeft een negatief saldo, de omliggende gemeenten een positief saldo. Mensen trekken vanuit de stad naar de kernen eromheen. Op het niveau van de gebieden ligt het saldo in Groningen-Assen e.o. licht onder nul en in Twente en Zuid-Limburg licht erboven. Het sterk negatieve saldo van Delfzijl en Oost-Groningen hangt samen met het aanmeldcentrum in Ter Apel. Asielzoekers die doorstromen naar een opvanglocatie of woning elders in Nederland tellen als binnenlandse vertrekkers.

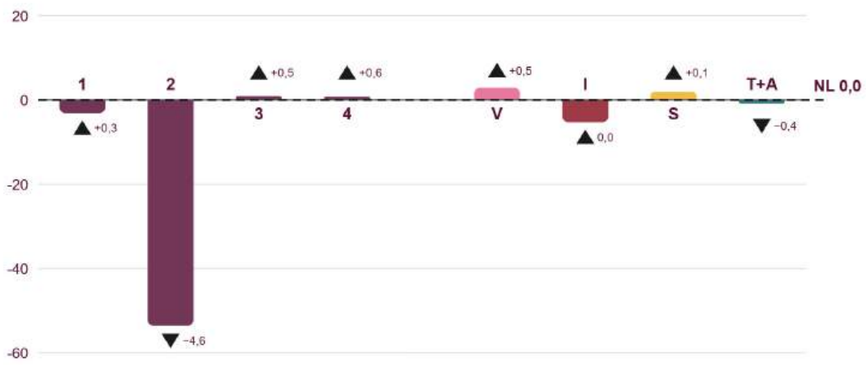
Bevinding Initiërenregio's Algemeen

In iedere regio heeft de grootste stad een negatief verhuissaldo en hebben de omliggende gemeenten een positief saldo.

Binnenlands verhuissaldo 2015-2025

Vestiging min vertrek per 1.000 inwoners. Voor Nederland is dit saldo per definitie nul, gemiddelde 2015-2025

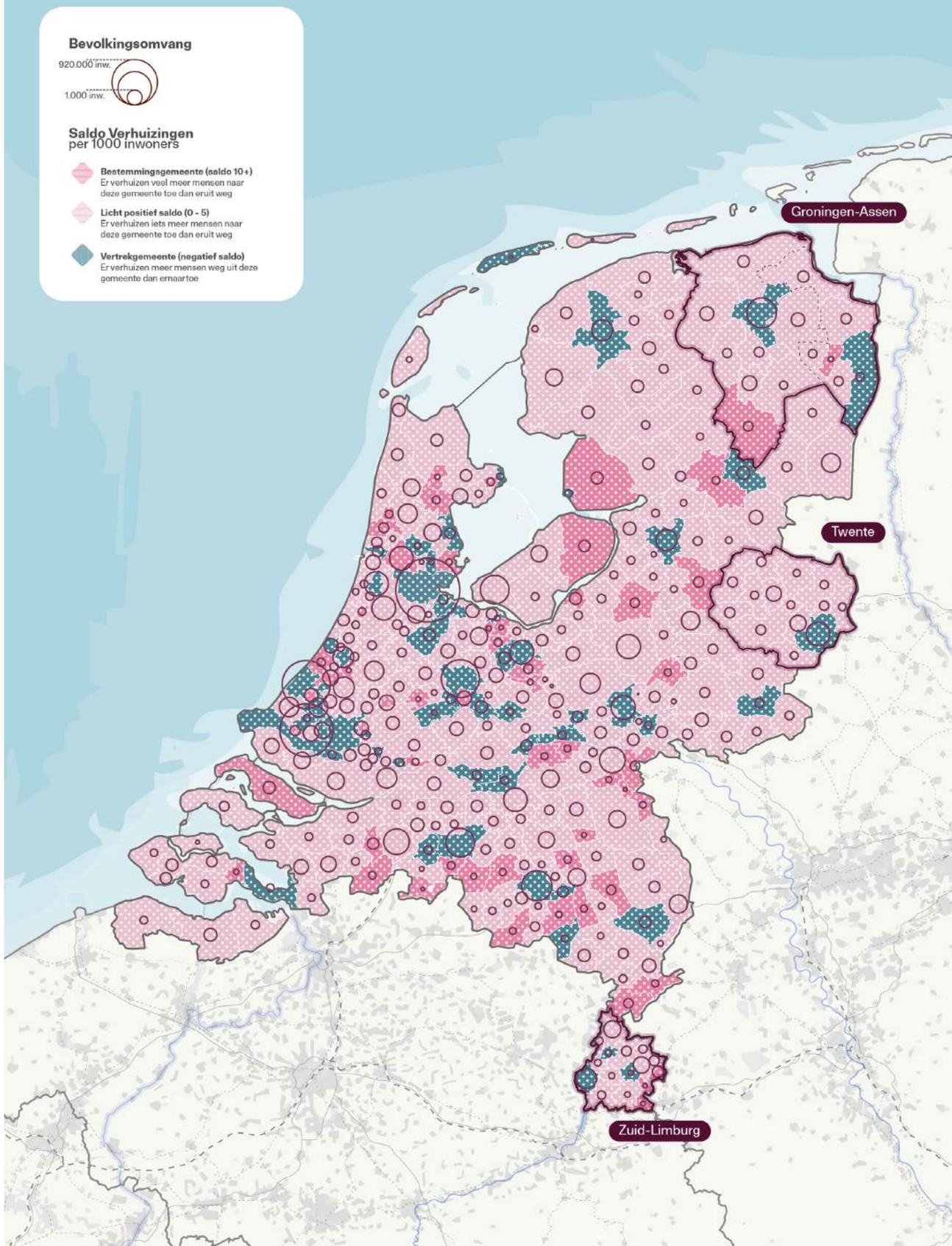
per 1.000 inwoners per jaar

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2015-2025. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl- en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS 37230ned. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026. Het aanmeldcentrum in Ter Apel domineert de cijfers van Delfzijl- en Oost-Groningen.

6 Opleidingsniveau
Beroepsbevolking

De kaart toont per gemeente het aantal hoog-, middelbaar en laagopgeleiden in de beroepsbevolking, en welk opleidingsniveau bovengemiddeld vertegenwoordigd is. De grafiek toont het aandeel hoog- en middelbaar opgeleiden in de bevolking van 15 tot 75 jaar. Het opleidingsniveau bepaalt welk werk een regio kan aantrekken en invullen.

Groningen-Assen e.o. heeft met circa 37 procent hoogopgeleiden een aandeel boven het landelijk niveau van 33,8 procent. Samen met de middelbaar opgeleiden komt het gebied op 80,1 procent, het hoogste van alle gebieden. De stad Groningen vormt een cluster van hoogopgeleiden. De rest van de regio telt opvallend veel middelbaar opgeleiden. Twente en Zuid-Limburg liggen met circa 29 en 30 procent hoogopgeleiden onder het landelijk niveau. Opvallend is dat ook de universiteitssteden Enschede en Maastricht onder het landelijk gemiddelde blijven, een uitzondering onder universiteitssteden. In Twente is er verder weinig ruimtelijke clustering. In Zuid-Limburg telt de Parkstad bovengemiddeld veel laagopgeleiden en de regio Maastricht juist veel hoogopgeleiden. Delfzijl en Oost-Groningen hebben met circa 19 procent hoogopgeleiden het laagste opleidingsniveau.

Bevinding Groningen-Assen

De regio telt opvallend veel middelbaar opgeleiden. De stad Groningen vormt een cluster van hoogopgeleiden.

Bevinding Twente

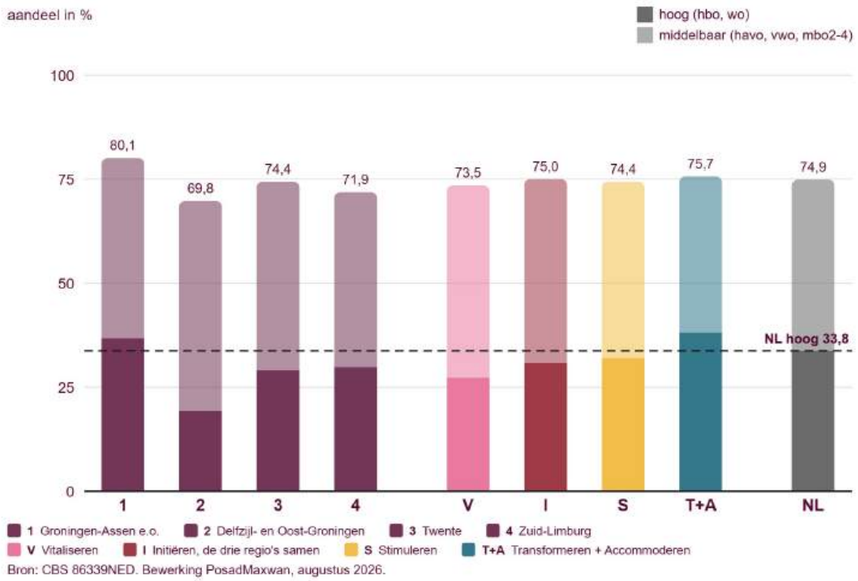
Een gevarieerd beeld zonder duidelijke clustering, met uitzondering van veel middelbaar opgeleiden in de gemeente Hellendoorn.

Bevinding Zuid-Limburg

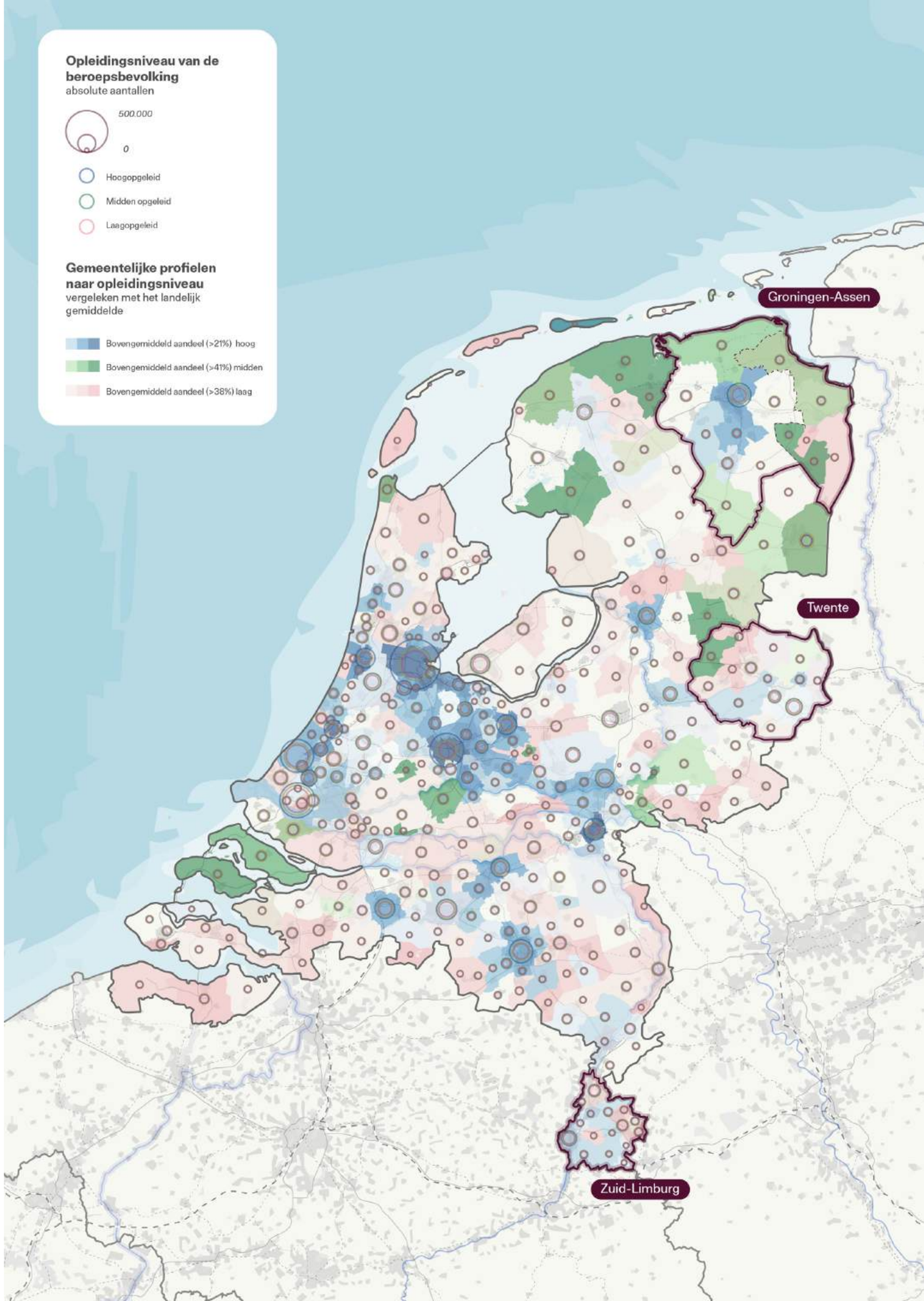
De Parkstad telt bovengemiddeld veel laagopgeleiden, de regio Maastricht veel hoogopgeleiden.

Opleidingsniveau 2024

Aandeel hoog en middelbaar opgeleiden in de bevolking van 15 tot 75 jaar, 2024

Bron: CBS 86339NED. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

7 Onderwijsinstellingen

De kaart toont de ligging van onderwijsinstellingen, van basisschool tot universiteit. De grafiek toont het aantal ingeschreven studenten in mbo, hbo en wo per duizend inwoners, naar woongemeente. De indicator laat zien of een regio de volledige kennisketen in huis heeft en hoeveel inwoners een beroeps- of hogere opleiding volgen.

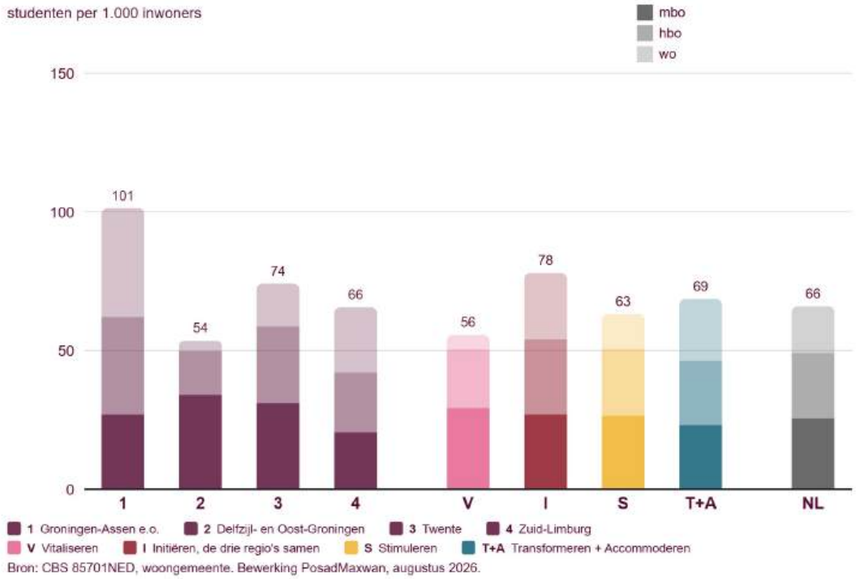
Iedere initieerregio heeft de volledige kennisketen van mbo tot wo in huis, met een universiteit, een grote hogeschool en regionale mbo-instellingen. Groningen-Assen e.o. telt met 101 studenten per duizend inwoners veel meer studenten dan landelijk (66). Twente ligt met 74 ook boven het landelijk niveau, met een relatief groot aandeel mbo-studenten. Zuid-Limburg zit met 66 op het landelijk niveau, met relatief veel wo- en weinig mbo-studenten. Delfzijl en Oost-Groningen tellen 54 studenten per duizend inwoners, voor het grootste deel in het mbo.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

Iedere initieerregio heeft de volledige kennisketen van mbo tot wo in huis.

Studenten per 1.000 inwoners 2025

Ingeschreven studenten naar woongemeente, studiejaar 2025, per 1.000 inwoners

Bron: CBS 85701NED, woongemeente. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

8 Studierichtingen

De kaart toont per universiteit de verdeling van studenten over studierichtingen. De grafiek toont het aantal studenten in bètatechnische opleidingen per duizend studenten, mbo, hbo en wo samen, op de locatie van de instelling. De indicator laat zien welke kennis een regio opleidt en hoe die aansluit op technologische en industriële sectoren.

De aanwezigheid van grote universiteiten vertaalt zich in bovengemiddeld veel wo-studenten. Het profiel van die universiteiten verschilt sterk. Twente telt met 374 bètatechniekstudenten per duizend studenten ruim anderhalf keer het landelijk niveau van 222. De Universiteit Twente combineert als technische universiteit op schaal technische en maatschappijwetenschappelijke opleidingen. Groningen-Assen e.o. ligt met 200 iets onder het landelijk niveau. De RUG is een brede universiteit met naast natuurwetenschappen veel gezondheids- en maatschappijwetenschappen. Zuid-Limburg ligt met 145 duidelijk lager, wat past bij het profiel van Maastricht University met gezondheid, maatschappij en economie.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

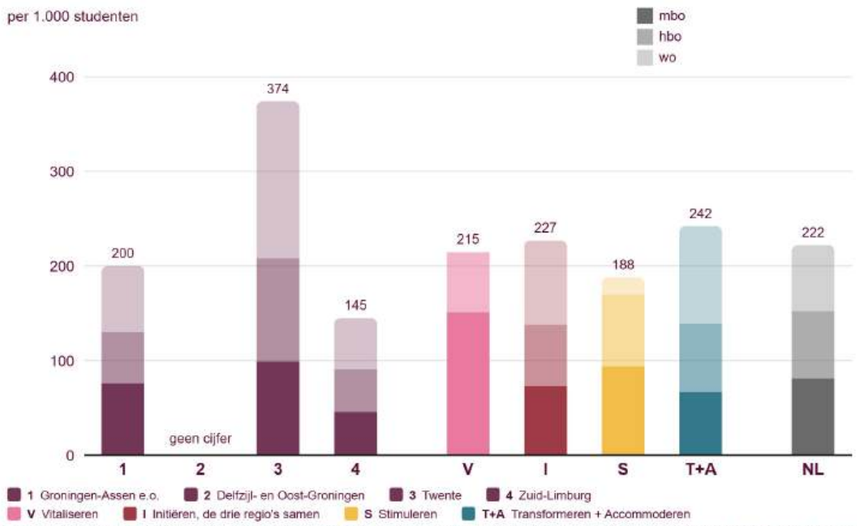
De aanwezigheid van grote wo-instellingen vertaalt zich in bovengemiddeld veel wo-studenten.

Bevinding Twente

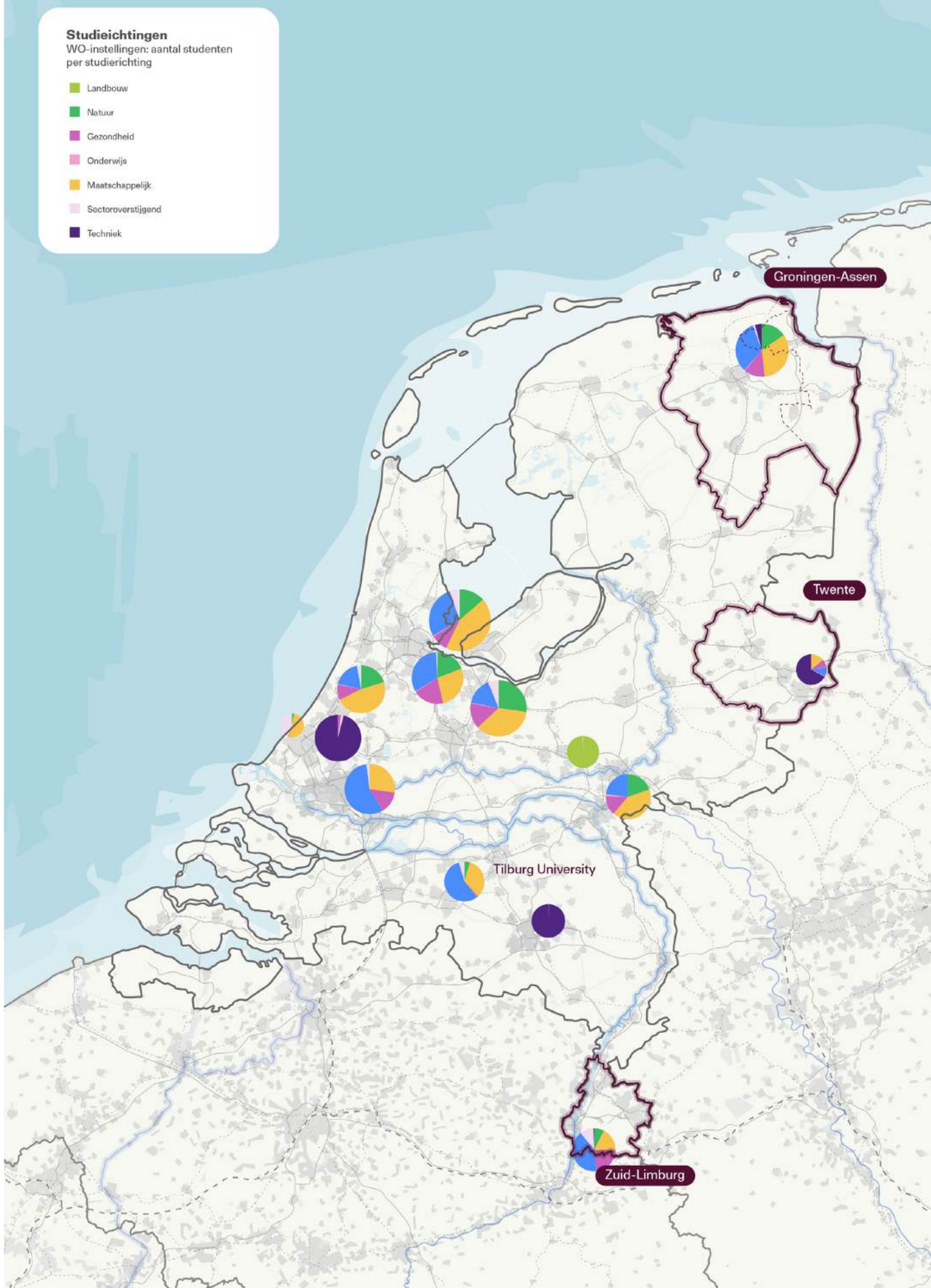
De Universiteit Twente combineert als technische universiteit op schaal technische en maatschappijwetenschappelijke opleidingen.

Bètatechniekstudenten per 1.000 studenten 2025

Studenten in bètatechnische opleidingen per 1.000 studenten van alle niveaus, 2025, op de locatie van de instelling

Bron: DUO open onderwijsdata, 2025. Per 1.000 studenten mbo, hbo en wo samen. Bètatechniek is voor hbo en wo CROHO techniek plus natuur, voor mbo de sectorkamers techniek en mobiliteit. Een instellingslocatie is geen woonplaats. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

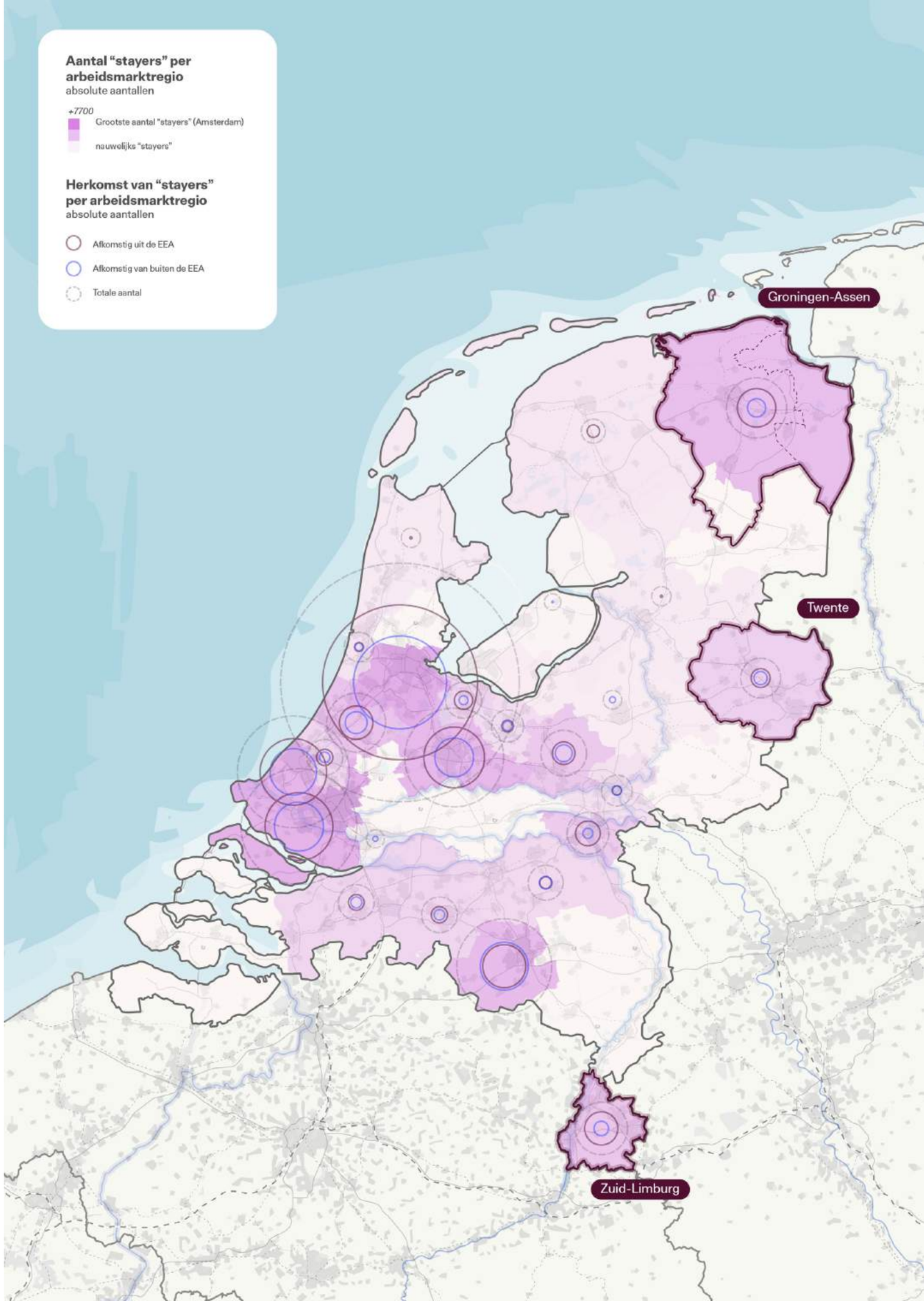
9 Retentiegraad afgestudeerden

De kaart toont per arbeidsmarktregio het aantal internationale afgestudeerden dat na het afstuderen in Nederland blijft werken, de zogenoemde stayers. De cirkels geven aan of zij afkomstig zijn uit de Europese Economische Ruimte of van daarbuiten. De indicator laat zien in hoeverre regio's het talent dat zij opleiden ook vasthouden.

Het grootste aantal stayers zit in de metropoolregio's, met Amsterdam als uitschieter. Ook Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Eindhoven houden veel internationale afgestudeerden vast. De drie initieerregio's houden er in absolute aantallen duidelijk minder vast, vergelijkbaar met andere regio's buiten de Randstad. Groningen-Assen telt van de drie regio's de meeste stayers. Als aandeel van de afgestudeerden is het beeld scherper. Van de internationale afgestudeerden van Maastricht blijft 12 procent in Nederland werken, tegen 25 procent landelijk.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

Het aantal internationale afgestudeerden dat blijft, ligt ver onder dat van de metropoolregio's en op het niveau van andere regio's buiten de Randstad.

10 Beroepsbevolking
omvang en participatie

De kaart toont per gemeente de omvang van de werkzame en de werkloze beroepsbevolking en het aandeel werklozen. De grafiek toont de netto arbeidsparticipatie, het aandeel werkenden in de bevolking van 15 tot 75 jaar. De indicator laat zien hoeveel arbeidspotentieel een regio benut en waar onbenut potentieel zit.

De netto arbeidsparticipatie lag in 2024 landelijk op 71,8 procent. Twente zit daar met circa 71,5 procent vrijwel op. Groningen-Assen e.o. ligt met circa 69 procent iets lager. Delfzijl en Oost-Groningen (circa 65 procent) en Zuid-Limburg (circa 63 procent) liggen duidelijk lager. De oudere bevolkingsopbouw speelt daarbij een rol, omdat de groep tot 75 jaar meetelt. De participatie stijgt wel in alle gebieden. In de initieer- en transformeerregio's was de afgelopen tien jaar een groter deel van de beroepsbevolking langdurig of tijdelijk werkloos.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De werkloosheid is iets hoger in de steden. Het patroon wijkt niet sterk af van het Nederlandse gemiddelde.

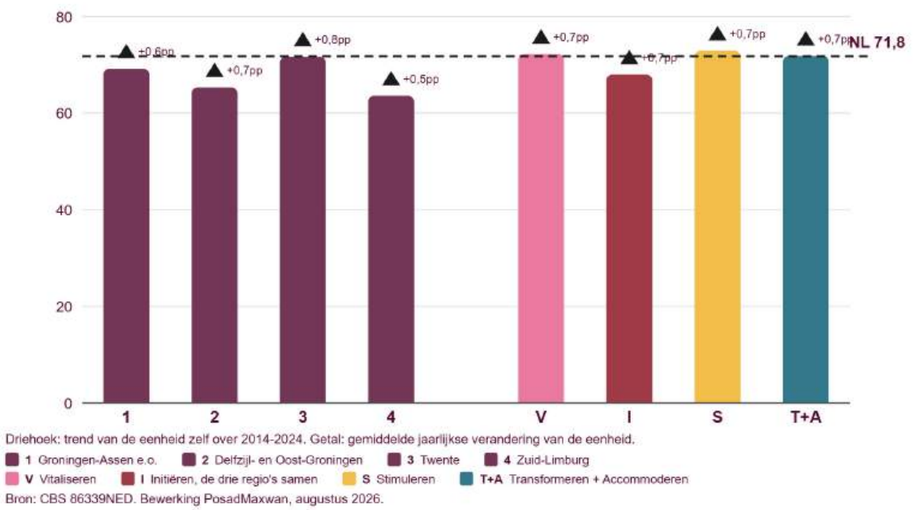
Bevinding Zuid-Limburg

Zuid-Limburg heeft de laagste arbeidsparticipatie van alle gebieden, mede door de oudere bevolkingsopbouw.

Netto arbeidsparticipatie 2024

Werkzame beroepsbevolking als deel van de bevolking van 15 tot 75 jaar, 2024

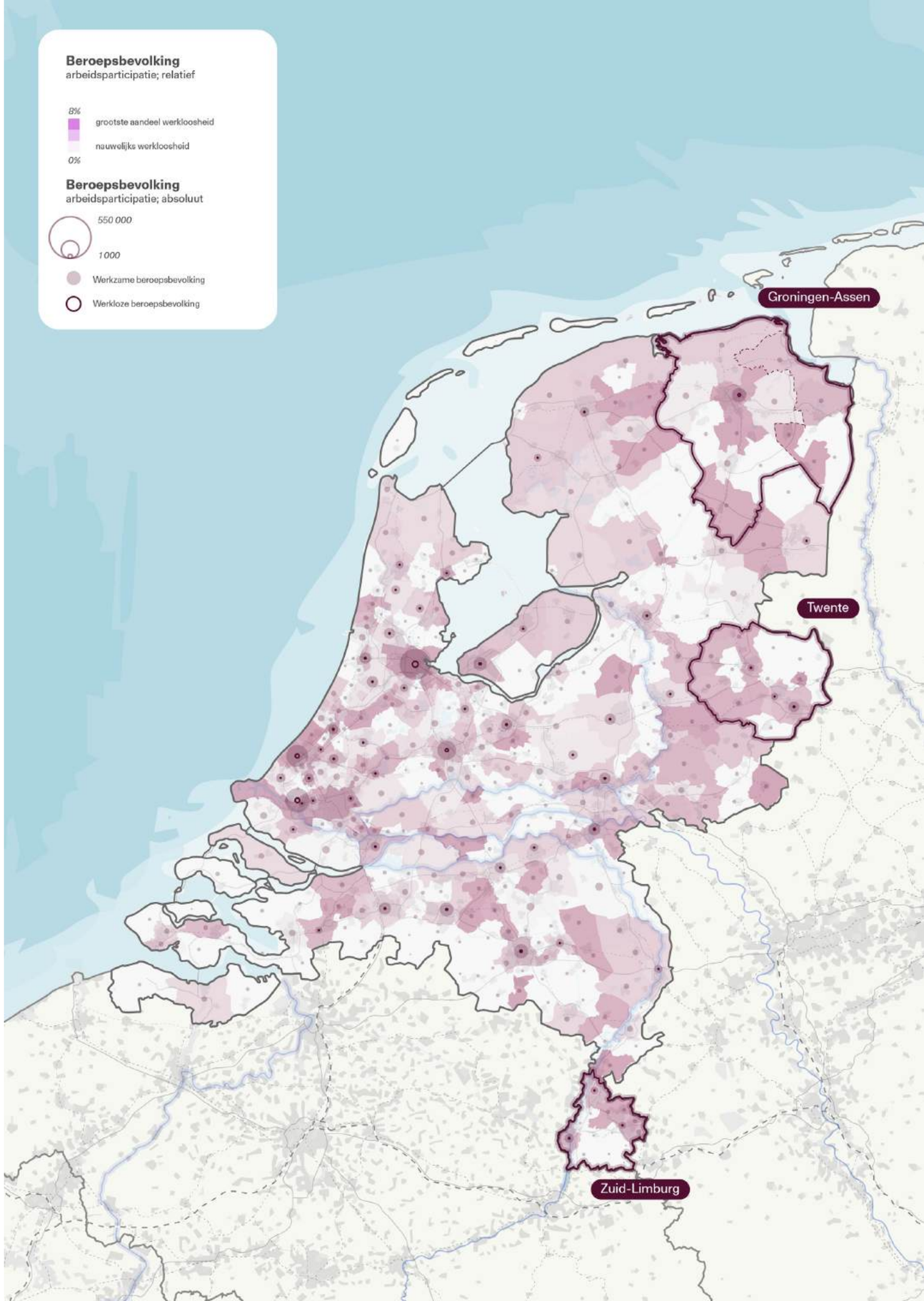
netto arbeidsparticipatie in %

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2014-2024. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. 2 Delfzijl- en Oost-Groningen 3 Twente 4 Zuid-Limburg
V Vitaliseren I Initiëren, de drie regio's samen S Stimuleren T+A Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS 86339NED. Bewerking PosadMaxwan, augustus 2026.

11 Daily Urban Systems
grootte pendelstromen

Een Daily Urban System is het gebied waarbinnen mensen dagelijks wonen, werken en voorzieningen gebruiken. De kaart toont de pendelstromen tussen gemeenten en het aantal banen per gemeente. Dikke lijnen zijn grote stromen in absolute aantallen. De indicator laat zien welke steden als werkcentrum functioneren en hoe sterk gemeenten functioneel met elkaar verbonden zijn.

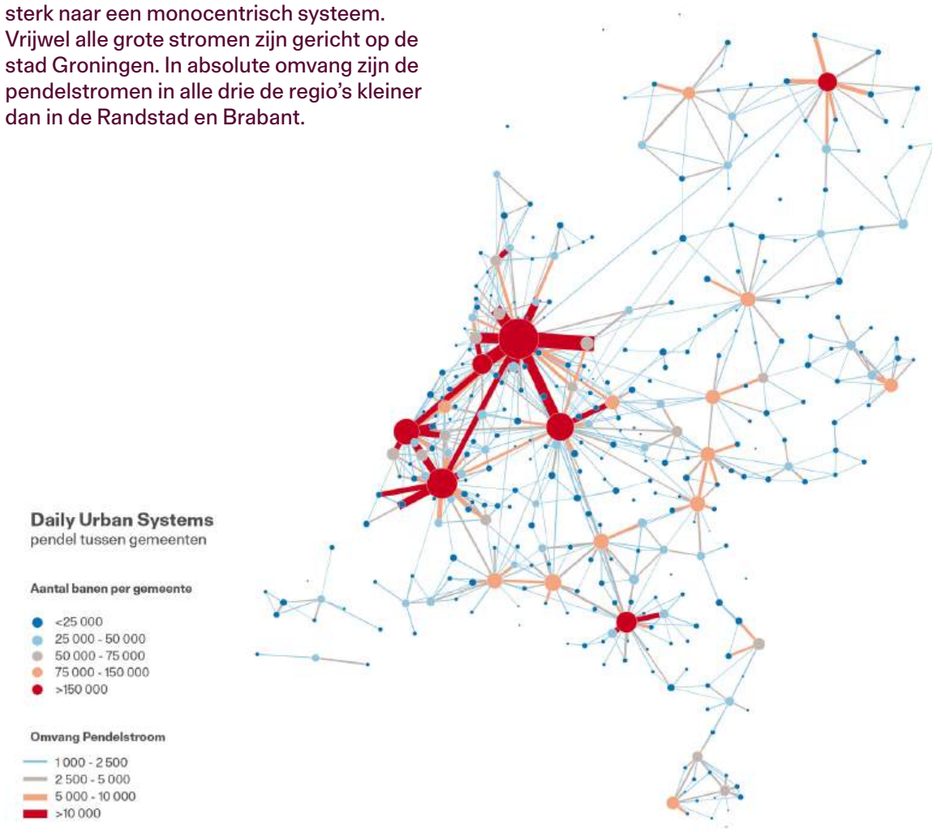
De drie regio's vormen elk een eigen Daily Urban System, los van de Randstad. Twente en Zuid-Limburg tonen een polycentrische structuur met meerdere kernen die onderling pendelen. In Twente gaat het om Enschede, Hengelo en Almelo, in Zuid-Limburg om Maastricht, Heerlen en Sittard-Geleen. Het systeem van Groningen-Assen neigt sterk naar een monocentrisch systeem. Vrijwel alle grote stromen zijn gericht op de stad Groningen. In absolute omvang zijn de pendelstromen in alle drie de regio's kleiner dan in de Randstad en Brabant.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De drie regio's vormen elk een eigen Daily Urban System. Twente en Zuid-Limburg zijn polycentrisch, Groningen-Assen monocentrisch.

Bevinding Groningen-Assen

Het Daily Urban System van Groningen-Assen neigt sterk naar een monocentrisch systeem, met vrijwel alles gericht op de stad Groningen.

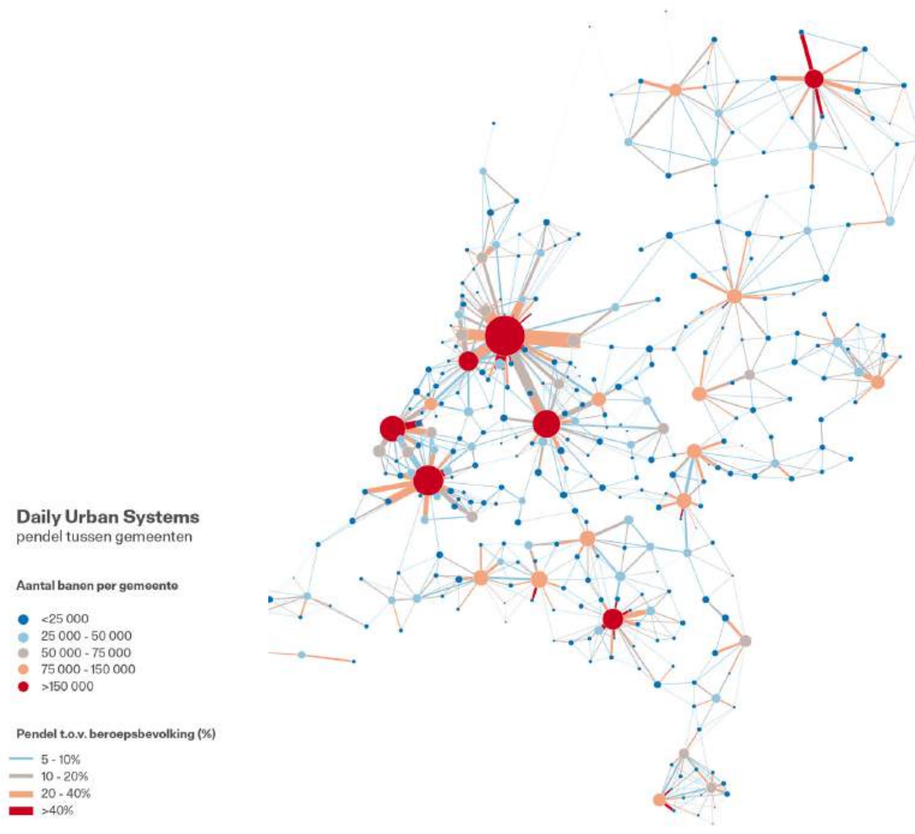
Daily Urban Systems 12
belang pendelstromen

Deze kaart toont dezelfde pendelstromen, nu als aandeel van de beroepsbevolking van de woongemeente. Zo wordt zichtbaar voor welke gemeenten een stroom belangrijk is, ook als die in absolute aantallen klein is.

Net als elders in Nederland zijn de pendelstromen vanuit kleinere gemeenten rond de kernstad in absolute aantallen klein. Voor die gemeenten zelf zijn ze wel van groot belang. Rond Groningen pendelt in een deel van de gemeenten meer dan 40 procent van de werkenden naar de stad. Ook rond Enschede en in Zuid-Limburg zijn kleinere gemeenten sterk afhankelijk van werk in de centrumsteden. Voor deze gemeenten is een goede bereikbaarheid van de kernstad een directe voorwaarde voor werk.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De pendel vanuit kleinere gemeenten rond de kernstad is in absolute aantallen klein, maar voor die gemeenten van groot belang. Een hoog aandeel van de werkenden pendelt.

13 Grensoverschrijdende markt (buitenlandse pendel)

De kaart toont de pendelstromen tussen Nederland en de buurlanden en het aandeel Belgische en Duitse werknemers per COROP-gebied. De indicator laat zien in hoeverre een regio een arbeidsmarkt over de grens benut. Grensoverschrijdende pendel vergroot de arbeidsmarkt voor werkgevers en werkenden, als regels, bereikbaarheid en erkenning van diploma's dat toelaten.

Zuid-Limburg heeft samen met Noord-Limburg de grootste grensoverschrijdende pendel van Nederland. Circa 6 procent van de werknemers woont over de grens, ongeveer 4 procent in België en 2 procent in Duitsland. Alleen Noord-Limburg komt hoger uit. Gezien de ligging midden in een gebied met drie miljoen mensen binnen 40 kilometer is dat aandeel bescheiden. In Twente komt circa 2 procent van de werknemers uit Duitsland. In Groningen-Assen is de grensoverschrijdende pendel bijna verwaarloosbaar, met circa 1 procent Duitse werknemers in Delfzijl en omgeving en in Oost-Groningen.

Bevinding Groningen-Assen

Grensoverschrijdende pendel maakt een bijna verwaarloosbaar deel uit van de economie.

Bevinding Twente

Grensoverschrijdende pendel maakt een klein deel uit van de economie.

Bevinding Zuid-Limburg

Grensoverschrijdende pendel met België en Duitsland maakt een aanzienlijk deel uit van de economie. Alleen in Noord-Limburg is het aandeel grenswerkers hoger.

14 Spanning op de arbeidsmarkt

De spanningsindicator zet het aantal vacatures af tegen het aantal werkzoekenden, per arbeidsmarktregio en per beroepsklasse. Een lagere waarde betekent minder vacatures per werkzoekende. Werkzoekenden staan dan minder sterk. Een hogere waarde betekent meer vacatures per werkzoekende. Werkzoekenden staan dan sterk en werkgevers hebben moeite hun vacatures in te vullen. De iconen markeren beroepsklassen die sterk afwijken van het landelijk gemiddelde voor die klasse.

Ook in de initieerregio's is de arbeidsmarkt krap. De spanningsindicator ligt er echter onder het landelijk gemiddelde van 3,39. Er zijn dus minder vacatures per werkzoekende dan in het midden van het land, waar de arbeidsmarkt het krapst is. Werkzoekenden hebben daardoor een zwakkere positie dan elders in Nederland. In Groningen-Assen staan werkzoekenden in de landbouw, de techniek en het onderwijs veel zwakker dan landelijk. In Twente wijkt geen enkele beroepsklasse sterk af van het landelijk beeld.

Voor werkgevers betekent dit dat de regio's relatief veel arbeidspotentieel hebben, ook in beroepen die elders schaars zijn.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

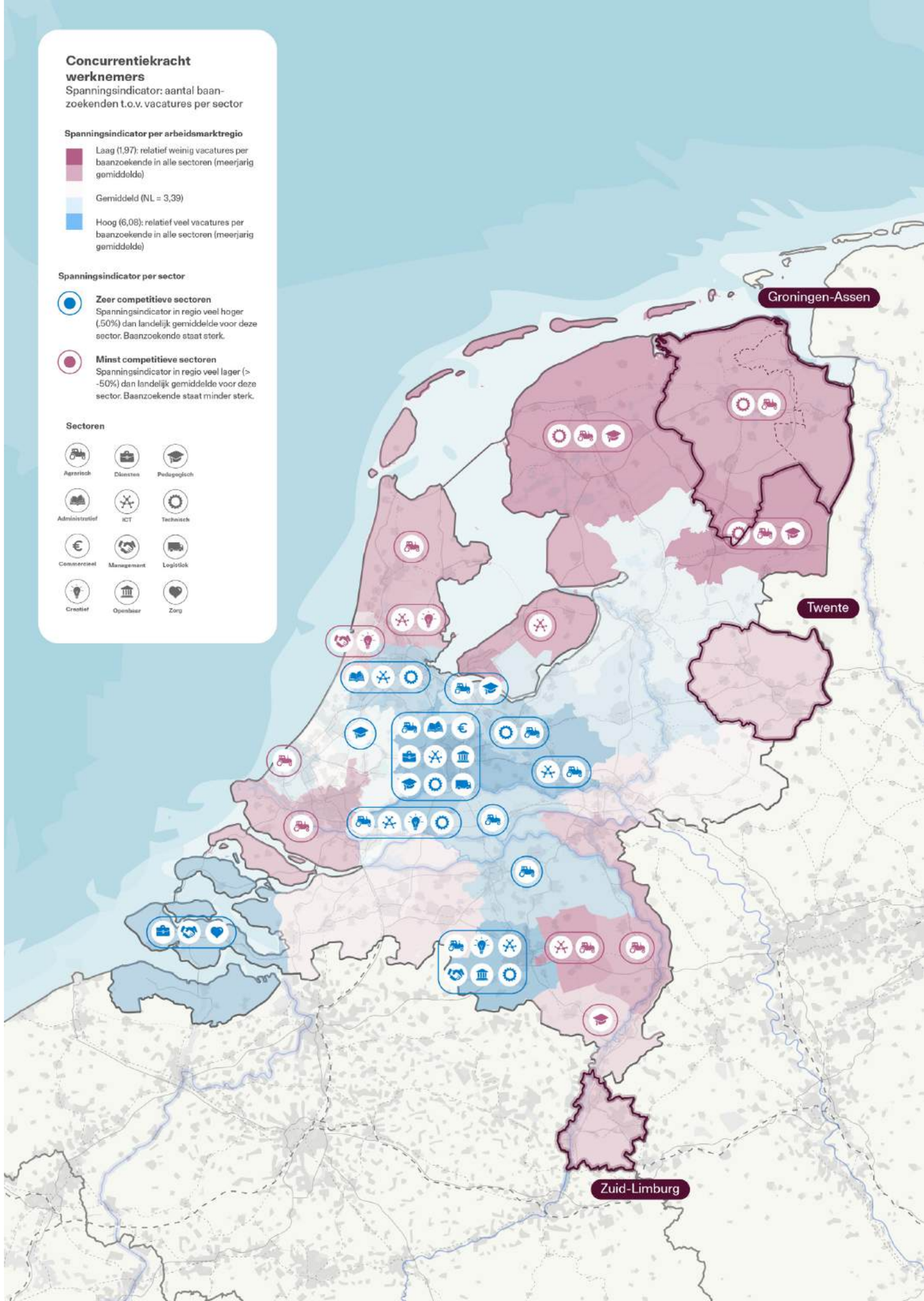
Werkzoekenden staan in de initieerregio's zwakker dan in de rest van Nederland, omdat er minder vacatures per werkzoekende zijn.

Bevinding Groningen-Assen

De concurrentiekracht van werkzoekenden is in de landbouw, de techniek en het onderwijs veel lager dan in de rest van Nederland.

Bevinding Twente

De spanning op de arbeidsmarkt ligt onder het landelijk gemiddelde, zonder beroepsklassen die sterk afwijken.

15 Locatiequotiënt opleidingen en NTS-technologieën

Twente leidt in negen van de tien technologieën bovengemiddeld veel studenten op. De hoogste waarden liggen in imaging (5,7), mechatronica (2,4), cybersecurity (2,4) en quantum (2,1). Groningen-Assen e.o. is het sterkst oververtegenwoordigd in imaging (2,3), quantum (1,4), fotonica (1,2) en biomoleculaire technologie (1,2), en ligt in procestechnologie, energie en halfgeleiders net boven het landelijk niveau. Zuid-Limburg scoort boven 1,0 in cybersecurity (1,7) en AI (1,1). In procestechnologie, een kernspecialisatie van de Zuid-Limburgse industrie, blijft het opleidingsaanbod onder het landelijk niveau.

Delfzijl en Oost-Groningen ontbreken in de grafiek. DUO telt mbo-studenten bij de gemeente waar de instelling haar zetel heeft, en die ligt voor de grote mbo-instellingen in de stad Groningen. Er wordt in het gebied wel les gegeven, vooral in Stadskanaal, in mechatronica, energie en halfgeleiders.

Bevinding Groningen-Assen

Groningen-Assen e.o. leidt vooral veel studenten op voor imaging, quantum, fotonica en biomoleculaire technologie.

Bevinding Twente

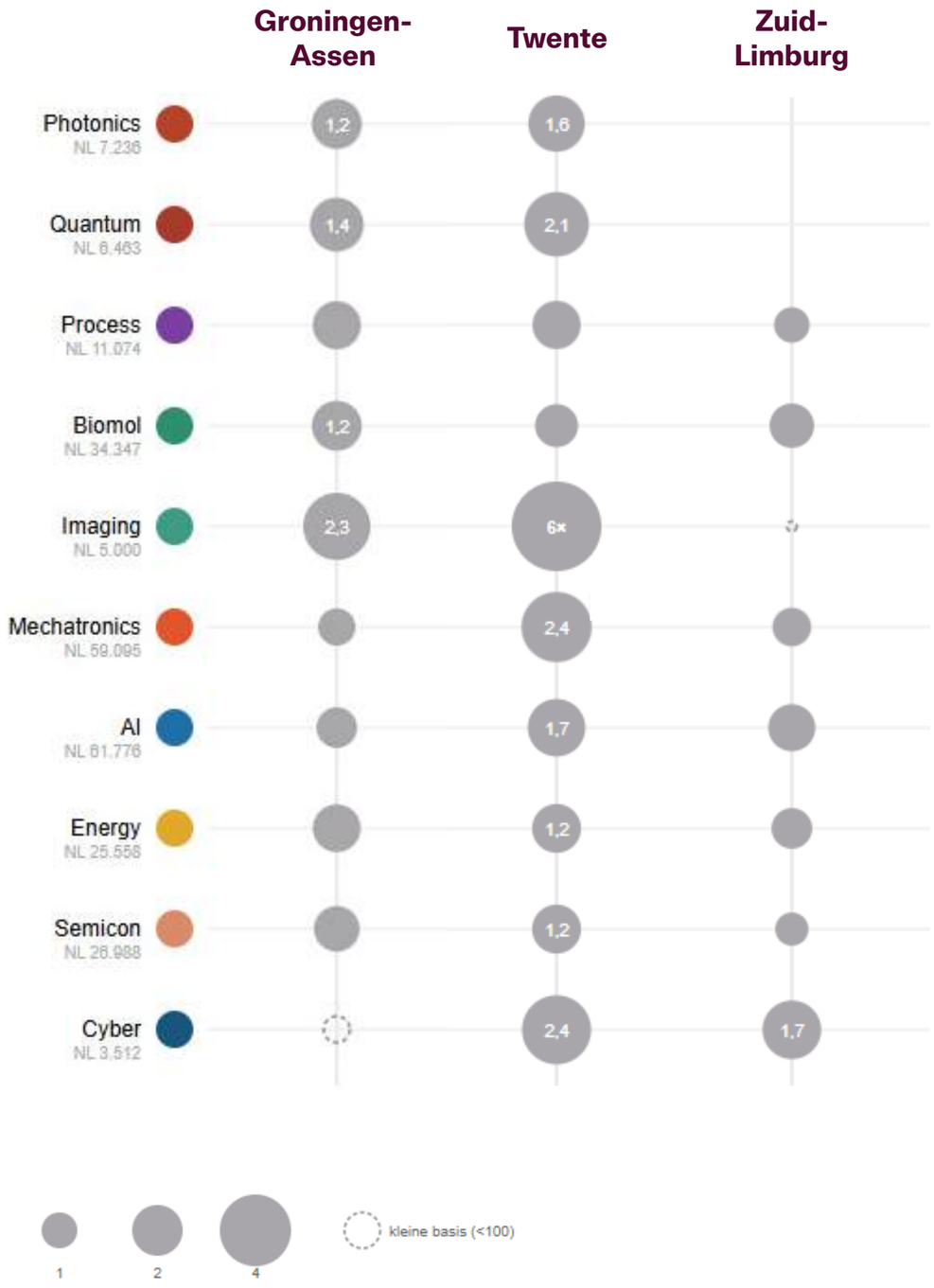
Twente leidt in negen van de tien NTS-technologieën bovengemiddeld veel studenten op.

Bevinding Zuid-Limburg

Het opleidingsaanbod in procestechnologie blijft onder het landelijk niveau, terwijl de chemie een kernspecialisatie is.

Locatiequotiënt Opleidingen x NTS-technologie

De locatiequotiënt (LQ) geeft aan of het aandeel studenten met een studierichting rondom een NTS-technologie in een regio groter is dan het Nederlands gemiddelde (LQ meer dan 1,0) of lager (LQ minder dan 1,0).

Bevindingen Menselijk Kapitaal

Initiërenregio's

1 Bevolkingsomvang en -ontwikkeling in NW-Europa

De initieerregio's zijn omgeven door regio's met een stabiele of groeiende, maar vergrijzende bevolking.

4 Bevolkingsontwikkeling: migratie

In de drie regio's komt de bevolkingsgroei vrijwel geheel uit migratie. Slechts enkele landelijke gemeenten hebben een negatief saldo.

5 Bevolkingsontwikkeling: verhuizingen

In iedere regio heeft de grootste stad een negatief verhuissaldo en hebben de omliggende gemeenten een positief saldo.

7 Onderwijsinstellingen

Iedere initieerregio heeft de volledige kennisketen van mbo tot wo in huis.

8 Studierichtingen

De aanwezigheid van grote wo-instellingen vertaalt zich in bovengemiddeld veel wo-studenten.

9 Retentiegraad afgestudeerden

Het aantal internationale afgestudeerden dat blijft, ligt ver onder dat van de metropoolregio's en op het niveau van andere regio's buiten de Randstad.

10 Beroepsbevolking: omvang en participatie

De werkloosheid is iets hoger in de steden. Het patroon wijkt niet sterk af van het Nederlandse gemiddelde.

12 Daily Urban Systems: belang pendelstromen

De pendel vanuit kleinere gemeenten rond de kernstad is in absolute aantallen klein, maar voor die gemeenten van groot belang. Een hoog aandeel van de werkenden pendelt.

Groningen-Assen

1 Bevolkingsomvang en -ontwikkeling in NW-Europa

Voor Delfzijl en Oost-Groningen wordt een, voor dit deel van Europa, uitzonderlijk sterke bevolkingsdaling verwacht. Groningen-Assen e.o. groeit licht.

2 Bevolkingsomvang en leeftijdsverdeling

De relatief jonge as Groningen-Assen contrasteert sterk met de oudere gemeenten eromheen.

3 Bevolkingsontwikkeling: natuurlijke aanwas

De as Groningen-Assen, met een positieve aanwas, contrasteert sterk met de gemeenten eromheen.

6 Opleidingsniveau beroepsbevolking

De regio telt opvallend veel middelbaar opgeleiden. De stad Groningen vormt een cluster van hoogopgeleiden.

11 Daily Urban Systems: grootte pendelstromen

Het Daily Urban System van Groningen-Assen neigt sterk naar een monocentrisch systeem, met vrijwel alles gericht op de stad Groningen.

13 Grensoverschrijdende markt (buitenlandse pendel)

Grensoverschrijdende pendel maakt een bijna verwaarloosbaar deel uit van de economie.

14 Concurrentiekracht werknemers

De concurrentiekracht van werkzoekenden is in de landbouw, de techniek en het onderwijs veel lager dan in de rest van Nederland.

15 Locatiequotiënt opleidingen en NTS-technologieën

Groningen-Assen e.o. leidt bovengemiddeld veel studenten op voor imaging, quantum, fotonica en biomoleculaire technologie.

Twente

2 Bevolkingsomvang en leeftijdsverdeling

De meeste gemeenten combineren een groot aandeel jongeren met een groot aandeel ouderen. Enschede is jong.

3 Bevolkingsontwikkeling: natuurlijke aanwas

De regio kent een tweedeling tussen oost en west, met een positieve natuurlijke aanwas in het westen.

6 Opleidingsniveau beroepsbevolking

Een gevarieerd beeld zonder duidelijke clustering, met uitzondering van veel middelbaar opgeleiden in de gemeente Hellendoorn.

8 Studierichtingen

De Universiteit Twente combineert als technische universiteit op schaal technische en maatschappijwetenschappelijke opleidingen.

13 Grensoverschrijdende markt (buitenlandse pendel)

Grensoverschrijdende pendel maakt een klein deel uit van de economie

14 Concurrentiekracht werknemers

De spanning op de arbeidsmarkt ligt onder het landelijk gemiddelde, zonder beroepsklassen die sterk afwijken.

15 Locatiequotiënt opleidingen en NTS-technologieën

Twente leidt in acht van de tien NTS-technologieën bovengemiddeld veel studenten op.

Zuid-Limburg

1 Bevolkingsomvang en -ontwikkeling in NW-Europa

In Zuid-Limburg stijgt de mediane leeftijd minder dan in de meeste regio's in dit deel van Europa, omdat de bevolking al oud is.

2 Bevolkingsomvang en leeftijdsverdeling

Zuid-Limburg is een relatief oude regio. Alle gemeenten hebben een groot aandeel ouderen.

3 Bevolkingsontwikkeling: natuurlijke aanwas

De natuurlijke aanwas is in alle gemeenten negatief.

6 Opleidingsniveau beroepsbevolking

De Parkstad telt bovengemiddeld veel laagopgeleiden, de regio Maastricht veel hoogopgeleiden.

10 Beroepsbevolking: omvang en participatie

Zuid-Limburg heeft de laagste arbeidsparticipatie van alle gebieden, mede door de oudere bevolkingsopbouw.

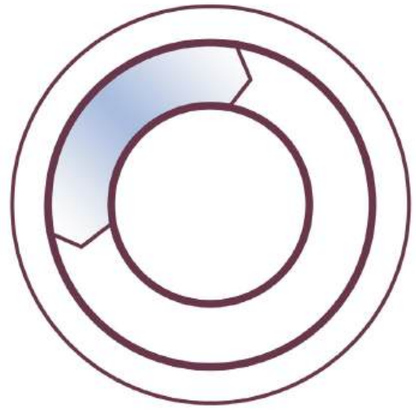
13 Grensoverschrijdende markt (buitenlandse pendel)

Grensoverschrijdende pendel met België en Duitsland maakt een aanzienlijk deel uit van de economie. Alleen in Noord-Limburg is het aandeel grenswerkers hoger.

15 Locatiequotiënt opleidingen en NTS-technologieën

Het opleidingsaanbod in procestechnologie blijft onder het landelijk niveau, terwijl de chemie een kernspecialisatie is.

Ruimtelijk-Economische Condities

Toelichting op de dimensie

De dimensie ruimtelijk-economische condities is in dit raamwerk de derde van vijf dimensies. Deze dimensie vormt het fysieke fundament waarop de economische motor en het menselijk kapitaal moeten landen. Werkmilieus, mobiliteitsnetwerken, energie-infrastructuur en het water- en bodemsysteem vormen samen het raamwerk waarbinnen kennisontwikkeling, valorisatie en productie hun ruimtelijke neerslag krijgen. Werkmilieus, kabels, leidingen, sporen en wegen zijn de fysieke neerslag van een eeuw economische ontwikkeling en bepalen de ruimtelijk-economische structuur van een regio. In de drie initieerregio's is die structuur opgebouwd rond de industrie die er ooit bepalend was. Die industrieën zijn deels verdwenen of in transitie. De ruimtelijke structuur staat er nog.

Indicatoren

Indicatoren m.b.t. de werkmilieus
- Indicator 1: Innovatiemilieus
- Indicator 2: Stedelijke milieus
- Indicator 3: Productiemilieus
- Indicator 4: Industriemilieus

Indicatoren m.b.t. de verbindingen binnen het (inter)nationale netwerk
- Indicator 5: Multimodaliteit
- Indicator 6: OV-knooppuntwaarde
- Indicator 7: Goederencorridors en logistieke positie
- Indicator 8: Digitale connectiviteit
- Indicator 9: Energie-infrastructuur
- Indicator 10: Hernieuwbare energieproductie

Indicatoren m.b.t. veranderende klimaat-, water- en bodemcondities
- Indicator 11: Water- en Bodemsysteem als randvoorwaarde
- Indicator 12: Klimaatopgaven voor Wonen en Bereikbaarheid
- Indicator 13: Klimaatopgaven voor Energie en Economie

1 Innovatiemilieus in Groningen-Assen

Werkmilieus zijn gebieden met een vergelijkbaar type bedrijvigheid en een vergelijkbare ruimtelijke inrichting. We onderscheiden innovatiemilieus, stedelijke milieus, productiemilieus en industriemilieus. De kaart toont per locatie de kwaliteiten qua ligging en inrichting, zoals de nabijheid van het stadscentrum, kavelgrootte en uitgeefbare ruimte, en qua verbindingen, zoals een station, een hoogspanningsstation, multimodale ontsluiting en glasvezel. De grafiek toont het aandeel van de banen en van de netto hectares in het milieu, binnen de werkmilieudatabase. Innovatiemilieus zijn erkende campussen en kennisparken waar onderzoek, ontwikkeling en bedrijvigheid samenkomen. De indicator laat zien of de kennisketen een fysieke plek heeft met de kwaliteiten die innovatieve bedrijven zoeken.

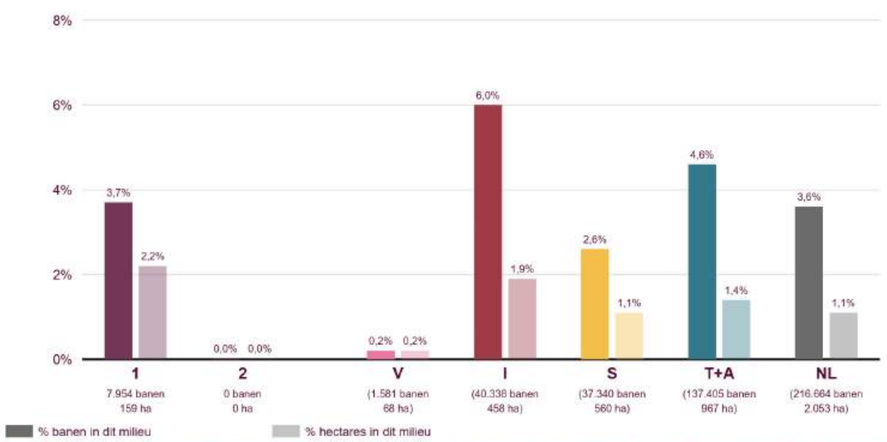
In Groningen-Assen e.o. werken bijna 8.000 mensen in het innovatiemilieu, 3,7 procent van de banen in de werkmilieudatabase, op 159 hectare. Dat aandeel ligt vlak boven het landelijk niveau van 3,6 procent. Het gaat om één erkend innovatiemilieu aan de noordrand van de stad Groningen. Die locatie scoort in deze analyse beperkt op ligging en bereikbaarheid. Er ligt geen station in de nabijheid en de locatie is niet multimodaal ontsloten. Delfzijl en Oost-Groningen hebben geen erkend innovatiemilieu.

Bevinding Groningen-Assen

Het enige erkende innovatiemilieu scoort beperkt op ligging en bereikbaarheid.

Innovatiemilieu (erkend): Groningen-Assen e.o. en Delfzijl en Oost-Groningen

Aandeel van de banen en van de netto hectares in dit milieu, binnen de werkmilieudatabase. De regio toont ook de aantallen, bij de vergelijkingsgroepen staan ze tussen haakjes

Bron: Werkmilieudatabase capabilities-analyse PosadMaxwan, LISA-banen en netto hectares. Innovatiemilieu telt alleen erkende campussen. De schaal is per milieutype gelijk. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

1 Innovatiemilieus in Twente

Werkmilieus zijn gebieden met een vergelijkbaar type bedrijvigheid en een vergelijkbare ruimtelijke inrichting. We onderscheiden innovatiemilieus, stedelijke milieus, productiemilieus en industriemilieus. De kaart toont per locatie de kwaliteiten qua ligging en inrichting, zoals de nabijheid van het stadscentrum, kavelgrootte en uitgeefbare ruimte, en qua verbindingen, zoals een station, een hoogspanningsstation, multimodale ontsluiting en glasvezel. De grafiek toont het aandeel van de banen en van de netto hectares in het milieu, binnen de werkmilieudatabase. Innovatiemilieus zijn erkende campussen en kennisparken waar onderzoek, ontwikkeling en bedrijvigheid samenkomen. De indicator laat zien of de kennisketen een fysieke plek heeft met de kwaliteiten die innovatieve bedrijven zoeken.

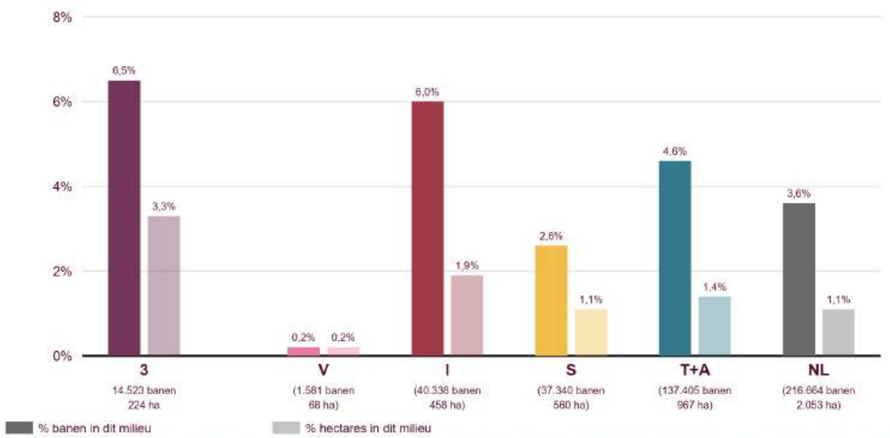
Twente heeft met 6,5 procent van de banen, ruim 14.500, een aandeel in innovatiemilieus dat bijna twee keer zo groot is als landelijk. De milieus liggen dicht bij elkaar rond Hengelo en Enschede. Ze scoren in deze analyse op veel kwaliteiten, waaronder een station in de nabijheid, multimodale ontsluiting, aansluiting op het hoogspanningsnet en glasvezel.

Bevinding Twente

De innovatiemilieus scoren in deze analyse op veel kwaliteiten. Ze liggen dicht bij elkaar rond Hengelo en Enschede.

Innovatiemilieu (erkend): Twente

Aandeel van de banen en van de netto hectares in dit milieu, binnen de werkmilieudatabase. De regio toont ook de aantallen, bij de vergelijkingsgroepen staan ze tussen haakjes

Bron: Werkmilieudatabase capabilities-analyse PosadMaxwan, LISA-banen en netto hectares. Innovatiemilieu telt alleen erkende campussen. De schaal is per milieutype gelijk. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

1 Innovatiemilieus in Zuid-Limburg

Werkmilieus zijn gebieden met een vergelijkbaar type bedrijvigheid en een vergelijkbare ruimtelijke inrichting. We onderscheiden innovatiemilieus, stedelijke milieus, productiemilieus en industriemilieus. De kaart toont per locatie de kwaliteiten qua ligging en inrichting, zoals de nabijheid van het stadscentrum, kavelgrootte en uitgeefbare ruimte, en qua verbindingen, zoals een station, een hoogspanningsstation, multimodale ontsluiting en glasvezel. De grafiek toont het aandeel van de banen en van de netto hectares in het milieu, binnen de werkmilieudatabase. Innovatiemilieus zijn erkende campussen en kennisparken waar onderzoek, ontwikkeling en bedrijvigheid samenkomen. De indicator laat zien of de kennisketen een fysieke plek heeft met de kwaliteiten die innovatieve bedrijven zoeken.

Zuid-Limburg heeft met 8,9 procent van de banen, bijna 17.900, het grootste aandeel in innovatiemilieus van alle gebieden. Die banen zitten op slechts 75 hectare, wat wijst op een hoge banendichtheid op de campussen.

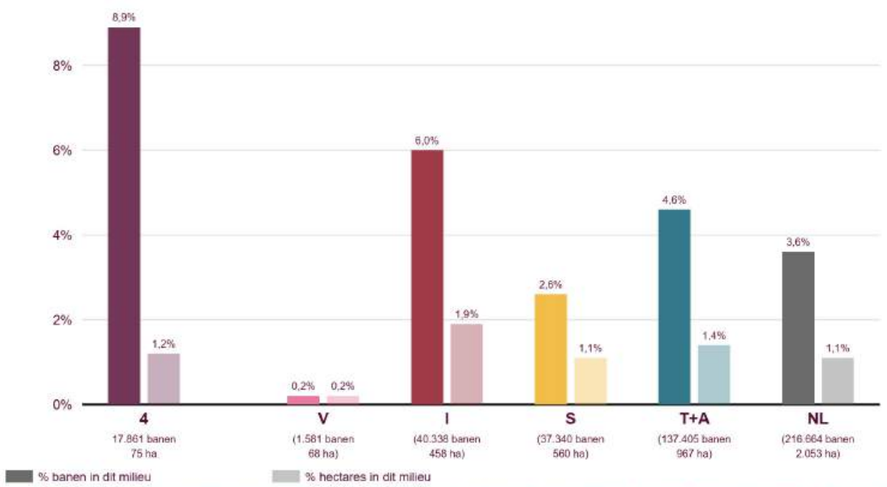
De innovatiemilieus zijn goed geprofileerd en verspreid over de regio, met locaties in Sittard-Geleen, Maastricht en Heerlen. Hun kwaliteiten verschillen per locatie.

Bevinding Zuid-Limburg

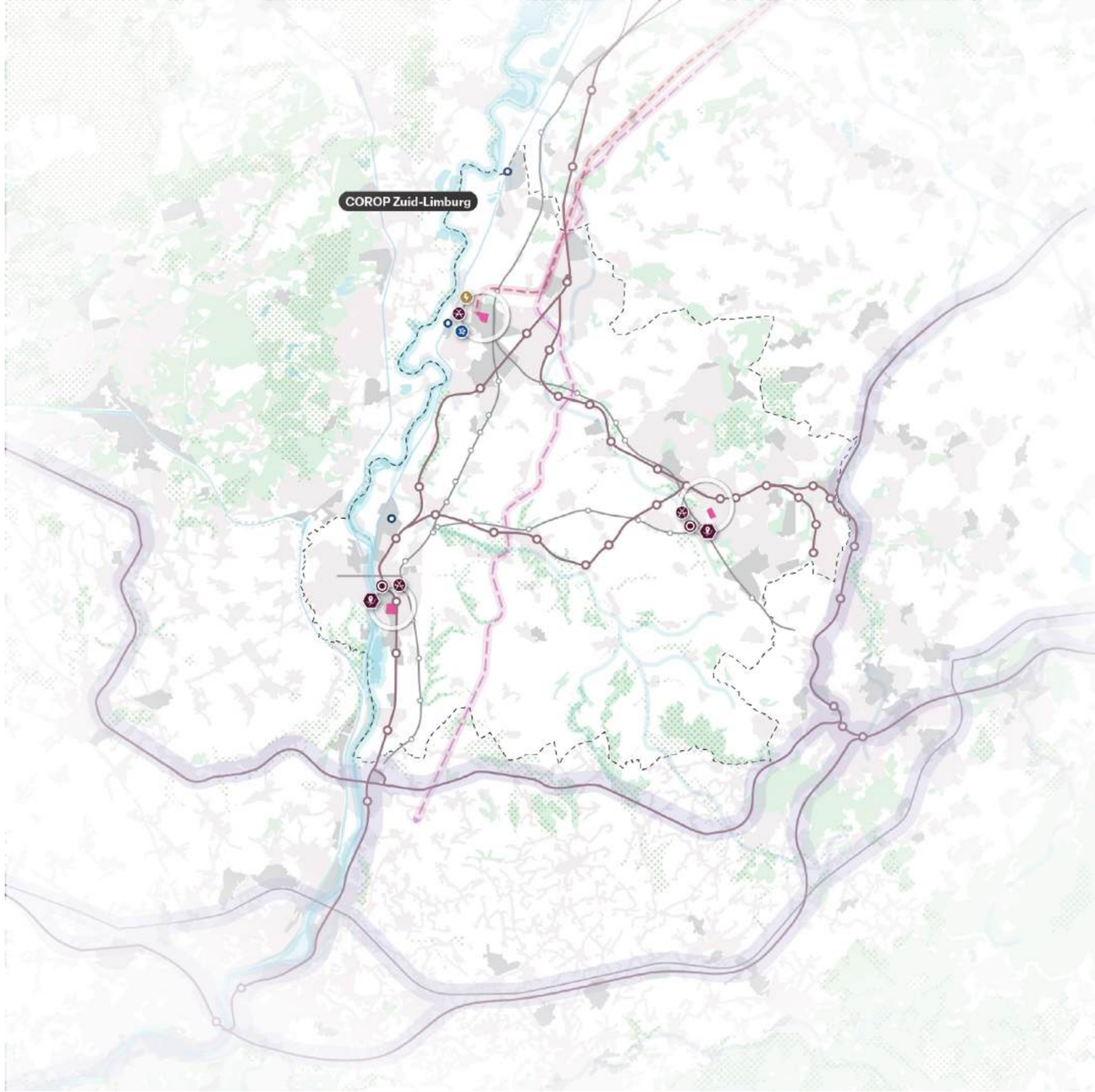
De innovatiemilieus zijn goed geprofileerd en verspreid door de regio, met wisselende kwaliteiten.

Innovatiemilieu (erkend): Zuid-Limburg

Aandeel van de banen en van de netto hectares in dit milieu, binnen de werkmilieudatabase. De regio toont ook de aantallen, bij de vergelijkingsgroepen staan ze tussen haakjes

Bron: Werkmilieudatabase capabilities-analyse PosadMaxwan, LISA-banen en netto hectares. Innovatiemilieu telt alleen erkende campussen. De schaal is per milieutype gelijk. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

2 Stedelijke werkmilieus in Groningen-Assen

De kaart toont per locatie de kwaliteiten qua ligging en inrichting, zoals de nabijheid van het stadscentrum, kavelgrootte en uitgeefbare ruimte, en qua verbindingen, zoals een station, een hoogspanningsstation, multimodale ontsluiting en glasvezel. De grafiek toont het aandeel van de banen en van de netto hectares in het milieu, binnen de werkmilieudatabase. Stedelijke werkmilieus zijn kantoorlocaties, centrumgebieden en gemengde woon-werkgebieden. Hier zitten vooral dienstverlening, zakelijke diensten en publieke instellingen. De indicator laat zien of de regio's de plekken hebben waar een kennisintensieve dienstensector kan groeien.

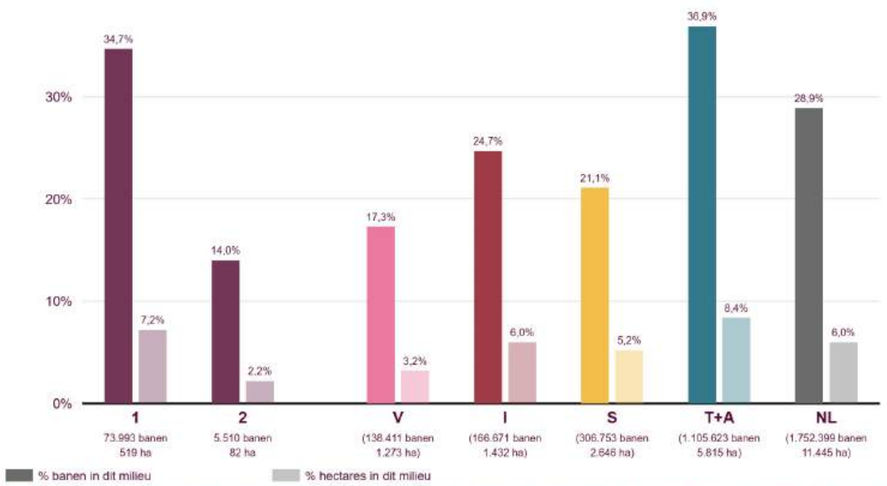
In Groningen-Assen e.o. werkt 34,7 procent van de banen in stedelijke werkmilieus, meer dan landelijk (28,9 procent). Die milieus liggen vooral in de stad Groningen en in mindere mate in Assen. Ze tonen een zeer hoog kwaliteitsniveau. In Delfzijl en Oost-Groningen is het aandeel met 14,0 procent veel kleiner.

Bevinding Groningen-Assen

De stedelijke werkmilieus in Groningen, en in mindere mate in Assen, tonen een zeer hoog kwaliteitsniveau.

Stedelijk: Groningen-Assen e.o. en Delfzijl en Oost-Groningen

Aandeel van de banen en van de netto hectares in dit milieu, binnen de werkmilieudatabase. De regio toont ook de aantallen, bij de vergelijkingsgroepen staan ze tussen haakjes

Bron: Werkmilieudatabase capabilities-analyse PosadMaxwan, LISA-banen en netto hectares. Innovatiemilieu telt alleen erkende campussen. De schaal is per milieutype gelijk. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

2 Stedelijke werkmilieus in Twente

De kaart toont per locatie de kwaliteiten qua ligging en inrichting, zoals de nabijheid van het stadscentrum, kavelgrootte en uitgeefbare ruimte, en qua verbindingen, zoals een station, een hoogspanningsstation, multimodale ontsluiting en glasvezel. De grafiek toont het aandeel van de banen en van de netto hectares in het milieu, binnen de werkmilieudatabase. Stedelijke werkmilieus zijn kantoorlocaties, centrumgebieden en gemengde woon-werkgebieden. Hier zitten vooral dienstverlening, zakelijke diensten en publieke instellingen. De indicator laat zien of de regio's de plekken hebben waar een kennisintensieve dienstensector kan groeien.

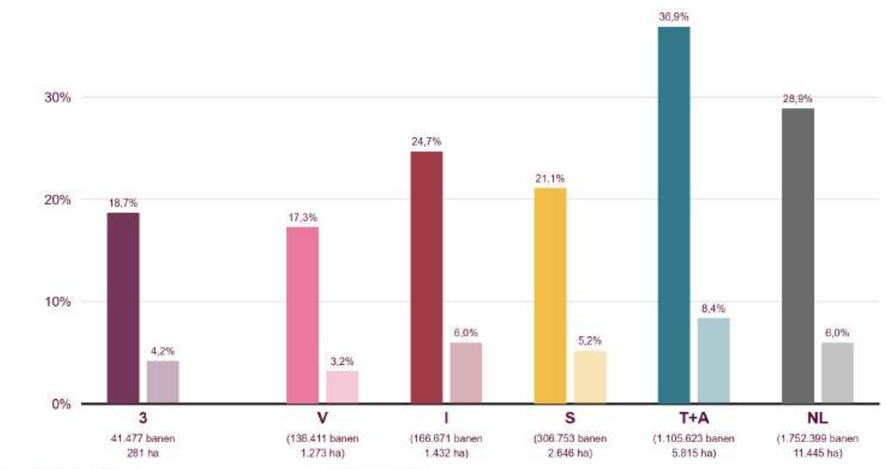
In Twente werkt 18,7 procent van de banen in stedelijke werkmilieus, duidelijk minder dan landelijk. De milieus liggen verspreid over de steden en hebben wisselende kwaliteiten.

Bevinding Twente

De stedelijke werkmilieus liggen verspreid door de regio en tonen wisselende kwaliteitsniveaus.

Stedelijk: Twente

Aandeel van de banen en van de netto hectares in dit milieu, binnen de werkmilieudatabase. De regio toont ook de aantallen, bij de vergelijkingsgroepen staan ze tussen haakjes

Bron: Werkmilieudatabase capabilities-analyse PosadMaxwan, LISA-banen en netto hectares. Innovatiemilieu telt alleen erkende campussen. De schaal is per milieutype gelijk. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

2 Stedelijke werkmilieus in Zuid-Limburg

De kaart toont per locatie de kwaliteiten qua ligging en inrichting, zoals de nabijheid van het stadscentrum, kavelgrootte en uitgeefbare ruimte, en qua verbindingen, zoals een station, een hoogspanningsstation, multimodale ontsluiting en glasvezel. De grafiek toont het aandeel van de banen en van de netto hectares in het milieu, binnen de werkmilieudatabase. Stedelijke werkmilieus zijn kantoorlocaties, centrumgebieden en gemengde woon-werkgebieden. Hier zitten vooral dienstverlening, zakelijke diensten en publieke instellingen. De indicator laat zien of de regio's de plekken hebben waar een kennisintensieve dienstensector kan groeien.

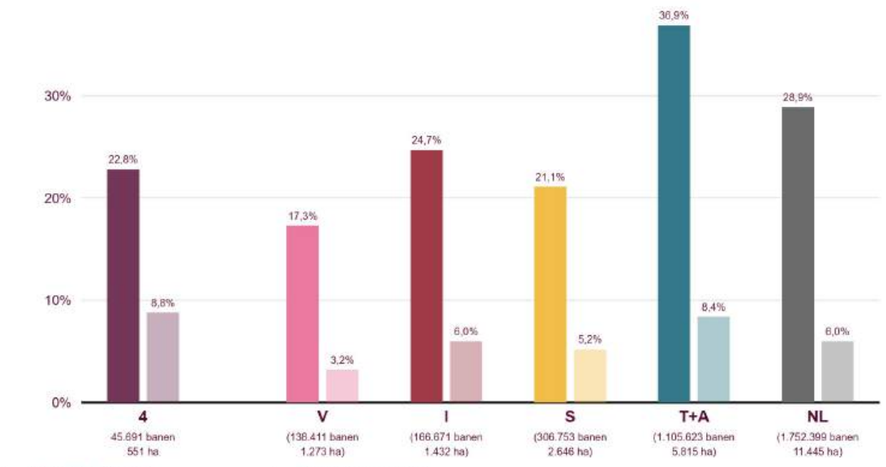
In Zuid-Limburg werkt 22,8 procent van de banen in stedelijke werkmilieus, op 8,8 procent van de hectares. Dat ruimtebeslag is groter dan landelijk. De milieus liggen verspreid over de steden en hebben wisselende kwaliteiten.

Bevinding Zuid-Limburg

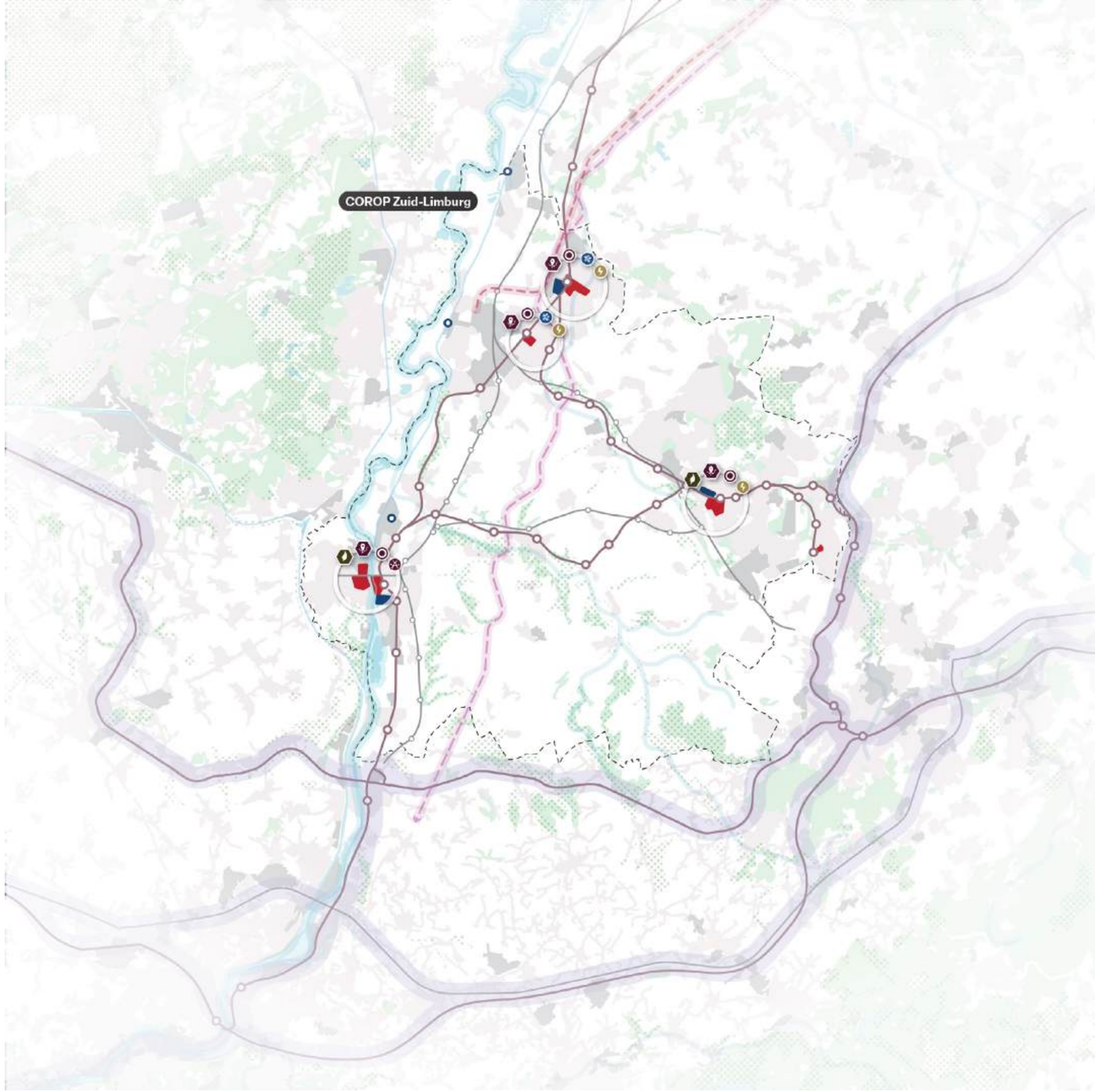
De stedelijke werkmilieus liggen verspreid door de regio en tonen wisselende kwaliteitsniveaus.

Stedelijk: Zuid-Limburg

Aandeel van de banen en van de netto hectares in dit milieu, binnen de werkmilieudatabase. De regio toont ook de aantallen, bij de vergelijkingsgroepen staan ze tussen haakjes

Bron: Werkmilieudatabase capabilities-analyse PosadMaxwan, LISA-banen en netto hectares. Innovatiemilieu telt alleen erkende campussen. De schaal is per milieutype gelijk. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

3 Productiemilieus in Groningen-Assen

De kaart toont per locatie de kwaliteiten qua ligging en inrichting, zoals de nabijheid van het stadscentrum, kavelgrootte en uitgeefbare ruimte, en qua verbindingen, zoals een station, een hoogspanningsstation, multimodale ontsluiting en glasvezel. De grafiek toont het aandeel van de banen en van de netto hectares in het milieu, binnen de werkmilieudatabase. Productiemilieus zijn bedrijventerreinen voor distributie, lichte productie en gemengde bedrijvigheid. Hier zitten maakbedrijven, toeleveranciers, logistiek en bouw. De indicator laat zien hoeveel ruimte er is voor productie en opschaling, en in welke kwaliteit.

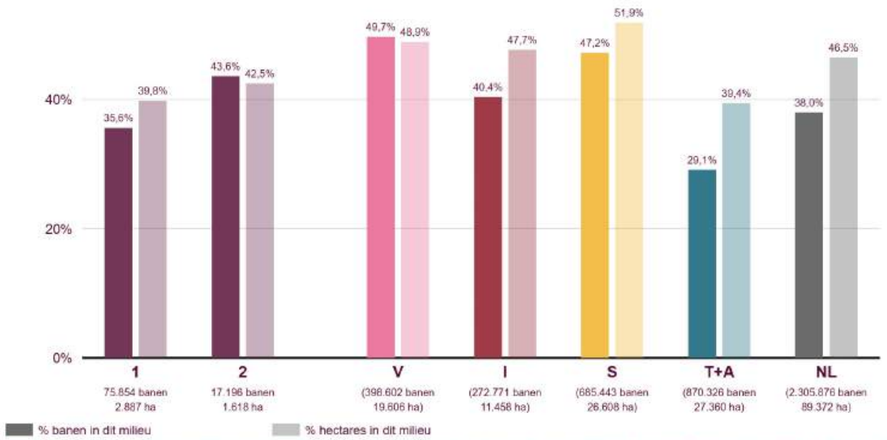
In Groningen-Assen e.o. werkt 35,6 procent van de banen in productiemilieus, in Delfzijl en Oost-Groningen 43,6 procent. Landelijk is dat 38,0 procent.

Bevinding Groningen-Assen

Vanaf Groningen tekent zich een duidelijke as oostwaarts af met kwalitatief hoogwaardige productiemilieus.

Productiemilieu: Groningen-Assen e.o. en Delfzijl en Oost-Groningen

Aandeel van de banen en van de netto hectares in dit milieu, binnen de werkmilieudatabase. De regio toont ook de aantallen, bij de vergelijkingsgroepen staan ze tussen haakjes

Bron: Werkmilieudatabase capabilities-analyse PosadMaxwan, LISA-banen en netto hectares. Innovatiemilieu telt alleen erkende campussen. De schaal is per milieutype gelijk. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

Werkmilieus

- Innovatiemilieu
- Kantoormilieu
- Centrummilieu

Stedelijke milieus

- Gemengd en verzorgend milieu
- Distributiemilieu
- Licht productiemilieu

Productiemilieus

- Industrieel milieu

Mobiliteit en verbindingen

- Rijksweg (A-weg) en afrit
- Provinciale weg (N-weg)
- Spoorweg en station
- Vaarweg (>klasse IV) en kade/haventerrein
- Overige vaarwegen
- Hoogspanningsnet + 220/380kV-station
- Waterstofbackbone

Kwaliteiten

per werkmilieulocatie

Locatie en inrichting

- Bij stadscentrum
- Kavelgrootte (mediane kavelgrootte>0.1ha)
- Milieuruimte aanwezig (milieucategorie >5)
- Stikstofgevoeligheid (<1km van Natura2000-gebied)
- Uitgeefbaarheid (>5ha uitgeefbaar)

Verbindingen

- Bij hoogspanningsstation (110-380kV)
- Bij Waterstof-backbone (<1000m)
- Bij stationslocatie (<3000m)
- Multimodaal verbonden (ontsluiting weg + spoorweg en/of vaarweg)
- Glasvezel aanwezig

3 Productiemilieus in Twente

De kaart toont per locatie de kwaliteiten qua ligging en inrichting, zoals de nabijheid van het stadscentrum, kavelgrootte en uitgeefbare ruimte, en qua verbindingen, zoals een station, een hoogspanningsstation, multimodale ontsluiting en glasvezel. De grafiek toont het aandeel van de banen en van de netto hectares in het milieu, binnen de werkmilieudatabase. Productiemilieus zijn bedrijventerreinen voor distributie, lichte productie en gemengde bedrijvigheid. Hier zitten maakbedrijven, toeleveranciers, logistiek en bouw. De indicator laat zien hoeveel ruimte er is voor productie en opschaling, en in welke kwaliteit.

Twente heeft met 48,2 procent van de banen en 58,4 procent van de hectares het grootste aandeel productiemilieus van alle gebieden.

Bevinding Twente

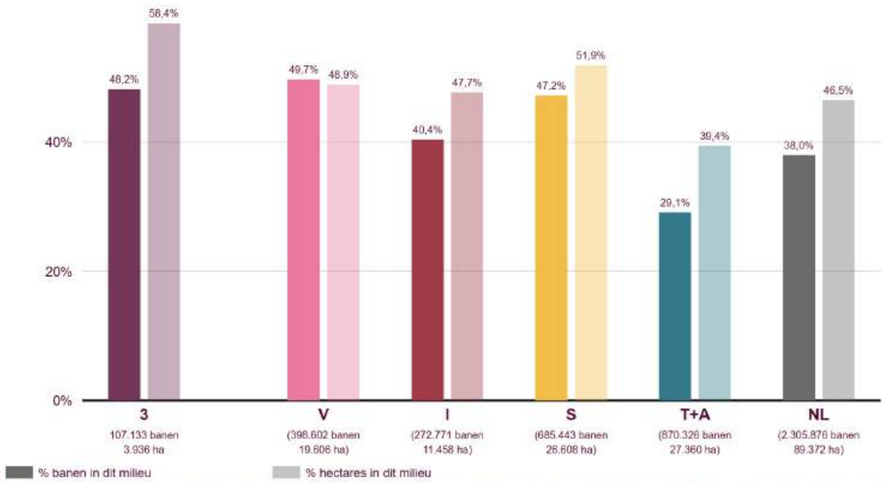
Productiemilieus met hoge kwaliteitsniveaus liggen verspreid door de regio.

Bevinding Twente

Bij Almelo en tussen Hengelo en Enschede liggen productiemilieus tot de hoogste kwaliteitsniveaus van Nederland.

Productiemilieu: Twente

Aandeel van de banen en van de netto hectares in dit milieu, binnen de werkmilieudatabase. De regio toont ook de aantallen, bij de vergelijkingsgroepen staan ze tussen haakjes

Bron: Werkmilieudatabase capabilities-analyse PosadMaxwan, LISA-banen en netto hectares. Innovatiemilieu telt alleen erkende campussen. De schaal is per milieutype gelijk. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

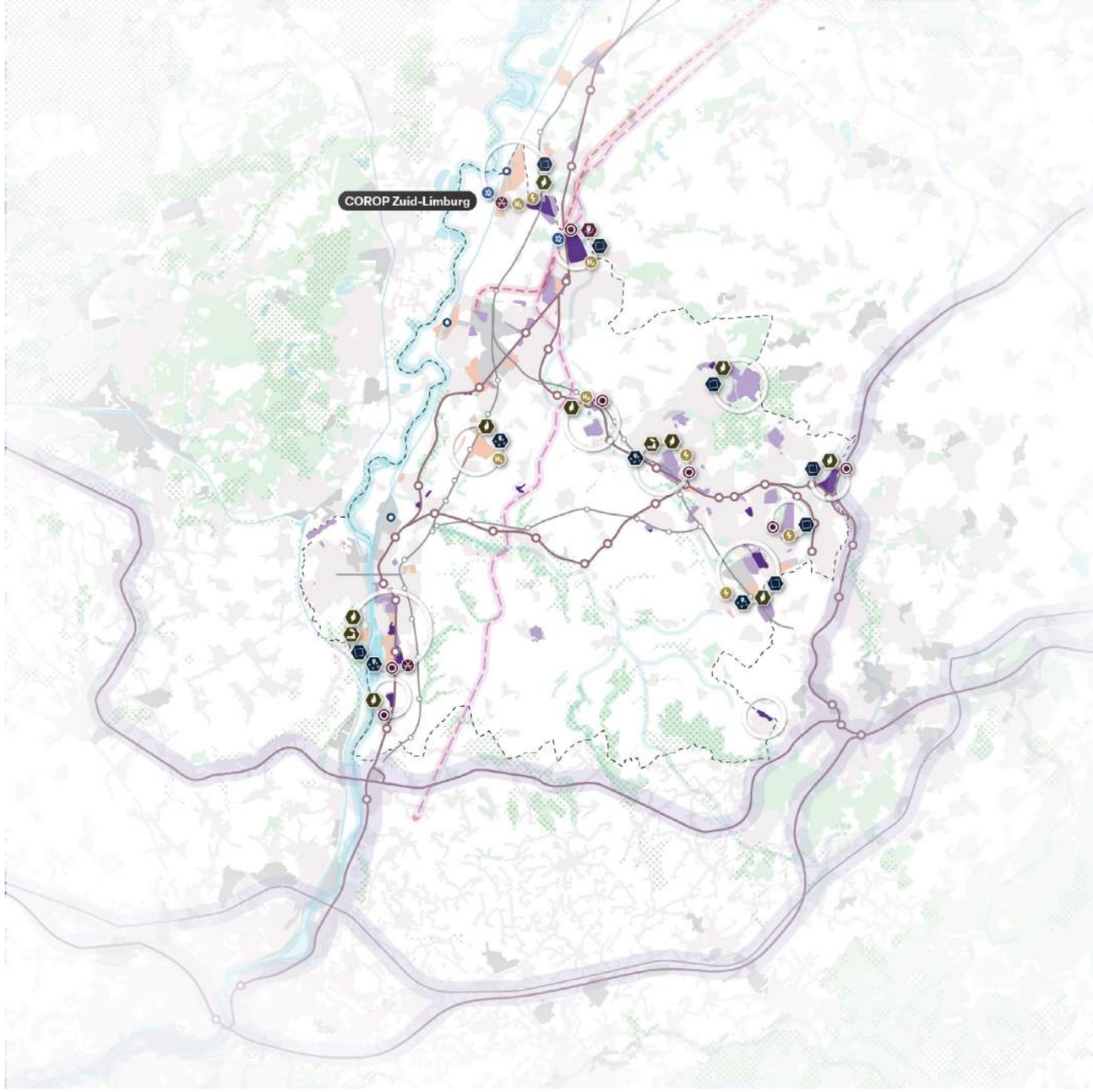
3 Productiemilieus in Zuid-Limburg

De kaart toont per locatie de kwaliteiten qua ligging en inrichting, zoals de nabijheid van het stadscentrum, kavelgrootte en uitgeefbare ruimte, en qua verbindingen, zoals een station, een hoogspanningsstation, multimodale ontsluiting en glasvezel. De grafiek toont het aandeel van de banen en van de netto hectares in het milieu, binnen de werkmilieudatabase. Productiemilieus zijn bedrijventerreinen voor distributie, lichte productie en gemengde bedrijvigheid. Hier zitten maakbedrijven, toeleveranciers, logistiek en bouw. De indicator laat zien hoeveel ruimte er is voor productie en opschaling, en in welke kwaliteit.

In Zuid-Limburg werkt 36,2 procent van de banen in productiemilieus, op 48,3 procent van de hectares.

Bevinding Zuid-Limburg

De productiemilieus tonen beduidend minder kwaliteiten dan in de andere regio's. Alleen bij Sittard en bij Maastricht liggen hoogwaardige productiemilieus.

Productiemilieu: Zuid-Limburg

Aandeel van de banen en van de netto hectares in dit milieu, binnen de werkmilieudatabase. De regio toont ook de aantallen, bij de vergelijkingsgroepen staan ze tussen haakjes

Bron: Werkmilieudatabase capabilities-analyse PosadMaxwan, LISA-banen en netto hectares. Innovatiemilieu telt alleen erkende campussen. De schaal is per milieutype gelijk. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

4 Industriemilieus in Groningen-Assen

De kaart toont per locatie de kwaliteiten qua ligging en inrichting, zoals de nabijheid van het stadscentrum, kavelgrootte en uitgeefbare ruimte, en qua verbindingen, zoals een station, een hoogspanningsstation, multimodale ontsluiting en glasvezel. De grafiek toont het aandeel van de banen en van de netto hectares in het milieu, binnen de werkmilieudatabase. Industriemilieus zijn terreinen voor zware en havengebonden industrie, met hoge milieucategorieën en grote kavels. Ze zijn schaars en moeilijk te vervangen. De indicator laat zien welke regio's ruimte bieden aan grootschalige industrie en aan de verduurzaming daarvan.

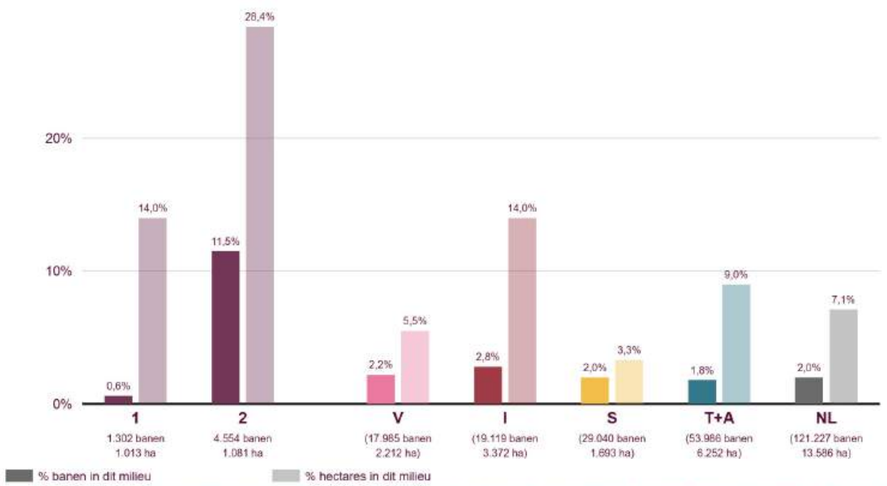
Delfzijl en Oost-Groningen hebben met 11,5 procent van de banen en 28,4 procent van de hectares verreweg het grootste aandeel industriemilieu van alle gebieden. In Groningen-Assen e.o. gaat het om 14 procent van de hectares met slechts 0,6 procent van de banen. Dat is grotendeels de Eemshaven, een ruim terrein met weinig banen per hectare. Samen vormen de havens in de Eemsdelta enkele zeer kenmerkende industriegebieden met zeer hoogwaardige kwaliteiten.

Bevinding Groningen-Assen

Groningen-Assen heeft weinig maar zeer kenmerkende industriegebieden in de havens van Eemshaven en Delfzijl, met zeer hoogwaardige kwaliteiten.

Industriemilieu: Groningen-Assen e.o. en Delfzijl en Oost-Groningen

Aandeel van de banen en van de netto hectares in dit milieu, binnen de werkmilieudatabase. De regio toont ook de aantallen, bij de vergelijkingsgroepen staan ze tussen haakjes

Bron: Werkmilieudatabase capabilities-analyse PosadMaxwan, LISA-banen en netto hectares. Innovatiemilieu telt alleen erkende campussen. De schaal is per milieutype gelijk. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

4 Industriemilieus in Twente

De kaart toont per locatie de kwaliteiten qua ligging en inrichting, zoals de nabijheid van het stadscentrum, kavelgrootte en uitgeefbare ruimte, en qua verbindingen, zoals een station, een hoogspanningsstation, multimodale ontsluiting en glasvezel. De grafiek toont het aandeel van de banen en van de netto hectares in het milieu, binnen de werkmilieudatabase. Industriemilieus zijn terreinen voor zware en havengebonden industrie, met hoge milieucategorieën en grote kavels. Ze zijn schaars en moeilijk te vervangen. De indicator laat zien welke regio's ruimte bieden aan grootschalige industrie en aan de verduurzaming daarvan.

In Twente valt 0,8 procent van de banen en 4,1 procent van de hectares in een industriemilieu.

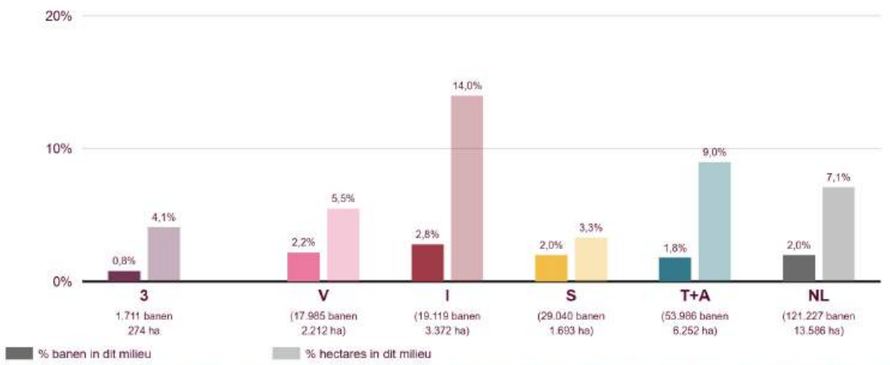
Bevinding Twente

Twente heeft kleine, verspreide industriemilieus. Geen enkel milieu combineert veel kwaliteiten tegelijk.

Industriemilieu: Twente

Aandeel van de banen en van de netto hectares in dit milieu, binnen de werkmilieudatabase. De regio toont ook de aantallen, bij de vergelijkingsgroepen staan ze tussen haakjes

Bron: Werkmilieudatabase capabilities-analyse PosadMaxwan, LISA-banen en netto hectares. Innovatiemilieu telt alleen erkende campussen. De schaal is per milieutype gelijk. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

4 Industriemilieus in Zuid-Limburg

De kaart toont per locatie de kwaliteiten qua ligging en inrichting, zoals de nabijheid van het stadscentrum, kavelgrootte en uitgeefbare ruimte, en qua verbindingen, zoals een station, een hoogspanningsstation, multimodale ontsluiting en glasvezel. De grafiek toont het aandeel van de banen en van de netto hectares in het milieu, binnen de werkmilieudatabase. Industriemilieus zijn terreinen voor zware en havengebonden industrie, met hoge milieucategorieën en grote kavels. Ze zijn schaars en moeilijk te vervangen. De indicator laat zien welke regio's ruimte bieden aan grootschalige industrie en aan de verduurzaming daarvan.

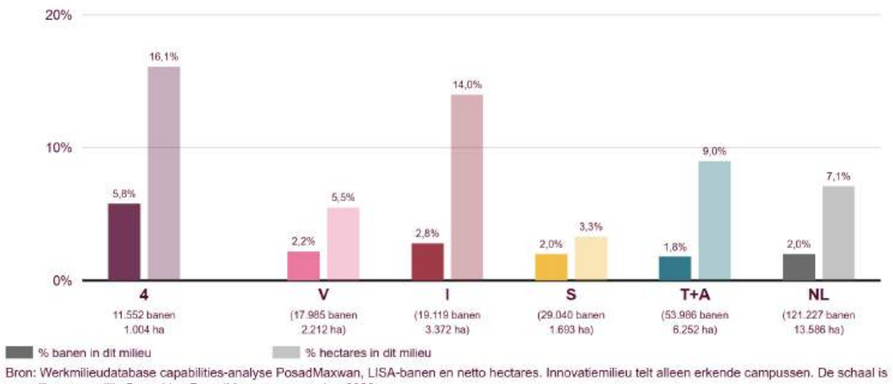
Zuid-Limburg heeft met 5,8 procent van de banen en 16,1 procent van de hectares een groot industriemilieu, geconcentreerd op Chemelot en de Beatrixhaven. Beide terreinen hebben een zeer hoog kwaliteitsniveau.

Bevinding Zuid-Limburg

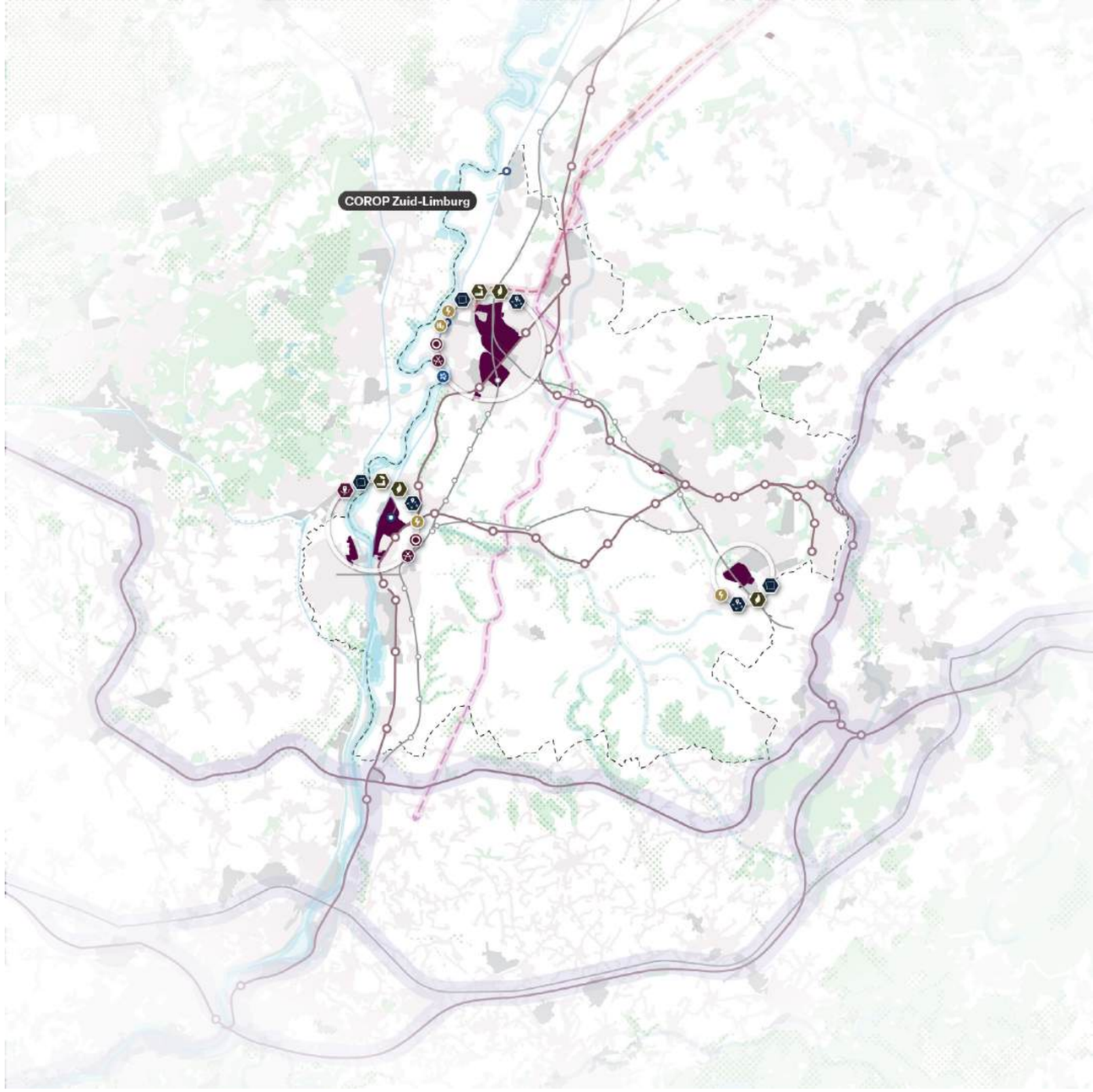
Zuid-Limburg heeft weinig maar zeer kenmerkende industriemilieus van zeer hoog niveau, Chemelot en de Beatrixhaven.

Industriemilieu: Zuid-Limburg

Aandeel van de banen en van de netto hectares in dit milieu, binnen de werkmilieudatabase. De regio toont ook de aantallen, bij de vergelijkingsgroepen staan ze tussen haakjes

Bron: Werkmilieudatabase capabilities-analyse PosadMaxwan, LISA-banen en netto hectares. Innovatiemilieu telt alleen erkende campussen. De schaal is per milieutype gelijk. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

5 Multimodaliteit

De kaart toont hoe goed gebieden ontsloten zijn via weg, spoor en water, en waar die netwerken samenkomen. Multimodale ontsluiting vergroot de keuze voor personen- en goederenvervoer en maakt een locatie robuuster. De indicator laat zien welke delen van de regio's goed verbonden zijn en waar de bereikbaarheid laag is.

Het infrastructuurnetwerk in de drie regio's is omvangrijk vergeleken met een groot deel van Nederland. De spreiding verschilt. In Groningen-Assen is het beeld diffuus. De steden zijn multimodaal ontsloten, kleinere dorpen hebben ofwel spoor ofwel snelweg, en grote gebieden zijn slecht bereikbaar. Twente heeft twee multimodale assen. De sterkste loopt van Enschede via Hengelo en Almelo richting Deventer, met snelweg, spoor en het Twentekanaal. De tweede loopt vanaf Almelo noordwaarts richting Hardenberg en Emmen. Buiten die assen is de bereikbaarheid laag. Zuid-Limburg is vrijwel geheel multimodaal ontsloten. Alleen delen van het Heuvelland zijn minder goed bereikbaar.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

Het infrastructuurnetwerk is omvangrijk vergeleken met een groot deel van de regio's in Nederland.

Bevinding Groningen-Assen

Een diffuus beeld. Steden zijn multimodaal ontsloten, kleinere dorpen via spoor of snelweg, en grote gebieden hebben een lage bereikbaarheid

Bevinding Twente

Er zijn twee multimodale assen, Enschede-Hengelo-Almelo-Deventer en Almelo-Emmen.

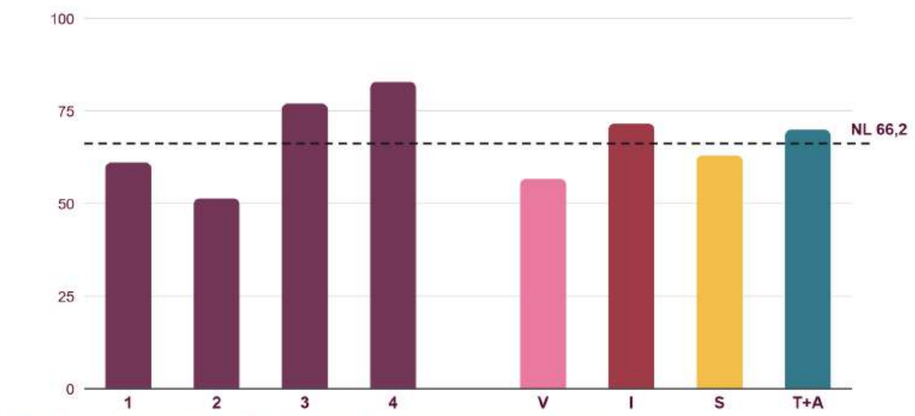
Bevinding Zuid-Limburg

Vrijwel heel Zuid-Limburg is multimodaal ontsloten. Delen van het Heuvelland hebben een lage bereikbaarheid.

Multimodaal ontsloten wonen

Aandeel inwoners binnen 5 km van een treinstation en binnen 5 km van een oprit van een hoofdverkeersweg

aandeel inwoners in %

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2026. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: 500 meter-grid op CBS-vierkantstatistieken, extract februari 2026, jaargang inwonertallen onbevestigd. Bevolking per categorie geteld. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

6 OV-knooppuntwaarde

De kaart toont per station het toegankelijkheidsniveau van het openbaar vervoer en de verhouding tussen inwoners en banen in de omgeving. Een hoge knooppuntwaarde met veel banen en inwoners in de nabijheid wijst op een goed benut knooppunt. Een hoge knooppuntwaarde met weinig banen of inwoners wijst op een kans voor verdichting rond het station.

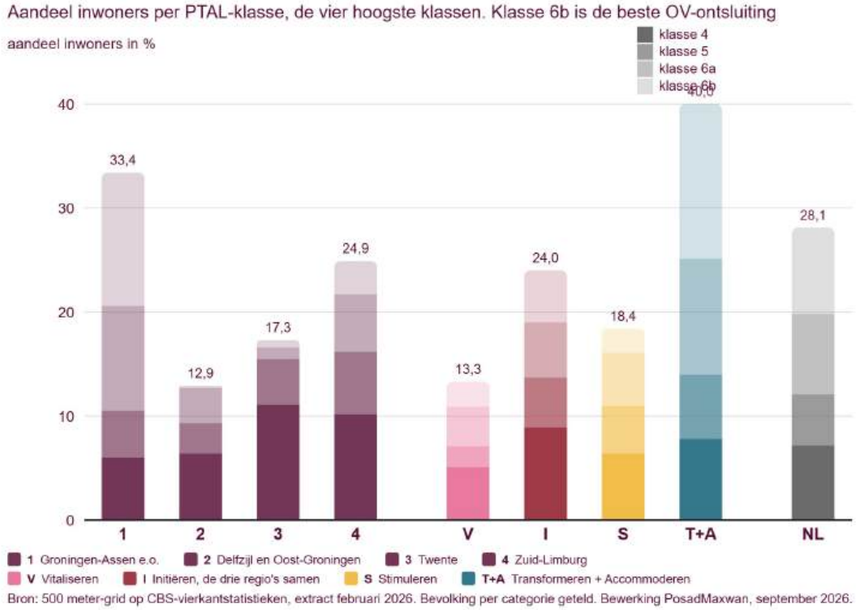
Bevinding Initiërenregio's Algemeen

Iedere regio heeft twee à drie steden met een hoge knooppuntwaarde en een passende verhouding tussen banen en inwoners, en enkele kernen waar die match nog ontbreekt. Daar liggen kansen om wonen en werken bij het station te concentreren.

Wonen bij OV-knooppunten, naar PTAL-klasse

Aandeel inwoners per PTAL-klasse, de vier hoogste klassen. Klasse 6b is de beste OV-ontsluiting

Bron: 500 meter-grid op CBS-vierkantstatistieken, extract februari 2026. Bevolking per categorie geteld. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

7 Goederencorridors en logistieke positie

De kaart toont de belangrijkste goederencorridors over weg, spoor, water en buisleiding, en de ligging van de regio's ten opzichte van de logistieke hoofdstromen. Een ligging aan een hoofdcorridor verlaagt transportkosten en vergroot de aantrekkingskracht voor industrie en logistiek.

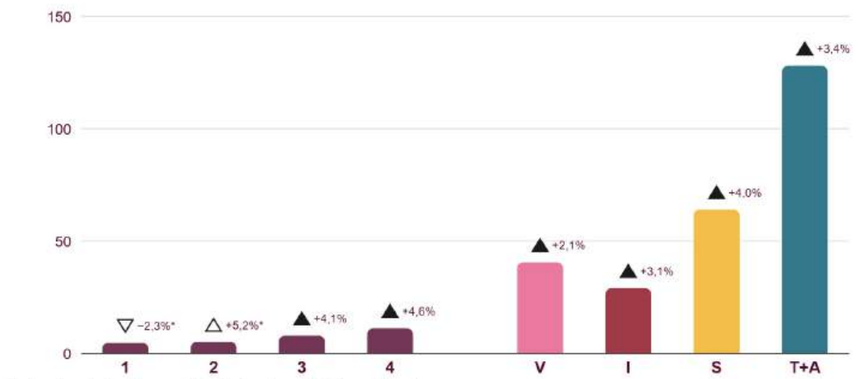
De drie regio's zijn verbonden met belangrijke goederencorridors, op wisselende afstand van de hoofdstromen. Twente en Zuid-Limburg liggen aan corridors van het Europese TEN-T-kernnetwerk richting Duitsland en België. Groningen-Assen ligt het verst van de logistieke hoofdcorridors. Daar functioneert een meer zelfstandig systeem van havens en infrastructuur, met de Eemsdelta als eigen toegangspoort tot zee.

Bevinding Groningen-Assen

Groningen-Assen ligt het verst van de logistieke hoofdcorridors. Daar functioneert een meer zelfstandig systeem van havens en infrastructuur.

Totale exportwaarde 2023

Internationale goederenuitvoer per regio in miljard euro, 2023, zonder wederuitvoer

* het trendvenster kruist een gebiedswijziging, de reeks is daar niet continu
Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2015-2023. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS regionale goederenstromen. Alleen goederen, diensten tellen niet mee. Nederland totaal 269 miljard euro in 2023. Aardgas, rauwe melk en suikerbieten ontbreken in de brontabel; waar CBS verder goederengroepen onderdrukt is de uitvoer een ondergrens. Bewerking PosadMaxwan, oktober 2026.

8 Digitale connectiviteit

De kaart toont de beschikbaarheid van glasvezel, de ligging van datacenters en de aanlandingspunten van internationale datakabels. Digitale infrastructuur is een randvoorwaarde voor vrijwel alle bedrijvigheid en in het bijzonder voor data-intensieve sectoren en toepassingen van AI.

Bevinding Groningen-Assen

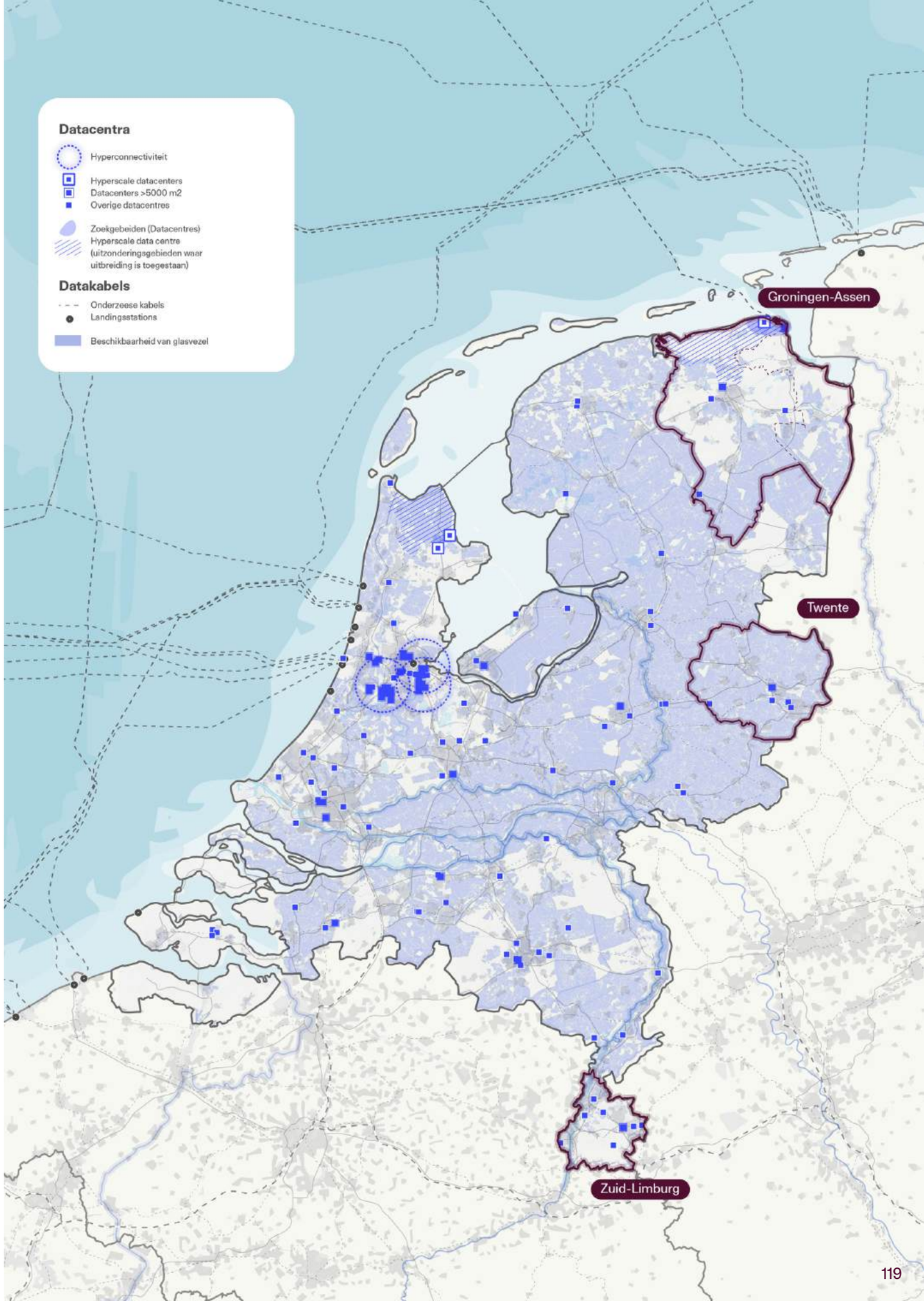
Glasvezel is ongelijk verspreid. Wel heeft Groningen-Assen een unieke positie buiten de Randstad als aanlanding van internationale datakabels en vestigingsplek voor datacenters.

Bevinding Twente

Glasvezel is vrijwel gebiedsdekkend. Het beeld voor datacenters is gemiddeld.

Bevinding Zuid-Limburg

Glasvezel ontbreekt in grote delen van Zuid-Limburg. Daartegenover staat een opvallend groot aantal datacenters, vergelijkbaar met Rotterdam of Eindhoven.

9 Energie-infrastructuur

De kaart toont het hoogspanningsnet, gas- en waterstofinfrastructuur, energie-intensieve industrieclusters en grootschalige energieopwekking. De indicator laat zien waar energie beschikbaar is en waar de infrastructuur de groei van bedrijvigheid kan dragen of juist beperkt. Bij de huidige netcongestie is dit een van de meest bepalende factoren voor nieuwe vestiging en uitbreiding.

Groningen-Assen is een energieknooppunt van nationale betekenis, met een uitgebreid energienetwerk en een hoge beschikbaarheid van energie. Voor Twente kan energie een knelpunt worden. De energie-infrastructuur is beperkt en de beschikbaarheid ligt rond het landelijk gemiddelde. Een aftakking van het Duitse waterstofnetwerk bij Nordhorn moet eind 2027 gereed zijn. In Zuid-Limburg is alleen Chemelot bij Sittard-Geleen goed aangesloten op het hoogspanningsnet, terwijl de verduurzaming daar een veelvoud van het huidige stroomverbruik vraagt.De Delta Rhine Corridor moet Chemelot verbinden met Rotterdam en Duitsland.

Energie in de buurt betekent nog geen aansluiting. Medio 2026 is de netcapaciteit in Groningen, Overijssel en Limburg vrijwel vol. Netbeheerders verwachten structurele ontlasting pas rond 2035. Ook in de regio's met veel energie is netcapaciteit daarmee de feitelijke rem op nieuwe vestiging en uitbreiding.

Bevinding Groningen-Assen

Groningen-Assen is een energieknooppunt, met een uitgebreid energienetwerk en veel beschikbare energie.

Bevinding Twente

Voor Twente is energie een mogelijk knelpunt. De energie-infrastructuur is beperkt. Een aansluiting op het Duitse waterstofnetwerk is voorzien voor eind 2027.

Bevinding Zuid-Limburg

Alleen Chemelot is goed aangesloten op het hoogspanningsnet, terwijl de verduurzaming daar een veelvoud van het huidige stroomverbruik vraagt.

10 Hernieuwbare energieproductie

De kaart toont de productie van hernieuwbare energie uit zon en wind en de beschikbaarheid daarvan per gebied. Nabijheid van hernieuwbare energie wordt steeds belangrijker voor bedrijven die willen verduurzamen en voor nieuwe energie-intensieve activiteiten, zoals datacenters en de productie van waterstof.

Bevinding Groningen-Assen

De totale hoeveelheid beschikbare hernieuwbare energie is zeer hoog in deze regio.

Bevinding Twente

De totale hoeveelheid beschikbare hernieuwbare energie is gemiddeld in deze regio.

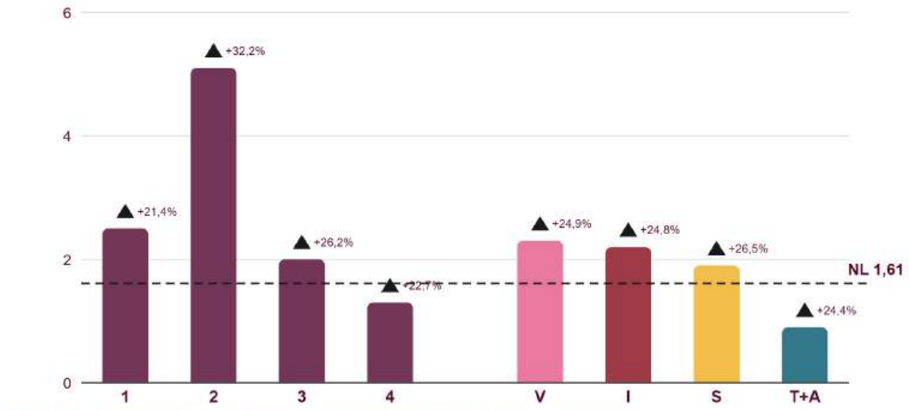
Bevinding Zuid-Limburg

De beschikbaarheid van hernieuwbare energie is lager dan gemiddeld, met uitzondering van het gebied rond Chemelot.

Zonnestroomvermogen per inwoner 2025

Opgesteld vermogen van zonnepanelen per inwoner, 2025, alle sectoren en woningen

kilowattpiek per inwoner

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2019-2025. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS 85005NED, opgesteld vermogen. De productie per gemeente is vertrouwelijk en windvermogen staat alleen per provincie, dus dit is de zonkant van de hernieuwbare opwek. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

11 Water- en bodemsysteem als randvoorwaarde

De kaart is gebaseerd op de Ontwerp-Nota Ruimte. Hij toont de veranderende condities van het water- en bodemsysteem, zoals vernatting, bodemdaling, verzilting en verdroging, en de ruimte die nodig is voor waterveiligheid en het hoofdwatersysteem. Water en bodem bepalen steeds meer waar welke functies op termijn passen. De indicator laat zien welke randvoorwaarden dat oplevert voor ruimtelijke ontwikkeling in de regio's.

De drie regio's liggen grotendeels op de hogere zandgronden. Ze staan daardoor voor andere opgaven dan het laaggelegen westen van Nederland. Toenemende verdroging en de afvoer en berging van water staan centraal. Groningen-Assen heeft daarnaast opgaven langs de kust, zoals verzilting, kwel en de versterking van primaire keringen. Een groot deel van Twente en Zuid-Limburg ligt hoog en droog, buiten de gebieden met een groot overstromingsrisico. Dat is een vestigingsvoordeel ten opzichte van grote delen van het westen.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De regio's staan grotendeels voor dezelfde opgaven in het water- en bodemsysteem, met toenemende verdroging op de zandgronden en de afvoer en berging van water.

Bevinding Groningen-Assen

Groningen-Assen heeft daarnaast opgaven langs de kust, zoals verzilting, kwel en de versterking van primaire keringen.

12 Klimaatopgaven voor wonen en bereikbaarheid

De kaart is gebaseerd op de Ontwerp-Nota Ruimte en toont de klimaatopgaven die raken aan wonen en bereikbaarheid. Het gaat om klimaatadaptief bouwen, risico's op wateroverlast, bescherming van drinkwater en veilig leven in de delta. De indicator laat zien met welke voorwaarden rekening moet worden gehouden bij nieuwe woningbouw en infrastructuur.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De regio's staan grotendeels voor dezelfde opgaven voor wonen, met verspreide grondwaterbeschermingsgebieden en overstromingsrisico's rond rivieren en kanalen.

Bevinding Twente

Twente heeft daarnaast te maken met kwetsbare, vrij afwaterende stedelijke gebieden.

13 Klimaatopgaven voor energie en economie

De kaart is gebaseerd op de ontwerp-Nota Ruimte en toont de klimaatopgaven die raken aan energie en economie. Het gaat om zoetwater voor grote gebruikers, de bescherming van strategische grondwatervoorraden, verzilting en bodemdaling, en de bevaarbaarheid van rivieren. De indicator laat zien met welke voorwaarden bedrijven en energie-infrastructuur rekening moeten houden bij vestiging en uitbreiding.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

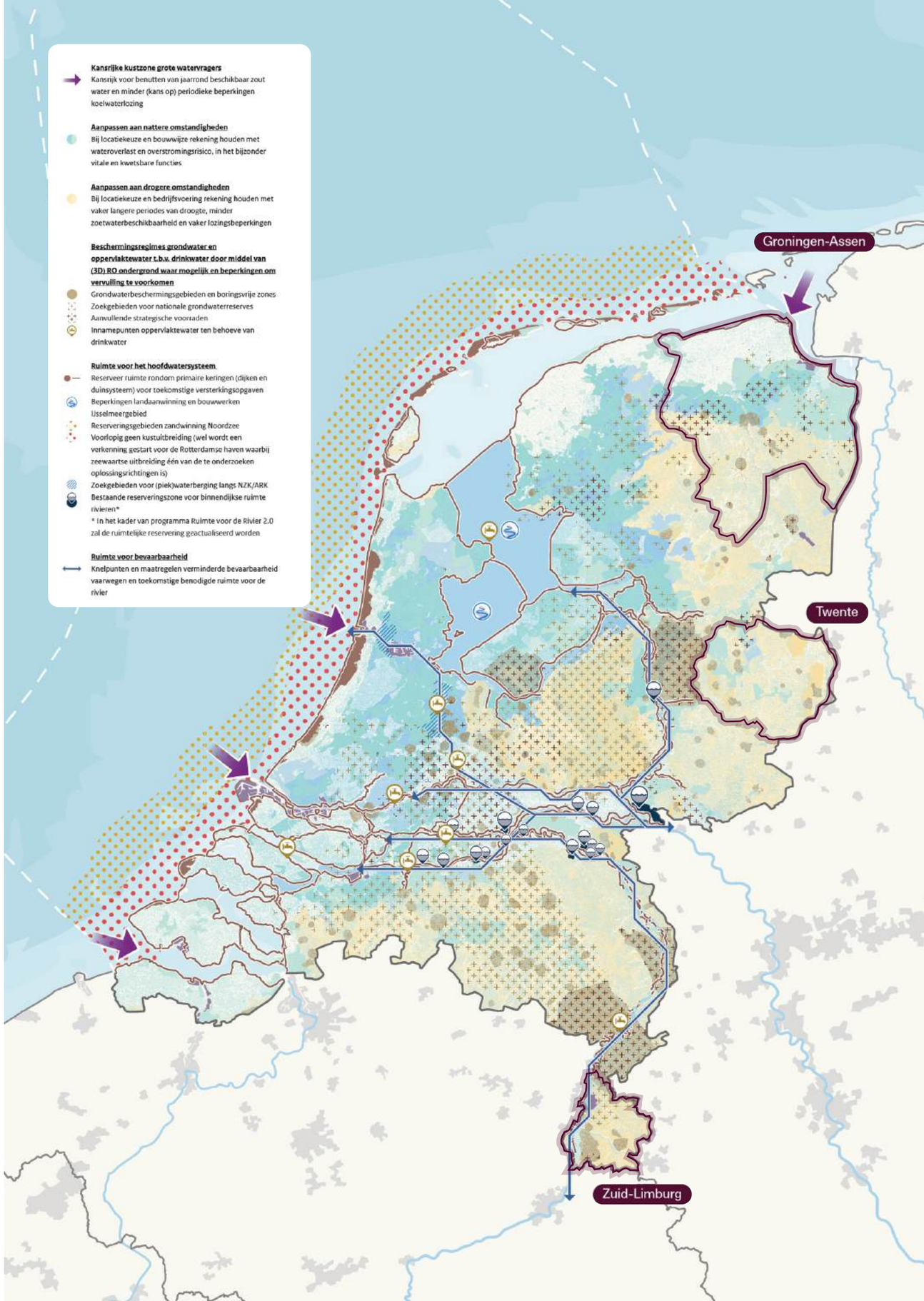
De regio's staan grotendeels voor dezelfde opgaven voor economie, met verspreide gebieden voor de bescherming van strategische voorraden.

Bevinding Groningen-Assen

Groningen-Assen heeft opgaven in het kustgebied, zoals verzilting, kwel en bodemdaling. De kustzone biedt wel kansen voor grote watergebruikers.

Bevinding Zuid-Limburg

Zuid-Limburg heeft opgaven rond de bevaarbaarheid van de Maas.

Bevindingen Ruimtelijk-Economische Condities

Initiërenregio's

5 Multimodaliteit

Het infrastructuurnetwerk is omvangrijk vergeleken met een groot deel van de regio's in Nederland.

6 OV-knooppuntwaarde

Iedere regio heeft twee à drie steden met een hoge knooppuntwaarde en een passende verhouding tussen banen en inwoners, en enkele kernen waar die match nog ontbreekt. Daar liggen kansenom wonen en werken bij het station te concentreren.

11 Water- en bodemsysteem als randvoorwaarde

De regio's staan grotendeels voor dezelfde opgaven in het water- en bodemsysteem, met toenemende verdroging op de zandgronden en de afvoer en berging van water.

12 Klimaatopgaven voor wonen en bereikbaarheid

De regio's staan grotendeels voor dezelfde opgaven voor wonen, met verspreide grondwaterbeschermingsgebieden en overstromingsrisico's rond rivieren en kanalen.

13 Klimaatopgaven voor energie en economie

De regio's staan grotendeels voor dezelfde opgaven voor economie, met verspreide gebieden voor de bescherming van strategische voorraden.

Groningen-Assen

1 Innovatiemilieus

Het enige erkende innovatiemilieu scoort beperkt op ligging en bereikbaarheid.

2 Stedelijke werkmilieus

De stedelijke werkmilieus in Groningen, en in mindere mate in Assen, tonen een zeer hoog kwaliteitsniveau.

3 Productiemilieus

Vanaf Groningen tekent zich een duidelijke as oostwaarts af met kwalitatief hoogwaardige productiemilieus.

4 Industriemilieus

Groningen-Assen heeft weinig maar zeer kenmerkende industriegebieden in de havens van Eemshaven en Delfzijl, met zeer hoogwaardige kwaliteiten.

5 Multimodaliteit

Een diffuus beeld. Steden zijn multimodaal ontsloten, kleine dorpen via spoor of snelweg, en grote gebieden hebben een lage bereikbaarheid

7 Goederencorridors en logistieke positie

Groningen-Assen ligt het verst van de logistieke hoofdcorridors. Hier bestaat een meer zelfstandig systeem van havens en infrastructuur.

8 Digitale connectiviteit

Een diffuus beeld qua glasvezel. Wel heeft Groningen-Assen een unieke positie buiten de Randstad als aanlanding van internetkabels en vestigingsplek voor datacenters.

Twente

1 Innovatiemilieus

De innovatiemilieus scoren in deze analyse op veel kwaliteiten. Ze liggen dicht bij elkaar rond Hengelo en Enschede.

2 Stedelijke werkmilieus

De stedelijke werkmilieus liggen verspreid door de regio en tonen wisselende kwaliteitsniveaus.

3 Productiemilieus

Productiemilieus met hoge kwaliteitsniveaus liggen verspreid door de regio.

3 Productiemilieus

Bij Almelo (bedrijvenpark Turfkade) en tussen Hengelo en Enschede (Havens) liggen productiemilieus met de hoogste kwaliteitsniveaus van Nederland.

4 Industriemilieus

Twente heeft kleine, verspreide industriemilieus. Geen enkel milieu combineert veel kwaliteiten tegelijk.

5 Multimodaliteit

Er zijn twee multimodale assen, Enschede-Hengelo-Almelo-Deventer en Almelo-Emmen.

8 Digitale connectiviteit

Glasvezel is vrijwel gebiedsdekkend. Het beeld voor datacenters is gemiddeld.

Zuid-Limburg

1 Innovatiemilieus

De innovatiemilieus zijn goed geprofileerd en verspreid door de regio, met wisselende kwaliteiten.

2 Stedelijke werkmilieus

De stedelijke werkmilieus liggen verspreid door de regio en tonen wisselende kwaliteitsniveaus.

3 Productiemilieus

De productiemilieus tonen beduidend minder kwaliteiten dan in de andere regio's. Alleen bij Sittard en bij Maastricht liggen hoogwaardige productiemilieus.

4 Industriemilieus

Zuid-Limburg heeft weinig maar zeer kenmerkende industriemilieus van zeer hoog niveau, Chemelot en de Beatrixhaven.

5 Multimodaliteit

Vrijwel heel Zuid-Limburg is multimodaal ontsloten. Delen van het Heuvelland hebben een lage bereikbaarheid.

8 Digitale connectiviteit

In vrijwel heel Zuid-Limburg ontbreekt glasvezel. Daartegenover staat een opvallend groot aantal datacenters, vergelijkbaar met Rotterdam of Eindhoven.

9 Energie-infrastructuur

Alleen Chemelot is goed aangesloten op het hoogspanningsnet, terwijl de verduurzaming daar een veelvoud van het huidige stroomverbruik vraagt.

Bevindingen Ruimtelijk-Economische Condities *(vervolg)*

Initiërenregio's

Groningen-Assen

9 Energie-infrastructuur

Groningen-Assen is een energieknooppunt, met een uitgebreid energienetwerk en veel beschikbare energie.

10 Hernieuwbare energieproductie

De totale hoeveelheid beschikbare hernieuwbare energie is zeer hoog in deze regio.

11 Water- en bodemsysteem als randvoorwaarde

Groningen-Assen heeft daarnaast opgaven langs de kust, zoals verzilting, kwel en de versterking van primaire keringen.

13 Klimaatopgaven voor energie en economie

Groningen-Assen heeft opgaven in het kustgebied, zoals verzilting, kwel en bodemdaling. De kustzone biedt wel kansen voor grote watergebruikers.

Twente

9 Energie-infrastructuur

Voor Twente is energie een mogelijk knelpunt. De energie-infrastructuur is beperkt. Een aansluiting op het Duitse waterstofnetwerk is voorzien voor eind 2027.

10 Hernieuwbare energieproductie

De totale hoeveelheid beschikbare hernieuwbare energie is zeer hoog in deze regio.

12 Klimaatopgaven voor wonen en bereikbaarheid

Twente heeft daarnaast te maken met kwetsbare, vrij afwaterende stedelijke gebieden.

Zuid-Limburg

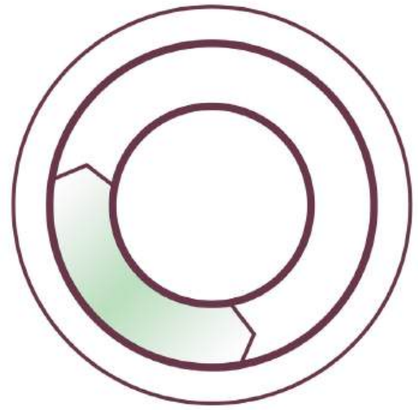
10 Hernieuwbare energieproductie

De beschikbaarheid van hernieuwbare energie is (veel) lager dan gemiddeld, met uitzondering van het gebied rond Chemelot.

13 Klimaatopgaven voor energie en economie

Zuid-Limburg heeft opgaven rond de bevaarbaarheid van de Maas.

Sociaal-Ruimtelijke Condities

Toelichting op de dimensie

De dimensie sociaal-ruimtelijke condities is in dit raamwerk de vierde van vijf dimensies. Deze dimensie beschrijft de leefwereld waarin de schaalsprong moet landen. Waar mensen wonen, welke voorzieningen zij binnen bereik hebben, hoe gezond en verbonden zij zijn, en of de woningmarkt de mensen kan huisvesten die de economische motor en het menselijk kapitaal nodig hebben. De drie initieerregio's bieden wat de Randstad steeds minder kan bieden. Betaalbaar wonen, landschap binnen fietsafstand en een dagelijks leven zonder files. Tegelijkertijd kampen delen van dezelfde regio's met de hardnekkigste achterstanden in brede welvaart van Nederland. De initieerregio's zijn aantrekkelijk en kwetsbaar tegelijk.

Indicatoren

Indicatoren m.b.t. woonmilieus en woningmarkt
- Indicator 1: Woonmilieus
- Indicator 2: Woningprijsontwikkeling
- Indicator 3: Nieuwbouw en woningtekort

Indicatoren m.b.t. het voorzieningenniveau
- Indicator 4: Regionaal voorzieningenniveau
- Indicator 5: Basisvoorzieningenniveau
- Indicator 6: Groenvoorzieningen en landschapskwaliteit

Indicatoren m.b.t. de kwaliteit van leven
- Indicator 7: Brede welvaart
- Indicator 8: Sociale eenzaamheid
- Indicator 9: Tevredenheid over de woonomgeving
- Indicator 10: Goed ervaren gezondheid

1 Woonmilieus

De kaart deelt woongebieden in naar woonmilieu, van centrumstedelijk en stedelijk tot dorps en landelijk. Het woonmilieu bepaalt welke woonwensen een regio kan bedienen, en daarmee welke huishoudens zij aantrekt en vasthoudt.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De initieerregio's hebben veel meer luwe woonmilieus en minder stedelijke milieus dan andere regio's.

Bevinding Groningen-Assen

In de stad Groningen liggen stedelijke woon-werkmilieus. De rest van de regio is overwegend luw.

Bevinding Twente

De centra van enkele steden hebben stedelijke woon-werkmilieus. De rest van de regio is vooral luw.

Bevinding Zuid-Limburg

De Parkstad vormt een aaneengesloten stedelijk woonmilieu. De centra hebben stedelijke woon-werkmilieus.

2 Woningprijs-ontwikkeling

De kaart toont de ontwikkeling van de gemiddelde woningprijs per gemeente. Woningprijzen weerspiegelen de vraag naar wonen in een gebied. Een lagere prijsstijging houdt wonen betaalbaarder en kan een vestigingsvoordeel zijn voor huishoudens en werknemers.

De woningprijzen zijn in de drie regio's, op lokale uitzonderingen na, minder hard gestegen dan in de rest van Nederland. De sterkste stijging zit in de Randstad en in delen van Brabant en Gelderland. In Groningen-Assen valt de omgeving van de stad Groningen op met een sterkere stijging. Betaalbaar wonen is daarmee een vestigingsvoordeel van de regio's, nu wonen in de Randstad voor veel huishoudens steeds minder betaalbaar wordt.

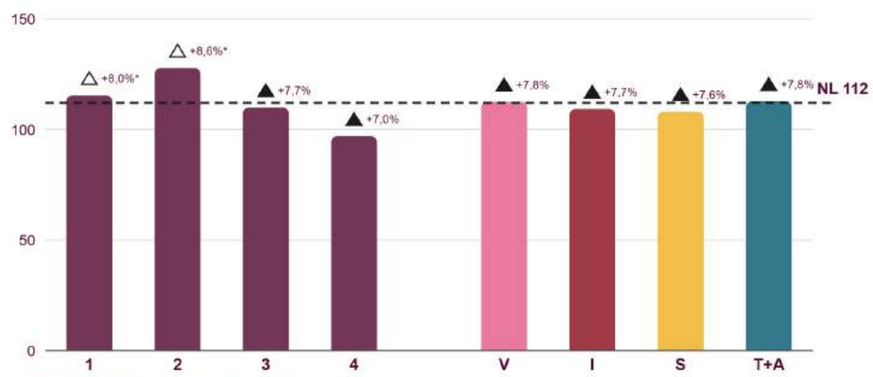
Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De woningprijzen zijn, op lokale uitzonderingen na, minder hard gestegen dan in de rest van Nederland.

Woningprijsontwikkeling 2015-2025

Stijging van de gemiddelde verkoopprijs van bestaande koopwoningen, 2015-2025. Nederland kwam uit op 479 duizend euro

prijsstijging 2015-2025 in %

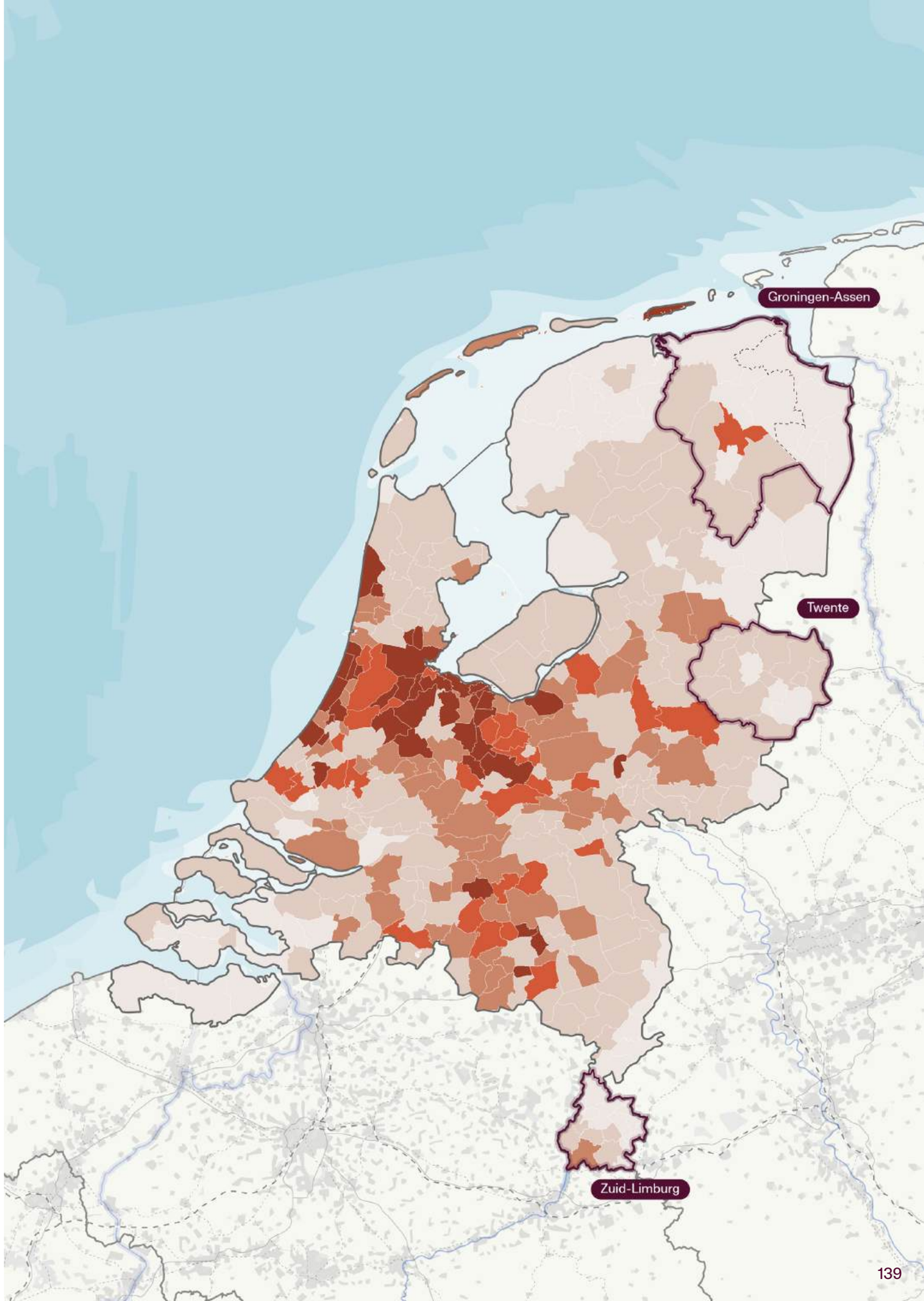

* het trendvenster kruist een gebiedswijziging, de reeks is daar niet continu

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2015-2025. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS 83625NED, gemiddelde verkoopprijzen per gemeente, gewogen met inwonertal omdat CBS geen verkoopaantallen per gemeente publiceert; de uitkomst is daarmee geschat. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

3 Nieuwbouw en woningtekort

De kaart toont per regio het woningtekort en de ontwikkeling van de woningvoorraad. De indicator laat zien of de woningbouw de vraag bijhoudt en of een regio ruimte heeft om nieuwe bewoners te huisvesten.

Het woningtekort is in de drie regio's kleiner dan in grote delen van Nederland. De nieuwbouw ligt er echter ook lager. Dat beeld volgt uit prognoses die de trend van de afgelopen jaren doortrekken. Zodra de economische ontwikkeling meer mensen aantrekt, dreigt de woningbouw achter te blijven. Voor een schaalsprong is tijdige bouw van passende woningen daarom een voorwaarde, gericht op de woon- en werkomgeving die de regio voor nieuwe en huidige inwoners wil maken.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

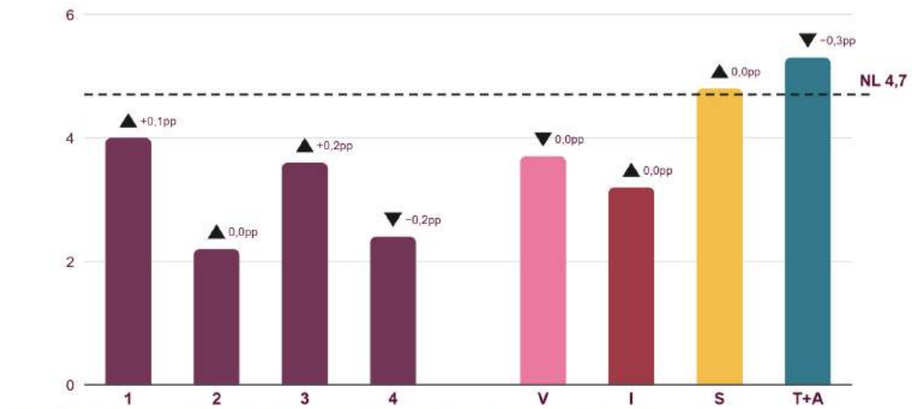
Het woningtekort is kleiner dan in andere Nederlandse regio's, maar ook de nieuwbouw ligt lager.

Woningtekort 2026, prognose

Statistisch woningtekort als percentage van de woningvoorraad, prognose voor 2026

tekort in % van de voorraad

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2026-2030, prognose. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: ABF Primos Demografie 2024 via datawonen.nl, vastgelegd 28-9-2026, tekorten opgeteld over COROP-leden op de CBS-woningvoorraad als noemer. Alles prognose en daarmee geschat. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

4 Regionaal voorzieningen-niveau

De kaart toont de nabijheid van regionale voorzieningen, zoals ziekenhuizen, theaters, grotere winkelgebieden en hoger onderwijs. Deze voorzieningen hebben een groot verzorgingsgebied nodig en bepalen mede hoe aantrekkelijk een regio is om te wonen.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

Het regionale voorzieningenniveau is, net als in de rest van Nederland, alleen hoog in de steden.

Bevinding Groningen-Assen

De afstand tot regionale voorzieningen is op sommige plekken zeer groot.

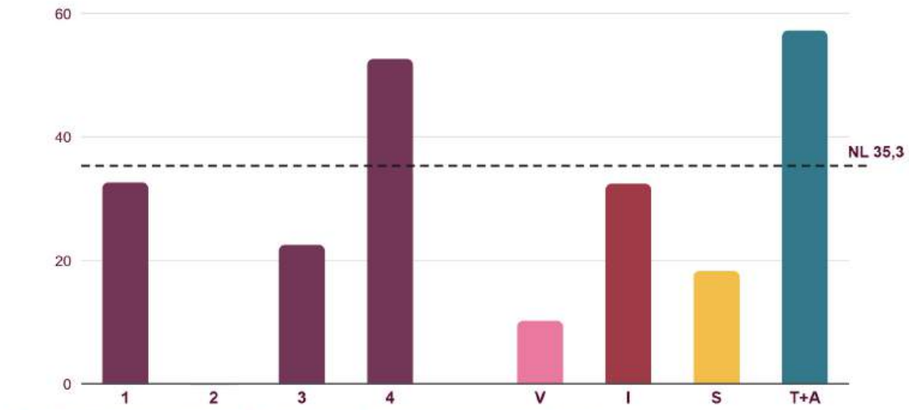
Bevinding Zuid-Limburg

Het regionale voorzieningenniveau is ook vanuit het Heuvelland hoog, uniek voor een gebied buiten de grote steden.

Wonen bij regionale voorzieningen

Aandeel inwoners met meer dan 50 regionale voorzieningen binnen bereik

aandeel inwoners in %

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2026. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. 2 Delfzijl en Oost-Groningen 3 Twente 4 Zuid-Limburg
V Vitaliseren I Initiëren, de drie regio's samen S Stimuleren T+A Transformeren + Accommoderen

Bron: 500 meter-grid op CBS-vierkantstatistieken, extract februari 2026, jaargang inwonertallen onbevestigd. Bevolking per categorie geteld. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

5 Basis-voorzieningen-niveau

De kaart toont hoe dicht inwoners bij basisvoorzieningen wonen, zoals een supermarkt, huisarts, basisschool en kinderopvang. Mensen gebruiken deze voorzieningen dagelijks of wekelijks. De indicator laat zien of ook kleinere kernen en het landelijk gebied in die basis voorzien.

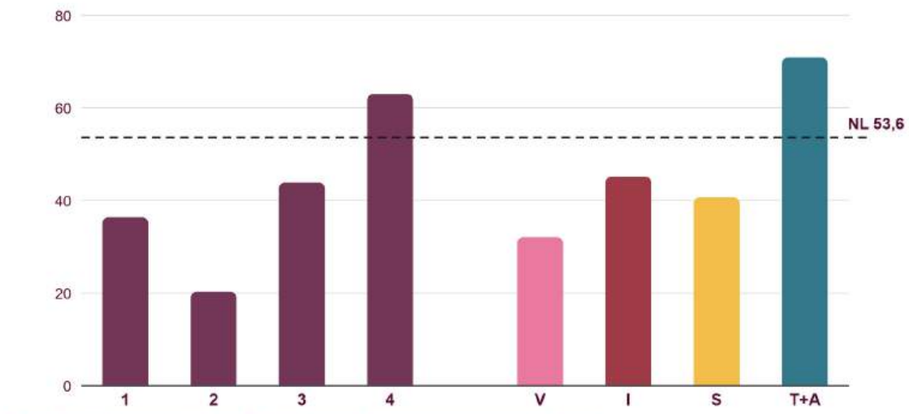
Bevinding Initiërenregio's Algemeen

De verschillen tussen stad en platteland zijn in de drie regio's vergelijkbaar met elders in het land.

Wonen bij basisvoorzieningen

Aandeel inwoners met meer dan 100 basisvoorzieningen binnen bereik

aandeel inwoners in %

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2026. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: 500 meter-grid op CBS-vierkantstatistieken, extract februari 2026, jaargang inwonertallen onbevestigd. Bevolking per categorie geteld. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

6 Groenvoorzieningen en landschapskwaliteit

De kaart toont beschermde natuur, landschappen met bijzondere kwaliteit en recreatieve routes. Groen en landschap binnen bereik dragen bij aan gezondheid en woonkwaliteit, en aan de aantrekkingskracht van een regio voor bewoners en werknemers.

Het landschap is in elk van de drie regio's anders georganiseerd.

Bevinding Groningen-Assen

Groen met een formele natuurstatus ligt vooral geclusterd tussen Groningen en Assen, rond de Drentsche Aa en het Noordenveld.

Bevinding Twente

Kwalitatief hoogwaardige groengebieden liggen in kleinere eenheden verspreid door de regio.

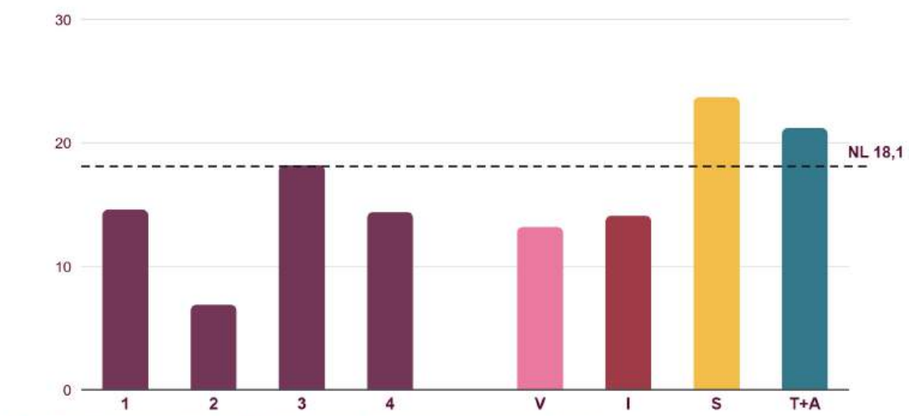
Bevinding Zuid-Limburg

De beschermde groengebieden vormen één aaneengesloten geheel, het Heuvelland, binnen een stedelijke rand.

Groen oppervlak 2017

Bos, open natuurlijk terrein en recreatieterrein als aandeel van het landoppervlak

aandeel van het landoppervlak in %

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2017. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS 70262ned, bodemgebruik 2017, de laatste gemeentelijke jaargang van de bodemstatistiek. Agrarisch cultuurlandschap telt hier niet mee.
Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

7 Brede welvaart

De brede welvaartsindex combineert per gemeente indicatoren over onder meer materiële welvaart, gezondheid, woonomgeving, sociale samenhang en veiligheid. De indicator laat zien hoe het gesteld is met de kwaliteit van leven, breder dan inkomen alleen.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

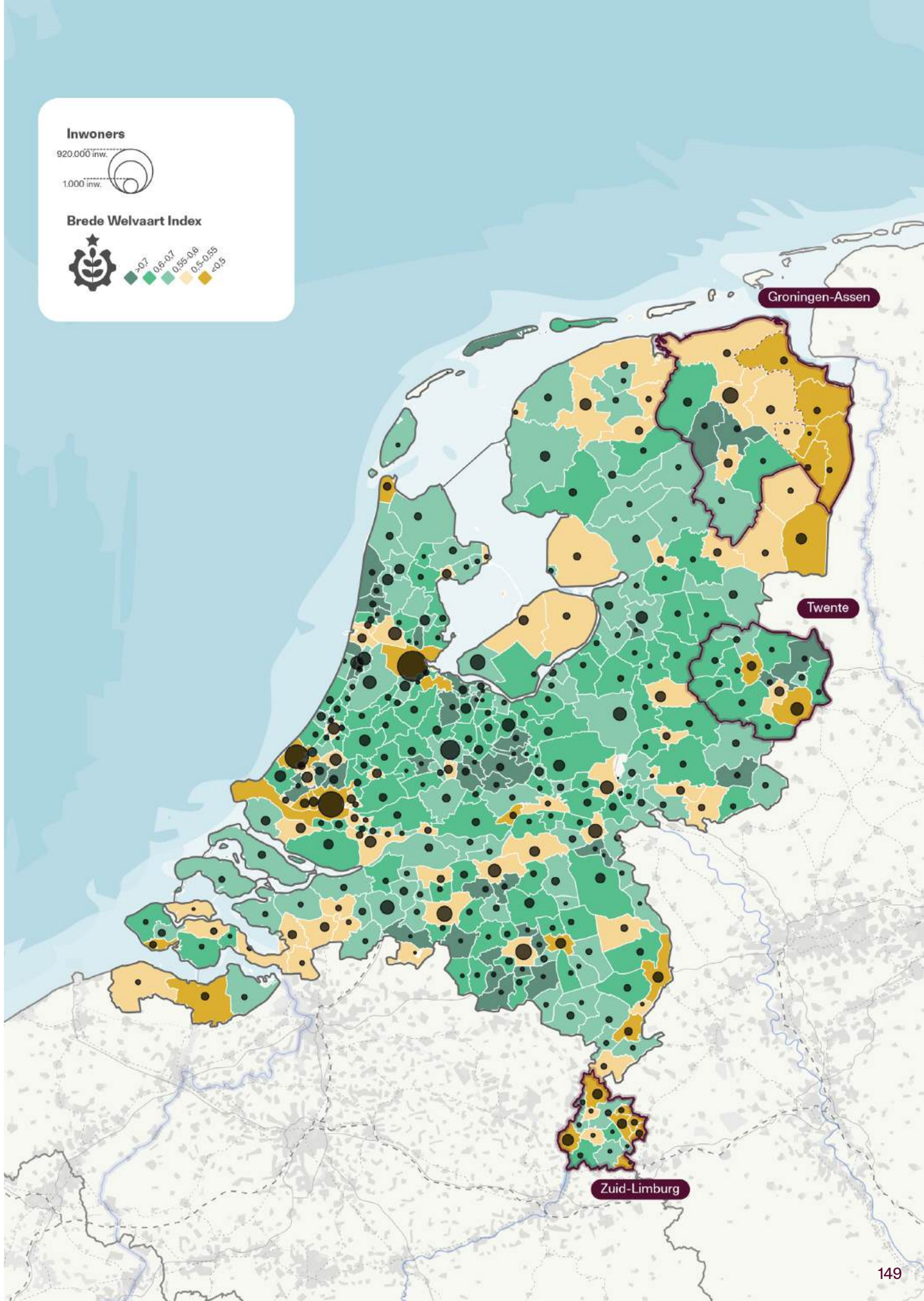
Het patroon volgt grotendeels het landelijk beeld, met lagere scores in de steden.

Bevinding Groningen-Assen

Oost-Groningen heeft een uitzonderlijk lage score op brede welvaart.

Bevinding Zuid-Limburg

Een groot deel van de gemeenten scoort laag op brede welvaart, vooral in de Parkstad en de Westelijke Mijnstreek.

8 Sociale eenzaamheid

De kaart toont per gemeente het aandeel inwoners dat zich sociaal eenzaam voelt. Sociale eenzaamheid hangt samen met gezondheid, maatschappelijke deelname en de kracht van gemeenschappen.

Bevinding Groningen-Assen

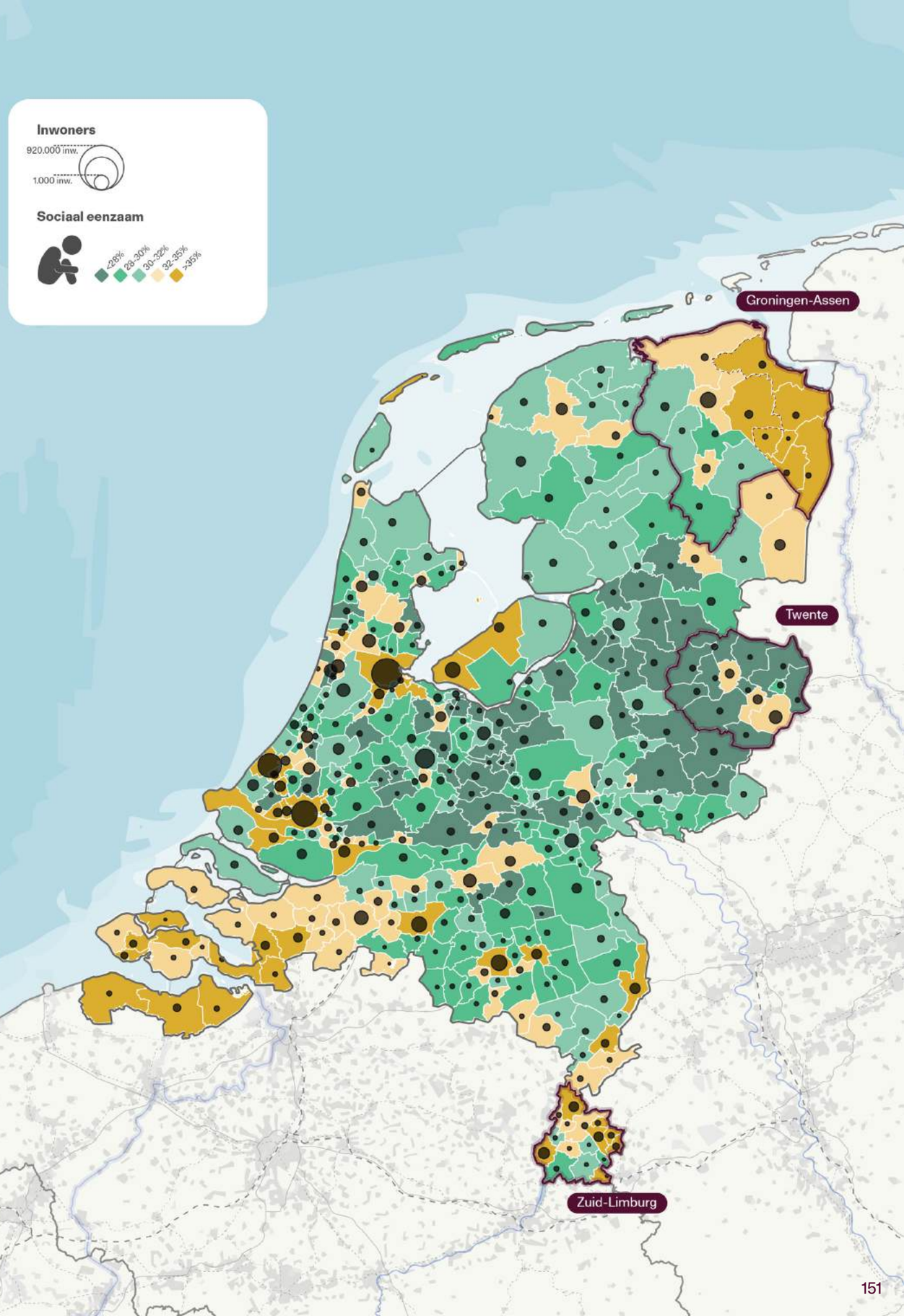
Oost-Groningen heeft een uitzonderlijk ongunstige score op sociale eenzaamheid.

Bevinding Twente

Twente is een van de minst eenzame regio's van Nederland. Het platteland scoort uitzonderlijk goed.

Bevinding Zuid-Limburg

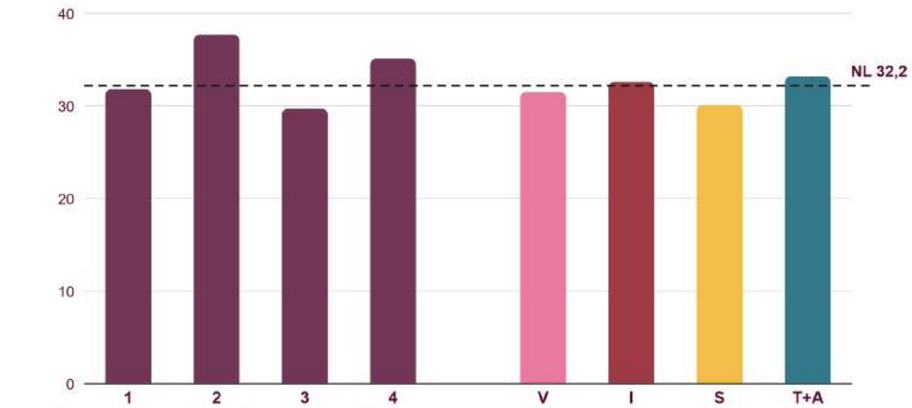
Sociale eenzaamheid speelt in en rond de steden. Alleen het Heuvelland scoort relatief gunstig.

Sociale eenzaamheid 2024

Aandeel volwassenen dat sociaal eenzaam is, Gezondheidsmonitor 2024

aandeel in %

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2024. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: RIVM 50142NED via dataderden.cbs.nl. De bron publiceert percentages zonder tellers; de eenheidscijfers zijn gewogen met inwonertal 2026 en daarmee geschat. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

9 Tevredenheid over de woonomgeving

De kaart toont per gemeente het aandeel inwoners dat tevreden is met de eigen woonomgeving. De indicator zegt iets over de beleefde kwaliteit van buurten en dorpen.

Bevinding Initiërenregio's Algemeen

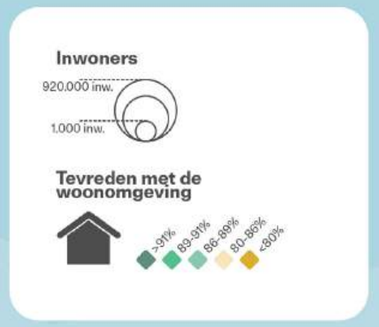
De initieerregio's scoren (zeer) hoog in het landelijk gebied en iets lager in de steden.

Bevinding Groningen-Assen

Oost-Groningen scoort lager dan de meeste landelijke gemeenten.

Bevinding Zuid-Limburg

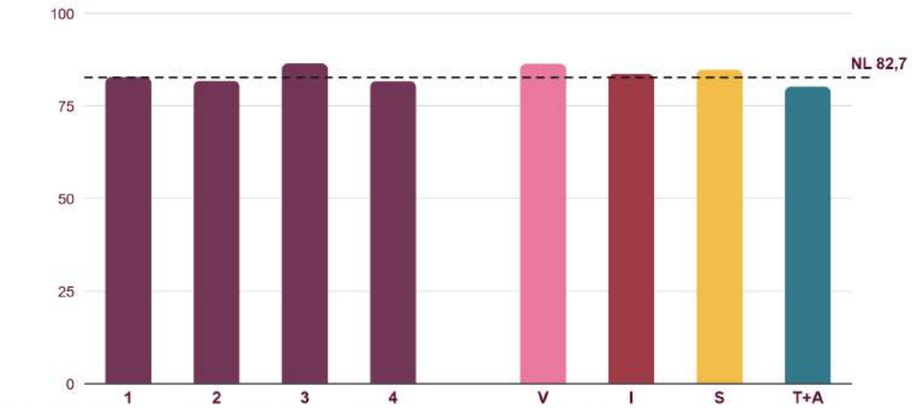
Heerlen is een negatieve uitschieter.

Tevreden met de woonomgeving 2024

Aandeel huishoudens dat tevreden of zeer tevreden is met de woonomgeving

aandeel in %

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2024. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS 84570NED, WoON. De bron publiceert percentages zonder tellers; de eenheidscijfers zijn gewogen met inwonertal 2026 en daarmee geschat.
Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

10 Goed ervaren gezondheid

De kaart toont per gemeente het aandeel inwoners dat de eigen gezondheid als goed of zeer goed ervaart. Ervaren gezondheid hangt samen met arbeidsdeelname, zorgvraag en brede welvaart.

Bevinding Groningen-Assen

In Oost-Groningen wordt de gezondheid (veel) slechter ervaren dan in de rest van de regio.

Bevinding Twente

Twente scoort (zeer) hoog op ervaren gezondheid. Almelo is een negatieve uitschieter.

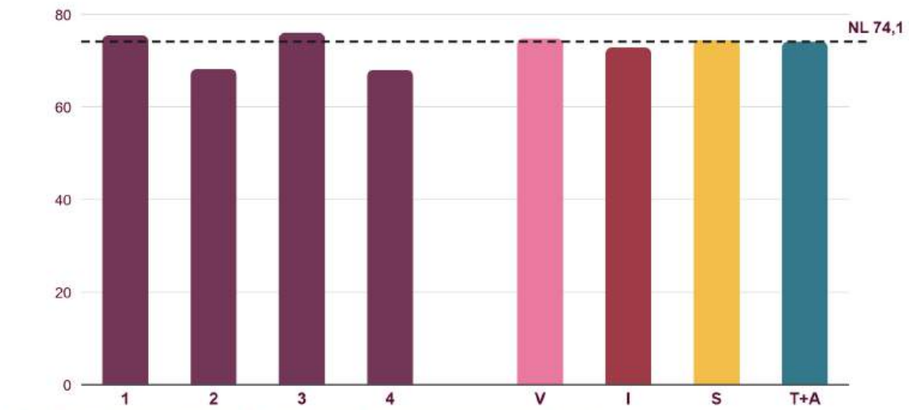
Bevinding Zuid-Limburg

Zuid-Limburg scoort (zeer) laag op ervaren gezondheid.

Goed ervaren gezondheid 2024

Aandeel volwassenen dat de eigen gezondheid goed of zeer goed noemt, 2024

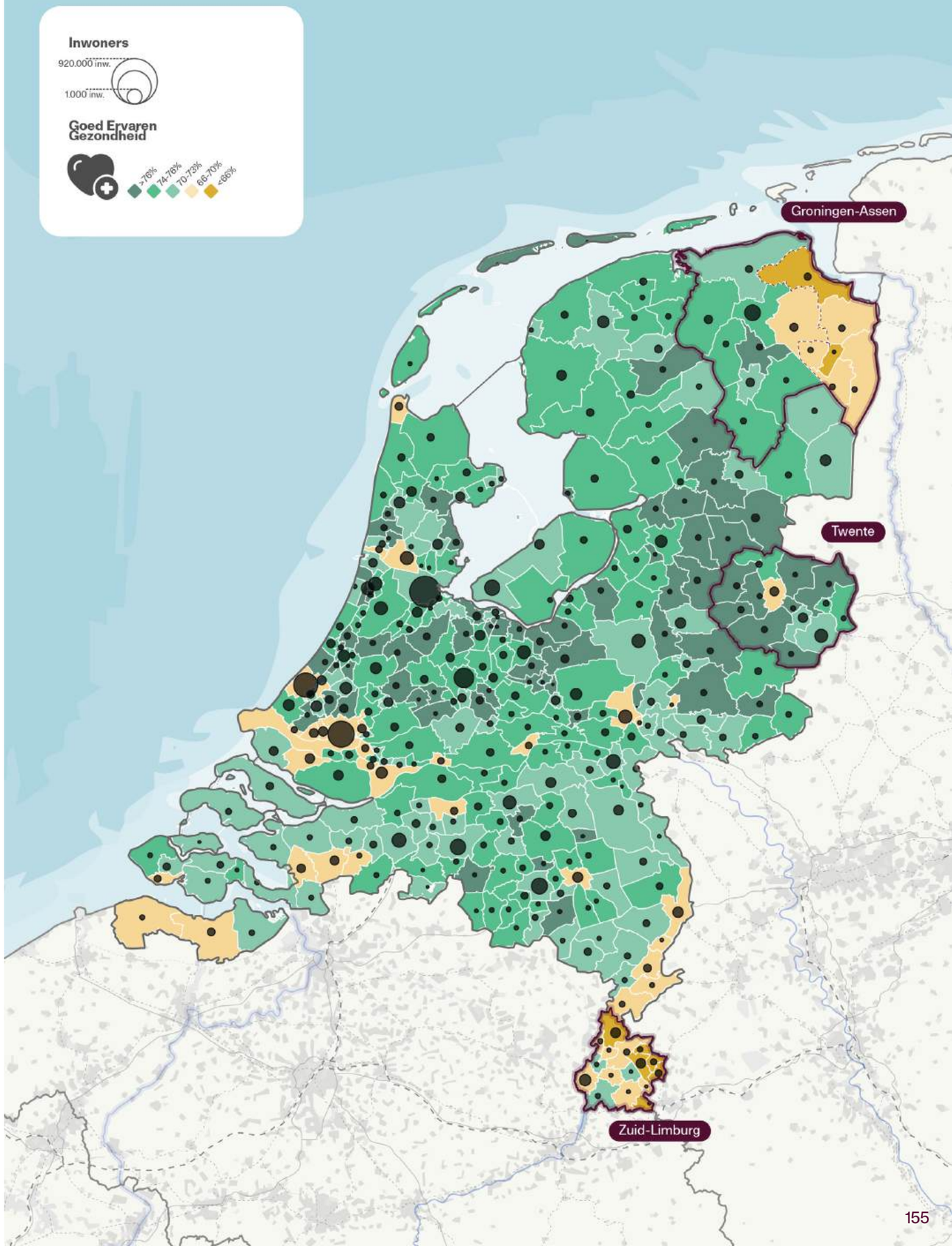
aandeel in %

Driehoek: trend van de eenheid zelf over 2024. Getal: gemiddelde jaarlijkse verandering van de eenheid.

1 Groningen-Assen e.o. **2** Delfzijl en Oost-Groningen **3** Twente **4** Zuid-Limburg
V Vitaliseren **I** Initiëren, de drie regio's samen **S** Stimuleren **T+A** Transformeren + Accommoderen

Bron: CBS 86137NED, Gezondheidsmonitor 2024. De bron publiceert percentages zonder tellers; de eenheidscijfers zijn gewogen met inwonertal 2026 en daarmee geschat. Bewerking PosadMaxwan, september 2026.

Bevindingen Sociaal-Ruimtelijke Condities

Initiërenregio's

1 Woonmilieus

De initiërenregio's tonen veel meer luwe(re) woonmilieus en minder stedelijke milieus dan andere regios.

2 Woningprijsontwikkeling

De woningprijzen zijn, op lokale uitzonderingen na, minder hard gestegen dan in de rest van Nederland.

3 Nieuwbouw en woningtekort

Het woningtekort is kleiner dan in andere Nederlandse regio's, maar ook de nieuwbouw ligt lager.

4 Regionaal voorzieningenniveau

Het regionale voorzieningenniveau is, net als in de rest van Nederland, alleen hoog in de steden.

5 Basisvoorzieningenniveau

De verschillen tussen stad en platteland zijn in de drie regio's vergelijkbaar met elders in het land.

7 Brede welvaart

Het patroon volgt grotendeels het landelijk beeld, met lagere scores in de steden.

9 Tevredenheid over de woonomgeving

De initieerregio's scoren (zeer) hoog in het landelijk gebied en iets lager in de steden.

Groningen-Assen

1 Woonmilieus

In Groningen bevinden zich meer stedelijke woon-werkmilieus. De rest van de regio is voornamelijk luw.

4 Regionaal voorzieningenniveau

De afstand tot regionale voorzieningen is op sommige plekken zeer groot.

6 Groenvoorzieningen en landschapskwaliteit

Groen met een formele natuurstatus ligt vooral geclusterd tussen Groningen en Assen, rond de Drentsche Aa en het Noordenveld.

7 Brede welvaart

Oost-Groningen heeft een uitzonderlijk lage score op brede welvaart.

8 Sociale eenzaamheid

Oost-Groningen heeft een uitzonderlijk ongunstige score op sociale eenzaamheid.

9 Tevredenheid over de woonomgeving

Oost-Groningen scoort lager dan de meeste landelijke gemeenten.

10 Goed ervaren gezondheid

In Oost-Groningen wordt de gezondheid (veel) slechter ervaren dan in de rest van de regio.

Twente

1 Woonmilieus

De centra van enkele steden laten meer stedelijke woon-werkmilieus zien, de rest vooral luwe woonmilieus.

6 Groenvoorzieningen en landschapskwaliteit

Kwalitatief hoogwaardige groengebieden liggen in kleinere eenheden verspreid door de regio.

8 Sociale eenzaamheid

Twente is een van de minst eenzame regio's van Nederland. Het platteland scoort uitzonderlijk goed.

10 Goed ervaren gezondheid

Twente scoort (zeer) hoog op ervaren gezondheid. Almelo is een negatieve uitschieter.

Zuid-Limburg

1 Woonmilieus

De Parkstad vormt een aaneengesloten stedelijk woonmilieu. De centra stedelijke woon-werkmilieus.

4 Regionaal voorzieningenniveau

Het regionale voorzieningenniveau is ook vanuit het Heuvelland hoog, uniek voor een gebied buiten de grote steden.

6 Groenvoorzieningen en landschapskwaliteit

De beschermde groengebieden vormen één aaneengesloten geheel, het Heuvelland, binnen een stedelijke rand.

7 Brede welvaart

Een groot deel van de gemeenten scoort laag op brede welvaart, vooral in de Parkstad en de Westelijke Mijnstreek.

8 Sociale eenzaamheid

Sociale eenzaamheid speelt in en rond de steden. Alleen het Heuvelland scoort relatief gunstig.

9 Tevredenheid over de woonomgeving

Heerlen is een negatieve uitschieter.

10 Goed ervaren gezondheid

Zuid-Limburg scoort (zeer) laag op ervaren gezondheid.

Bijlagen

NTS-sleuteltechnologie per SBI-klasse

Deze tabel toont hoe we SBI-klassen koppelen aan de tien sleuteltechnologieën uit de Nationale Technologiestrategie. Die koppeling is de basis voor de locatiequotiënten bij indicator 12 van de economische motor.

Een gevuld rondje staat voor een producent, die de technologie zelf ontwikkelt of vervaardigt. Een open rondje staat voor een dienstverlener, zoals R&D, engineering, groothandel of installatie. Donker is een directe koppeling, licht een indirecte, toeleverende schakel. Die zijn indicatief en niet wetenschappelijk gevalideerd.

SBI	Activiteit	T1 Photonics	T2 Quantum	T3 Process	T4 Biomol	T5 Imaging	T6 Mechatronics	T7 AI	T8 Energy	T9 Semicon	T10 Cyber
1089	Vervaardiging van overige voedingsmiddelen (rest)				●						
19201	Aardolieraffinage			●							
19202	Aardolieverwerking (geen -raffinage)			●							
2011	Vervaardiging van industriële gassen			●						◐	
2012	Vervaardiging van kleur- en verfstoffen			●							
2013	Vervaardiging van overige anorganische basischemicaliën			●						◐	
20141	Vervaardiging van petrochemische producten			●							
20149	Vervaardiging van organische basischemicaliën (geen petrochemische producten)			●							
2015	Vervaardiging van meststoffen en stikstofverbindingen			●							
2016	Vervaardiging van kunststof in primaire vorm			●							
2017	Vervaardiging van synthetische rubber in primaire vorm			●							
2020	Vervaardiging van verdelgingsmiddelen en overige landbouwchemicaliën			●							
2030	Vervaardiging van verf, vernis e.d., drukinkt en mastiek			●							
2041	Vervaardiging van zeep en wasmiddelen, poets- en reinigingsmiddelen			●							
2042	Vervaardiging van parfums en cosmetica			●							
2051	Vervaardiging van kruit en springstoffen en van lucifers			●							
2052	Vervaardiging van lijm en bereide kleefmiddelen			●							
2053	Vervaardiging van etherische oliën			●							
2059	Vervaardiging van overige chemische producten (rest)			●	◐				●		
2060	Vervaardiging van synthetische en kunstmatige vezels			●							
2110	Vervaardiging van farmaceutische grondstoffen				●						
2120	Vervaardiging van farmaceutische producten (geen grondstoffen)				●						
2312	Vormen en bewerken van vlakglas	◐									

SBI	Activiteit	T1 Photonics	T2 Quantum	T3 Process	T4 Biomol	T5 Imaging	T6 Mechatronics	T7 AI	T8 Energy	T9 Semicon	T10 Cyber
2562	Algemene metaalbewerking						◐				
2599	Vervaardiging van overige producten van metaal (rest)						◐				
2611	Vervaardiging van elektronische componenten	●	◐							●	
2612	Vervaardiging van elektronische printplaten									●	
2620	Vervaardiging van computers en randapparatuur							◐		◐	
2630	Vervaardiging van communicatieapparatuur	◐									
2651	Vervaardiging van meet-, regel-, navigatie- en controleapparatuur		◐		○	◐	●				
2660	Vervaardiging van bestralingsapparatuur en van elektromedische en elektrotherapeutische appar...					●					
2670	Vervaardiging van optische instrumenten en apparatuur	●				◐				◐	
2711	Vervaardiging van elektromotoren, elektrische generatoren en transformatoren								●		
2712	Vervaardiging van schakel- en verdeelinrichtingen								●		
2720	Vervaardiging van batterijen en accumulatoren								●		
2731	Vervaardiging van kabels van optische vezels	●									
2732	Vervaardiging van overige elektrische en elektronische kabel	◐									
2733	Vervaardiging van schakelaars, stekkers, stopcontacten e.d.						◐				
2740	Vervaardiging van elektrische lampen en verlichtingsapparaten	◐									
2790	Vervaardiging van overige elektrische apparatuur	◐					●				
2811	Vervaardiging van motoren en turbines (niet voor vliegtuigen, motorvoertuigen en bromfiets...						●		◐		
2812	Vervaardiging van hydraulische apparatuur						●				
2813	Vervaardiging van niet-hydraulische pompen en compressoren						●				
2814	Vervaardiging van appendages						●				
2815	Vervaardiging van tandwielen, lagers en overige drijfwerkelementen						●				
2821	Vervaardiging van industriële ovens en branders						●				

SBI	Activiteit	T1 Photonics	T2 Quantum	T3 Process	T4 Biomol	T5 Imaging	T6 Mechatronics	T7 AI	T8 Energy	T9 Semicon	T10 Cyber
2822	Vervaardiging van hijs-, hef- en transportwerktuigen						●				
2823	Vervaardiging van kantoormachines en -apparatuur (geen computers en randapparatuur)						●				
2824	Vervaardiging van pneumatisch en elektrisch handgereedschap						●				
2825	Vervaardiging van machines en apparaten voor industriële koeltechniek en klimaatregeling						●				
2829	Vervaardiging van overige machines en apparaten voor algemeen gebruik (rest)						●				
2830	Vervaardiging van machines en werktuigen voor de land- en bosbouw			●			●				
2841	Vervaardiging van gereedschapswerktuigen voor metaalbewerking						●				
2849	Vervaardiging van gereedschapswerktuigen niet voor metaalbewerking						●				
2891	Vervaardiging van machines voor de metallurgie						●				
2892	Vervaardiging van machines voor de bouw en winning van delfstoffen			●			●				
2893	Vervaardiging van machines voor de productie van voedings- en genotmiddelen						●				
2894	Vervaardiging van machines voor de productie van textiel, kleding en leer						●				
2895	Vervaardiging van machines voor de productie van papier en karton						●				
2896	Vervaardiging van machines voor de kunststof- en rubberindustrie						●				
2899	Vervaardiging van overige machines, apparaten en werktuigen voor specifieke doeleinden (rest)						●			●	
32502	Vervaardiging van medische instrumenten en hulpmiddelen (geen tandtechniek)					●					
33121	Reparatie en onderhoud van machines voor algemeen gebruik en machineonderdelen (geen ge...			○			○		○	○	
33122	Reparatie en onderhoud van pneumatisch en elektrisch gereedschap en gereedschapswerktuig...			○			○		○	○	
33123	Reparatie en onderhoud van machines voor een specifieke bedrijfstak			○			○		○	○	
3313	Reparatie en onderhoud van elektronische en optische apparatuur					○				○	
3314	Reparatie van elektrische apparatuur						○		○		
3321	Installatie van ketels en tanks			○			○			○	
33221	Installatie van machines voor algemeen gebruik (geen gereedschap)			○			○			○	
33222	Installatie van pneumatisch en elektrisch gereedschap en gereedschapswerktuigen			○			○			○	
33223	Installatie van machines voor een specifieke bedrijfstak			○			○			○	
3323	Installatie van elektronische en optische apparatuur			○		○	○			○	
3324	Installatie van elektrische apparatuur			○			○			○	
3329	Installatie van overige toebehoren			○			○			○	
4222	Leggen van elektriciteits- en telecommunicatiekabels								○		
4321	Elektrotechnische bouwinstallatie								○		
46461	Groothandel in farmaceutische producten				○						
46462	Groothandel in medische en tandheelkundige instrumenten, verpleeg- en orthopedische art. ...					○					
4651	Groothandel in computers, randapparatuur en software							○			
4652	Groothandel in elektronische en telecommunicatieapparatuur en bijbehorende ond...	○	○							○	
4662	Groothandel in gereedschapswerktuigen						○				
46694	Groothandel in appendages, technische toebehoren e.d.						○		○		
46695	Groothandel in meet- en regelapparaten						○		○		
46699	Groothandel in overige machines, apparaten en toebehoren voor industrie en handel (rest)						○		○		
46751	Groothandel in chemische grondstoffen en chemicaliën voor industriële toepassing			○							
46752	Groothandel in bestrijdingsmiddelen en kunstmeststoffen			○							
5821	Uitgeverijen van computerspellen							●			
5829	Overige uitgeverijen van software							●			
6110	Draadgebonden telecommunicatie							○			○
6120	Draadloze telecommunicatie							○			○
6130	Telecommunicatie via satelliet							○			○

SBI	Activiteit	T1 Photonics	T2 Quantum	T3 Process	T4 Biomol	T5 Imaging	T6 Mechatronics	T7 AI	T8 Energy	T9 Semicon	T10 Cyber
6190	Overige telecommunicatie							○			○
6201	Ontwikkelen, produceren en uitgeven van software							●			●
6202	Advisering en ondersteuning op het gebied van informatietechnologie							○			○
6203	Beheer van computerfaciliteiten							○			
6209	Overige dienstverlenende activiteiten op het gebied van informatietechnologie							○			○
6311	Gegevensverwerking, webhosting en aanverwante activiteiten							●			○
6312	Webportals							○			○
6391	Persagentschappen							○			
6399	Overige dienstverlenende activiteiten op het gebied van informatie (rest)							○			
7112	Ingenieurs en overig technisch ontwerp en advies	○	○	○		○	○		○	○	
71202	Keuring en controle van machines, apparaten en materialen						○			○	
72111	Biotechnologisch speur- en ontwikkelingswerk op het gebied van agrarische producten en process...				○						
72112	Biotechnologisch speur- en ontwikkelingswerk o.h. gebied van medische producten en farmaceu...				○						
72113	Biotechnologisch speur- en ontwikkelingswerk voor overige toepassingen				○						
72192	Technisch speur- en ontwikkelingswerk		○	○	○		○	○			
72193	Speur- en ontwikkelingswerk op het gebied van gezondheid en voeding (niet biotechnologisch)				○						
72199	Overig natuurwetenschappelijk speur- en ontwikkelingswerk (niet biotechnologisch)	○	○			○			○		

Posad Maxwan